

God. 7, Broj 1, 2017.

ISSN 2217-4958 (ŠTAMPANO IZDANJE)

ISSN 2466-5363 (ONLINE IZDANJE)

C I V I T A S

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA

FLV | FAKULTET ZA
PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE
DR LAZAR VRKATIĆ

Naučni časopis CIVITAS publikuje se dva puta godišnje.
ISSN 2217-4958 (Štampano izdanje)
ISSN 2466-5363 (Online izdanje)
COBISS.SR.ID 261516807

IZDAVAČ:

FAKULTET ZA PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE DR LAZAR VRKATIĆ
Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija

ZA IZDAVAČA:

Prof. dr Mirjana Franceško, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić
Univerziteta Union.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Prof. dr Vladimir Njegomir, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić
Univerziteta Union.

REDAKCIJA:

- Prof. dr Aleksandra Kostić**, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.
Doc. dr Ana Sentov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Andreja Savić**, Fakultet za diplomatiju i bezbednost, Beograd.
Dr Bojana Petrić, Birkbeck University of London, Velika Britanija
Prof. emeritus dr Boris Marović, Nezavisni univerzitet Banja Luka, Bosna i Hercegovina.
Prof. dr Cvetko Andreški, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo Ohrid, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“ Bitola, Ohrid, Makedonija.
- Prof. dr Dragan Mrkšić**, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.
Prof. dr Duška Franeta, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Duško Radosavljević**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Đorđe Čekrlija**, Univerzitet u Banja Luci, Filozofski fakultet.
Prof. dr Gregor Žvelc, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet.
- Doc. dr Isidora Wattles**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Klime Poposki**, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo, Ohrid.
- Prof. dr Ljubo Pejanović**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Marija Krivokapić**, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet u Nikšiću.
Prof. dr Marijan Ćurković, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet i Univerzitet u Splitu, Pravni fakultet.
- Prof. dr Milan Živković**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Milica Radović**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. emeritus dr Milo Bošković**, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet.
Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.
Prof. dr Momčilo Talijan, Fakultet za poslovni menadžment, Bar.
Doc. dr Nikola Dobrić, Univerzitet Alpe Adria, Klagenfurt, Austrija.
Prof. dr Oliver Bačanović, Univerzitet u Skoplju, Fakultet bezbednosti.

- Prof. dr Oliver Bakreski**, Univerzitet u Skoplju, Filozofski fakultet.
Prof. dr Radovan Pejanović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.
Prof. dr Ruženka Šimonji-Černak, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.
Prof. dr Sanja Đurđić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Doc. dr Slavica Čepon, Univerzitet u Ljubljani, Ekonomski fakultet.
Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Visokoškolska ustanova akademskih studija, Padova, Italija.
Prof. dr Snežana Radukić, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.
Prof. dr Sonja Karikova, Pedagoški fakultet, Univerzitet Matej Bel, Banska Bistrica, Slovačka republika, Republika Srbija.
Prof. dr Tatjana Bijelić, Univerzitet Banjaluci, Filološki fakultet.
Prof. dr Vesna Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Vidoje Vujić, Univerzitet u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.
Prof. dr Vojin Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Zdravko Skakavac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Zoran Keković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
Prof. dr Zoran Sušanj, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
Prof. dr Željka Babić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

SEKRETARI REDAKCIJE:

- Marina Ratkov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
MsC Sonja Dragović Sekulić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
MsC Zoran Vavan, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

LEKTOR I KOREKTOR:

- Marina Ratkov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Tijana Radnović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

OBJAVA ČLANAKA JE BESPLATNA. Svaki autor dobija jedan besplatan primerak časopisa.

CIVITAS JE BESPLATNO DOSTUPAN NA INTERNET ADRESI:

<http://www.civitas.rs>

ADRESA REDAKCIJE:

Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija
Tel. +381 21 472 7884
E-mail: civitas@fpps.edu.rs

PRIPREMA ZA ŠTAMPU I ŠTAMPA:

„Tampograf”, Novi Sad

TIRAŽ:

50

CIVITAS journal is published twice a year
ISSN 2217-4958 (Printed edition)
ISSN 2466-5363 (Online edition)
COBISS.SR.ID 261516807

Publisher

FACULTY OF LAW AND BUSINESS STUDIES "DR LAZAR VRKATIĆ"
76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina - Serbia
<http://www.civitas.rs>

For the publisher:

Prof. dr Mirjana Frančeško, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Editor-in-Chief:

Prof. dr Vladimir Njegomir, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Editorial Board:

- Prof. dr Aleksandra Kostić**, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.
Doc. dr Ana Sentov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Andreja Savić, Academy for Diplomacy and Security, University of Belgrade,
Belgrade, Serbia.
Dr Bojana Petrić, Birkbeck University of London, UK
Professor Emeritus Boris Marović, Independent University, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.
Prof. dr Cvetko Andreški, Faculty of Tourism and Hospitality Management, "St.
Kliment Ohridski" University, Bitola, Ohrid, Macedonia.
Prof. dr Dragan Mrkšić, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Duška Franeta, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Duško Radosavljević, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić,
Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Đorđe Čekrlija, Faculty of Philosophy, University of Banja Luka, Banja Luka,
Bosnia and Herzegovina.
Prof. dr Gregor Žvelc, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.
Doc. dr Isidora Wattles, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Klime Poposki, Faculty of Tourism and Hospitality Management, "St. Kliment
Ohridski" University, Bitola, Ohrid, Macedonia.
Prof. dr Ljubo Pejanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Marija Krivokapić, Faculty of Philology, University of Nikšić, Nikšić, Montenegro.
Prof. dr Marijan Čurković, Faculty of Law, University of Zagreb, and Faculty of Law,
University of Split, Split, Croatia.
Prof. dr Milan Živković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Milica Radović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Professor Emeritus dr Milo Bošković, Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.
Prof. dr Momčilo Talijan, Faculty for Business Management, Bar, Montenegro.
Doc. dr Nikola Dobrić, University Alpe Adria, Klagenfurt, Austria.
Prof. dr Oliver Bačanović, Faculty of Security, University of Skopje, Skopje, Macedonia.
Prof. dr Oliver Bakreski, Faculty of Philosophy, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

- Prof. dr Radovan Pejanović**, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Ruženka Šimonji Černak, Teacher Education Faculty in Sombor, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Sanja Đurđić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Doc. dr Slavica Čepon, Faculty of Economics, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.
Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Higher education institution, Padova, Italy.
Prof. dr Snežana Radukić, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia.
Prof. dr Sonja Karikova, Faculty of Pedagogy, Matej Bel University, Banska Bystrica, Slovakia.
Prof. dr Tatjana Bijelić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.
Prof. dr Vesna Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Vidoje Vujić, Faculty of Tourism and Hospitality Management, University of Rijeka, Opatija, Opatija, Croatia.
Prof. dr Vojin Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Zdravko Skakavac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Zoran Keković, Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.
Prof. dr Zoran Sušanj, Faculty of Philosophy, University of Rijeka, Rijeka, Croatia.
Prof. dr Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Secretaries of the editorial board:

- Marina Ratkov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
MSc Sonja Dragović Sekulić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
MSc Zoran Vavan, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Proofreading and editing:

- Marina Ratkov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Tijana Radnović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Articles are published free of charge. One free copy of the journal will be provided for each contributor.

CIVITAS is available free of charge at:

<http://www.civitas.rs>

Contact Details:

76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina – Serbia
Tel. +381 21 472 7884
E-mail: civitas@fpps.edu.rs

Prepress and printing:
„Tampograf”, Novi Sad

Circulation:

50

Reč urednika

Poštovani čitaoci, kolege i autori,

Pred vama je prvi broj časopisa CIVITAS za 2017. godinu. Časopis u kontinuitetu, sedmu godinu zaredom, objavljuje radove koji se bave različitim, aktuelnim pitanjima i problemima iz oblasti prava, bezbednosti, psihologije, filologije i ekonomije, kao i interdisciplinarnim istraživanjima navedenih naučnih disciplina.

Radovi prihvaćeni za objavljivanje tj. radovi koji su prošli postupak recenzije obuhvataju različita pitanja iz domena društvenih nauka. U fokusu ovog broja su radovi koji analiziraju problematiku prevođenja kulturoloških pojmova, telohranitelja kao novog statusnog simbola, demokratiju i političke institucije, sistem video-nadzora i kontrolu pristupa u elektroenergetskim objektima, uzroke migracija i izbegličke krize na Balkanu i u Evropi i intenzitet sagoreanja na poslu kod nastavnika srednje škole.

Ovaj broj sadrži i posvetu iz pera prof. dr Borisa Krševa profesoru Lazaru Vrkatiću, osnivaču Fakulteta za pravne i poslovne studije koji danas nosi njegovo ime a koji je, između ostalog, i osnivač časopisa CIVITAS. Takođe, ovaj broj časopisa donosi i prikaz Kongresa psihologa održanog na Zlatiboru, 65. po redu, u koautorstvu prof. dr Mirjane Franceško, prof. dr Aleksandre Kostić, Katarine Suvajdžić i Zorice Knežević, kao i prikaz knjige „Osnovi životne sredine i ekologije“, profesora Ljube Pejanovića u autorstvu dr Predraga Jelenkovića.

Tim profesora i docenata iz Srbije i regiona daje časopisu međunarodni karakter. Više od polovine recenzenata je van fakulteta (izdavača), prvenstveno iz regiona ali i Slovačke, Italije, Austrije i Velike Britanije. Posebno zadovoljstvo nam predstavlja činjenica da smo uvršteni na liste *Directory of Research Journals Indexing* i *Srpski citatni indeks*.

Zahvaljujemo se svim dosadašnjim autorima na pristiglim radovima. Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radove iz oblasti koje CIVITAS u kontinuitetu od 2011. godine objavljuje.

Do sledećeg broja,

U Novom Sadu, 25. juna 2017.

Prof. dr Vladimir Njegomir

SADRŽAJ

Boris Kršev

IN MEMORIAM – Prof. dr Lazar VRKATIĆ (1960-2007)	
SLEDBENIK IDEJA MIHAJLA POLITA-DESANČIĆA	11
IN MEMORIAM – Prof. dr Lazar VRKATIĆ (1960-2007)	
FOLLOWER OF MIHAJL POLIT-DESANČIĆ IDEAS	11

ČLANCI

Ana Sentov

TRANSLATING CULTURE-BOUND ELEMENTS IN JAMES SHAPIRO'S <i>1606: SHAKESPEARE AND THE YEAR OF LEAR</i>	17
PREVOĐENJE KULTUROLOŠKIH POJMOVA U BIOGRAFSKOJ STUDIJI <i>1606: SHAKESPEARE AND THE YEAR OF LEAR</i> DŽEJMSA ŠAPIRA	17

Vojin Pilipović , Milan Daničić

TELOHRANITELj, NOV STATUSNI SIMBOL – profesionalni izazov	32
THE BODYGUARD: A NEW STATUS SYMBOL OR A PROFESSIONAL CHALLENGE	32

Dragomir Jovičić

DEMOKRATIJA I POLITIČKE INSTITUCIJE	50
DEMOCRACY AND POLITICAL INSTITUTIONS	50

Aleksandar Bošković, Slavko Dubačkić

SISTEM VIDEO-NADZORA I KONTROLE PRISTUPA U ELEKTOENERGETSKIM OBJEKTIMA	66
VIDEO SURVEILLANCE SYSTEM AND ACCESS CONTROL IN ELECTRIC POWER FACILITIES	66

Ljubo S. Pejanović

UZROCI MIGRACIJA I IZBEGLIČKA KRIZA NA BALKANU I U EVROPI	79
--	----

Nezrina Dazdarević, Jelena Čolaković Lončar

INTENZITET SAGOREVANJA NA POSLU KOD NASTAVNIKA SREDNJE ŠKOLE	89
TEACHERS' BURNOUT: THE INTENSITY OF JOB BURNOUT AMONG SECONDARY SCHOOL TEACHERS.	89

PRIKAZI

Mirjana Franceško, Aleksandra Kostić, Katarina Suvajdžić, Zorica Knežević

65. MEĐUNARODNI KONGRES PSIHOLOGA109

65th INTERNATIONAL CONGRESS OF PSYCHOLOGISTS..109

Predrag Jelenković

Prof. dr Ljubo Pejanović – *Osnovi životne sredine i ekologije*.113

Prof. dr Ljubo Pejanović – *Basics of environment and ecology*113

IN MEMORIAM – Prof. dr Lazar VRKATIĆ (1960-2007)

SLEDBENIK IDEJA

MIHAJLA POLITA-DESANČIĆA¹

Prof. dr Lazar Vrkatić bio je retko viđena osoba na ovim prostrorima – izuzetan humanista, vizionar i entuzijasta, doktor pravnih i filozofskih nauka. Iako nas je prerano napustio, uspeo je da iza sebe ostavi institucije i dela trajnog karaktera.

Na naučnom planu napisao je preko trideset članaka i rasprava objavljenih u domaćim i stranim naučnim časopisima i dela monografskog karaktera, među kojima se ističu *Filozofska objava Boga* (1998), *Ontologijski stav filozofije prava* (2000), *O konzervativnim političkim idejama* (2001), *Predavanja iz praktičke filozofije* (2003) i monumentalno delo *Pojam i biće srpske nacije* (2004), kojim je kompletirana naučna fizionomija profesora Vrkatića – i kao filozofa, i kao pravnika, i kao istoričara.

U svom naučnom opusu, Vrkatić posebnu pažnju poklanja srpskom patrijarhalnom konzervativizmu, kao jedinstvenoj konstanti koja uporno prati njegovu svest i institucije, bez obzira da li se radi o XIX, XX ili XXI veku. Budući da takvom stanju svesti participira isključivo autoritativna vlast, sasvim prirodno je i ona bila predmet njegove analize.

Vrkatić uočava da se buđenje nacionalne svesti srpskog naroda vremenski poklapa sa buđenjem nacionalne svesti ostalih evropskih naroda. Međutim, za razliku od njih – čije nacionalne programe realizuju liberalne ideje, srpski nacionalni program realizuju konzervativne ideje. Ovaj fenomen profesor Vrkatić objašnjava činjenicom da srpski narod nije do kraja razvio građansku klasu i kosmopolitizam, nego je ostao zakovan za palanačku malograđansku filozofiju koja mu nije dozvoljavala

¹ Novi magazin, br.318, Beograd 1. jun 2017.

da vidi dalje od sopstvenog plota. Otuda je palanačka filozofija postala čuvar konzervativnih političkih ideja sve do danas.

Međutim, ova ideološka matrica nije se nametnula sama po sebi, nego je na nju uticao i geografski položaj srpskog naroda, koji on zauzima u odnosu na ostale evropske narode, kao i njegova držav-nopravna istorija, religija i običaji.

I Vrkatić, poput Cvijića i Čubrilovića, smatra da su „planine bile čuvari srpske tradicije“, ali i da su doprinele ksenofobičnosti nacije koja je, između svih ostalih balkanskih naroda, ostala najizraženija kod Srba. Isto tako, za razliku od ostalih evropskih naroda, koji sebe doživljavaju kao zajednicu „krvi i tla“, Srbi su u svojoj etnogenezi geografski bili razjedinjeni i dislocirani, tako da nisu uspeli da stvore jedinstvenu teritoriju koja bi im omogućila kognitivnu povezanost. Otuda je mitologija postala „vezivno tkivo“ srpskog naroda, smatra Vrkatić, jer je ona presudno uticala na formiranje svesti a ne teritorija. Međutim, „teritoriju“ Srbi nikada neće zaboraviti i ona će postati sinonim za ono što će nazvati „nacionalnim interesom“.

Konzervativna kolektivna svest nije uspela da evoluiru i zbog njegove duge „predhrišćanske epohe“, budući da su Srbi među poslednjim evropskim narodima koji su prihvatili hrišćanstvo. Otuda, srpska verzija pravoslavlja postaje kočničar – prvo duhovne, potom obrazovne, a naposletku i ekonomske emancipacije.

Prirodno je da takav narod postaje neotporan prema kultu vođe – alergičan na reforme, inicijativu i preduzetništvo, nesklon redu i radu, a sklon nepoštovanju institucija i zakona.

Vrkatićev ideal je liberalizam Mihajla Polit-Desančića, čije ideje prihvataju Srbi van Srbije. Na osnovu njih, tekovine građanskog društva vidljive su na svakom koraku. To ne znači da su ovi Srbi postali inovertni, naprotiv! I dalje neguju duh pravoslavlja, ali ne pate od autoriteta vlasti koji se ugasio sa razvojenjem Vojne krajine. Tako je liberalna politička ideja kod Srba izvan Srbije uradila isto ono što i konzervativna ideja kod Srba u Srbiji, s tom razlikom što u Srbima „Prečanima“ ova ideja usađuje duh preduzetništva, sklonost ka radu i redu i znatno veći stepen tolerancije za brojne različitosti koje ih okružuju.

Profesor Vrkatić je bio ona vrsta ljudi – što misli, to piše i radi. Odgovarajući svim svojim nastavnim, naučnim, društvenim i porodič-

nim obavezama, ne napušta ga ni duh preduzetništva. Bio je jedan od retkih ljudi koji su shvatili mesto i ulogu visokoškolskog obrazovanja u društvu u tranziciji, tako da postaje jedan od prvih osnivača privatnih visokoškolskih ustanova u Srbiji i Crnoj Gori. Bio je inicijator i suosnivač Fakulteta za uslužni biznis (2002) u Sremskoj Kamenici, kao i Fakulteta za poslovni menadžment (2005) u Baru. Krunu svoga duha i inicijative doživljava 2006. kada osniva **Fakultet za pravne i poslovne studije** koji postaje prva akreditovana privatna visokoškolska ustanova u Srbiji. Imao je, čak, ideju da integriše sve privatne visokoškolske ustanove sa prostora bivše Jugoslavije u cilju stvaranja jedinstvenog intelektualnog prostora.

Njegova aktivnost pozitivno je uticala i na sve osobe u njegovom neposrednom okruženju motivišući ih da i oni maksimalno daju svoj lični doprinos u realizaciji njegovih ideja i vizija. Međutim, Lazarov duh se teško mogao smiriti i stati jer nikada nije mislio da se neki problemi mogu rešiti sami od sebe. I upravo u nameri da odgovori na preuzete obaveze, stradao je u deliću sekunde nepažnje – u saobraćajnoj nesreći koja se dogodila 31. maja 2007. godine na deonici autoputa od Beograda prema Nišu.

Prof. dr Boris Kršev

Članci

Articles

Ana Sentov¹

UDC 821.111(73)'255
821.111(73).09 Shapiro J.
Original scientific paper
Received: 20.04.2017.
Accepted: 23.06.2017.

TRANSLATING CULTURE-BOUND ELEMENTS IN JAMES SHAPIRO'S *1606: SHAKESPEARE AND THE YEAR OF LEAR*

ABSTRACT: This paper deals with translating culture-bound elements in the prologue chapter of James Shapiro's biography of Shakespeare *1606: Shakespeare and the Year of Lear* (2015). Shapiro's book abounds with historical, cultural and literary references, which will pose a particular challenge for any translator attempting to identify and understand these elements and then convey them into the target language/ target culture (TL/TC). In most cases, additional explanations in footnotes or parentheses would need to be provided for the TC readers. Even if TL equivalents exist, modern readers may not be familiar with the concept in either SC or TC. The translator would also need to pay special attention to translating temporal dialect words and phrases, since they are used in accordance with the historical period in question. The analysis that follows will attempt to identify and discuss some of these culture-related elements, with the hope that it may help the future translators.

KEY WORDS: culture-bound elements, translation, James Shapiro, William Shakespeare, *1606: Shakespeare and the Year of Lear*

1. Introduction

The year 2016 was dedicated to commemorating 400 years since Shakespeare's death, and was filled with numerous tributes to his life and works, as well as adaptations of his works – on stage, on television,

¹ Assistant professor, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkić, Novi Sad, Union University, Belgrade

in cinema, in documentaries and feature films, conferences and via both scientific and popular publications. One of these publications is a biography dealing with a significant year in Shakespeare's life by James Shapiro, a Shakespearean scholar and Professor of English and Comparative Literature at the University of Columbia, who has published widely on Shakespeare and Elizabethan culture.

His latest book, *The Year of Lear: Shakespeare in 1606*, published in October 2015, offers a glimpse into a turbulent year in the life of a yet-to-be-born British nation, reluctantly emerging through a temporary union of Scotland and England under King James, a Scottish monarch who had inherited the English throne. The previous year, 1605, was marked by the failed "Gunpowder Plot", whose fallout continued into the following months: the anti-Catholic hysteria resulting in anti-Catholic legislation, the imprisonment, trial and execution of the plotters; a loyalty oath instituted in response to the perceived Catholic threat. 1606 was also the year of the investigation of demonic possession, instigated by King James, the year when the plague returned to London, when the new British flag was designed and first flown, and when ships sailed from London's docks to found the first colony in America, at Jamestown.

This turbulent year was a creative one for Shakespeare: he finished writing *King Lear* early in 1606, and by the end of it wrote *Macbeth* and *Antony and Cleopatra*. In each of these plays, he powerfully reflected on the social and political upheavals of the day: they deal with regicide, rebellion against monarchs, civil strife, and descent into violence and anarchy. Although the facts about Shakespeare's life at the turn of the 17th century are few, Shapiro draws on the existing historical data and Shakespeare's plays to speculate how the events may have influenced the author's life, and consequently, his works.

Unsurprisingly, Shapiro's biography of Shakespeare abounds with historical, cultural and literary references, which will pose a particular challenge for the translator to identify them and then adequately convey them into the target language/target culture (TL/TC). The analysis that follows will attempt to identify and discuss some of these culture-related elements, with the hope that it may help the future translators of this fascinating biography.

2. Translating Culture-Bound Elements

In an increasingly multicultural world, there is a growing awareness of the role of culture in translations, as well as of the role of translators as active mediators between the source culture (SC) and the target culture (TC). It has long been acknowledged that the meaning a text carries depends on how knowledgeable a translator is about both the SC and TC (Ceramella 2008: 16).

Indeed, the importance of translators being knowledgeable about both the SC and TC is demonstrated in the very title of the book *The Year of Lear*. The author does not need to cite the original title of Shakespeare's tragedy, since he can be fairly certain that the SC readers will understand the reference. The translator, however, would need to reference the play's title in full: *The Year of Lear = Godina „Kralja Lira“*. The translator would have to modify the title in order to increase comprehensibility, since it is unlikely that all TC readers will understand the reference by the proper name "Lear" only. Regrettably, the clever rhyming of the original title is lost in its Serbian translation, which demonstrates the compromises translators have to make in order to communicate the desired message into the TL/TC.

Many translation theorists have stressed that the concept of culture is essential for understanding the importance of culture-specific items in translation (Larson 1984, Newmark 1998, Gambier 2004). Culture has been defined as a way of life and a complex system of beliefs, values, attitudes and rules which a group of people share (Larson 1984). Culture encompasses language, history, social structure, religion, tradition and daily life of a group, and is reflected in culture-specific features and items in the language (Newmark 1998: 95). In order to be able to translate such items adequately into the TL/TC, the translator not only has to be proficient in the SL, but also profoundly knowledgeable about the SC.

Some scholars (Shuttleworth and Cowie 1997, Nida and Taber 1982) introduced the concept of "cultural translation" as a type of translation in which the content of the message is changed to conform to the TC audience, and/or in which information not linguistically explicit in the original is included. To put it more simply, cultural translation often

includes additions which are there to provide the necessary background information for the TC audience.

Whether they are called “cultural words” (Newmark 1988), “culture-specific items” (Baker 1992), “culturemes” (Nord 1997), “culture-specific references” (Gambier 2004), “culture-bound concepts” (Ceramella 2008), or “culture-related elements” (Novakov 2016), scholars agree that these items reflect the SC, and that a successful translation often depends on the translator’s ability to use the cultural approach and think of translation as a process of communication between cultures, as well as between languages.

The cultural approach involves identifying and understanding culture-bound elements in the SL, and then integrating them in the TL translation using the translator’s extra-linguistic knowledge. This approach also involves the translators doing research of their own, using printed and online sources, in a quest for the most adequate translation for the TC audience (Novakov, 2016). The importance of the cultural approach cannot be overestimated: through adequate translation and the translators’ remarks and explanations readers are able to understand the communicative purpose of the text, and become familiar with some aspects of the SC and, more often than not, of their own culture.

For the purposes of this paper, the introductory chapter *Prologue: 5 January 1606* has been analyzed, and the culture-bound elements have been classified into four groups: proper names, historical references, literary references, and period-specific items (temporal dialect). Examples (a) are cited from the original text, and the proposed translations (b) are given below.

2.1 Proper Names

This group has been divided into two subgroups:

2.1.1 Proper names referring to people

This group is comprised of phrases pertaining to people, most frequently involving titles or sobriquets which are closely related to the Elizabethan/Jacobean/early modern periods in England. Therefore, it is highly unlikely that equivalent titles would exist in Serbian, and the

translator would be dealing with nonequivalence at the lexical level (Ceramella 2008: 19). The translator would be advised to either employ the closest equivalent concept in the TC, or to use superordinates, i.e., more general words as explanations.

- (1) a) while the Lord Chamberlain, white staff in hand, ensured....(1)
b) dok je Lord komornik, s belom palicom u ruci, pazio...

Lord Chamberlain = Lord komornik is a rare example of equivalence at a lexical level, although this concept may bear additional explanation in the form of a footnote (e.g. the official in charge of a royal household in the UK, formerly the licenser of plays² = visoki službenik na britanskom dvoru, zadužen za kraljevsko domaćinstvo, nekada izdavao dozvole za izvođenje pozorišnih komada).

- (2) a) an increasing nostalgia for the late Queen Bess... (12)
b) sve veća nostalgija za pokojnom kraljicom Bes...

The SC readership is likely to be familiar with this nickname for Queen Elizabeth I, as well as the one in the next example.

- (3) a) try imagining a version of *Shakespeare in Love* that ends with a cameo appearance of the Scottish king rather than the Virgin Queen... (14)
b) probajte da zamislite „Zaljubljenog Šekspira“ u kome se na kraju pojavljuje škotski kralj, a ne Kraljica-devica...

However, these nicknames will have to be explained for the TC readers in the footnote, or in parentheses.

- (4) a) the last decade of his career was spent as a King's Man under James (13)

b) poslednju deceniju svoje karijere proveo je kao član Kraljeve glumačke družine, pod pokroviteljstvom kralja Džejmisa

In this example, the common noun “man” has a specific meaning in the phrase “a King’s Man” that will have to be rendered in Serbian by paraphrasing it as „član Kraljeve glumačke družine (trupe)“.

- (5) a) his official role as a Groom of the Chamber (16)
b) njegova zvanična uloga dvorskog službenika

² Oxford Living Dictionary, en.oxforddictionaries.com/definition/lord_chamberlain

“Groom of the Chamber“ is a culture-bound concept closely linked to Tudor/Elizabethan/Jacobean court life. It refers to a title that Shakespeare and his fellow actors were given as King’s Men, and meant that they had a position in the King’s household, and were paid for it. This title, having no close Serbian equivalent, was in Veselin Kostić’s book *Šekspirov život i svet* rendered as “dvorski službenik“ (Kostić, 2006: 222), which is close enough for the TL/TC readers.

2.1.2 Proper names referring to locations/objects

(1) a) to the Banqueting House at Whitehall Palace ... (1)

b) do Gozbenog paviljona u palati Vajthol ...

The TC readers would benefit from an additional explanation relating that Whitehall Palace was the main residence of the English monarchs in London from 1530 until 1698, until most of its structures were destroyed by fire. The Banqueting House was the only remaining structure of the former Whitehall Palace, used for banquets (large meals), but also for having tea parties.

(2) a) leading past Charing Cross ... (1)

b) koji je vodio preko raskršća Čering Kros ...

Charing Cross, the junction of streets in central London (the Strand, Whitehall and Cockspur Street), named after the cross that used to stand on the site, should be preceded by a superordinate „raskršće“.

(3) a) the year in which the Union Jack was first flown ... (13)

b) te godine se prvi put zavijorila britanska zastava ...

“Union Jack“ is one example of culture-bound elements that are culturally untranslatable (Ceramella, 2008: 20). The translator could leave it out altogether and resort to a superordinate “britanska zastava” combined with an explanation in a footnote that the UK flag was first designed as a combination of England’s and Scotland’s flags (e.g., “britanska zastava je nastala kombinovanjem dizajna engleske i škotske zastave”). The other option would be to include the transcribed name “Junion Džek” along with the explanation.

2.2 Historical References

The source text abounds with historical references to both Jacobean and Elizabethan society and culture. In most cases, additional explanations in footnotes or parentheses would need to be provided for TC readers. Even if TL equivalents exist, modern readers may not be familiar with the concept in either the SC or TC. These words and phrases refer to events and concepts of the original period and are therefore no longer in use. A good example is the concept of “court masque” = “maskerata,” a form of festive court entertainment that flourished in 16th and 17th century Europe, which involved music and dancing, singing and acting, as well as elaborate stage designs and extravagant costumes. In Zorica Bečanović-Nikolić's *U Traganju za Šekspirom*, “maskerata” is explained as “komadi ispunjeni simboličnim i alegorijskim prizorima iz antičke mitologije, bez naročito razvijenog zapleta” (Bečanović-Nikolić, 2013: 102).

(1) a) a master of those satiric citizen comedies... (5)

b) majstor za one satirične građanske komedije...

TC readers (and maybe some SC readers as well) would certainly need an additional explanation relating that “citizen comedies” were an early 17th century trend in English drama, markedly different from the earlier Elizabethan comedies as their setting was most often London, not exotic locations, and the characters belonged to the middle classes rather than to the aristocracy. The most prominent authors of citizen comedies were Ben Jonson and Thomas Middleton.

(2) a) a version of that play published in the 1623 folio... (5)

b) verzija te drame objavljena u Prvom foliju iz 1623. godine...

For an educated SC reader, the reference to “the 1623 folio” could be enough, but here the TC readers would need an explanation as to what “Prvi folio” actually refers to, which might be provided in a footnote (e.g. “prvo izdanje Šekspirovih sabranih dela iz 1623. godine, objavljeno u “folio” formatu, odnosno formatu većem od uobičajenog, dobijenom jednim presavijanjem štamparskog tabaka”).

(3) a) a heightened anxiety over Jesuitical equivocation... (9)

b) Jeziuitska dvosmislenost u govoru izazivala je sve veću zebnju...

“Jesuitical equivocation“ is a term related to the prosecution of Catholics as one of the consequences of the Gunpowder Plot, a failed plot to blow up the Parliament, kill the king and the country’s political leadership, and to reverse the process of Protestant Reformation. Allegedly, the Jesuit priests, who were helping the conspirators, advised them to use words with multiple meanings if captured by the authorities, so as to avoid lying (which was a sin) and at the same time deceive them as to their intentions and actions in supporting the Catholics in England. One of the characters in Shakespeare’s *Macbeth* mockingly refers to Catholic priests and their alleged practice of equivocation. As Shapiro explains, the word at first had a neutral meaning, synonymous with “ambiguity“. However, in the Jacobean era, “it was taken to mean concealing the truth by saying one thing while deceptively thinking another“, and had a decidedly negative, anti-Catholic association. (Shapiro 2015: 155-156). The distinction between “equivocation“ and “ambiguity“ may be too subtle to render into the TL/TC, or we may argue that it is not pivotal to understanding the meaning. The translator may choose to render it simply as „dvosmislenost u govoru“, or to use the term „ekvivokacija“. In both cases, however, additional explanation of the term should be provided.

(4) a) the government agreed not to “make windows into men’s souls”... (9)

b) kada je vlada pristala da ne zaviruje u ljudske duše ...

“Make windows into men’s souls“ refers to the speech of Queen Elizabeth I (“I have no desire to make windows into men’s souls” = “Ne želim da zavirujem u ljudske duše”). The translator would need to recognize this quote in order to understand it and adequately translate it into the TL. Elizabeth I wanted to continue the religious reform and impose a common prayer book upon all of her subjects, yet leave the interpretation of its words to the individual. She aimed to reconcile the divided English nation, where many of her subjects felt that the reform had not gone far enough, while others refused to abandon their Catholic faith. During her reign, the tensions between the two lessened consid-

erably, as the authorities insisted merely upon formally observing the official Anglican faith. Today, her words are usually taken to mean that no government should intrude into the conscience of the citizen³.

(5) a) a Star Chamber investigation of faked demonic possession... (10)

b) istraga o lažnoj posednutosti zlim duhovima koju je sproveo Zvezdani sud...

For the benefit of the TC readers, the translator should provide an additional explanation relating that the Star Chamber was a judicial body whose members were usually royal councilors or judges drawn from the courts of the common law. Under the Stuarts, the Star Chamber's power grew considerably, and it was used (and often abused) to examine cases which the monarch perceived as a threat to royal policies. The court was named for the star pattern painted on the ceiling of the room at Westminster Palace where its meetings were held⁴. The proposed TL translation is „Zvezdani sud“, followed by a footnote (e.g. „vrhovni sud, sastavljen od članova kraljevskog saveta, koji je razmatrao predmete koje je kralj smatrao politički osetljivim ili važnim“).

2.3 Literary References

As could be expected, the text abounds with literary references, which can prove to be a challenge for the translator. One instance is a famous quote from the Chorus to *Henry the Fifth*:

(1) a) “princes to act

And monarchs to behold the swelling scene“

b) „kneževi su glumci,

A monarsi nek posmatraju scenu“⁵

(1.0.3-4)

³ www.americamagazine.org/content/good-word/windows-mens-souls

⁴ www.tudorplace.com.ar/Documents/the_court_of_star_chamber.htm

⁵ *Henri peti* (1963). *Celokupna dela Viljema Šekspira*. Preveli Živojin Simić i Trifun Đukić. Beograd: Kultura

Shapiro uses this quote to imply that as a King's Man, Shakespeare could have had his wish expressed in the Chorus: if he had had the inclination to write court masques in the spirit of the time, he would have had noblemen and noblewomen as actors, and King James himself in the audience.

Another example, even more challenging, is a quote from an authentic letter of a young nobleman staying in France, to his uncle in England. The young man, describing the excitement and drama of the hunt, remembers Shakespeare's dramatic language and attempts to emulate it, using the rhythm of blankverse:

(2) a) "We for to pass the winter's bitter cold, so with a javelin chase the bristled boar, and sometimes, mounted on a foaming curtal, do rend the woods to hound the furious bull." (Shapiro, 2015: 7)

The four lines contain an example of temporal dialect (Ceramella, 2008: 14), i.e., words and phrases that were used in a certain historical period, and have since fallen out of use, or are used with a different meaning. "Curtal" (an animal, here a horse, with a docked tail) is now obsolete, and therefore the translator translating the text to Serbian would have to find an equivalent archaic word referring to a horse in the TL. "Hound" is a word more often used as a noun than as a verb, while "mounted," i.e., "on horseback," the translator may recognize from the phrase "mounted police." The word order and syntax are also archaic, typical of Shakespearean language, so the translator should attempt to render the feel of poetic, archaic language into the TL. However, it would be difficult to be completely faithful to the original, and this is not essential to the meaning. Blank verse relies on meter, not rhyme, so the translator need not render the rhyming couplet. In this case, it is enough to use the appropriate lexemes and syntax to help the reader associate the target text with poetic, archaic language.

In Serbian it might sound like this:

b) Da nam brže prođe ova hladna zima,
Jurimo kopljem čekinjavog vepra,
A katkad, jašući besnog ata,
Šumama tutnjimo prateći jarosnog bika.

A similar example is the first stanza of Ben Johnson's poem written as a tribute to Shakespeare in 1623:

(3) a) Sweet swan of Avon! What a sight it were
To see thee in our waters yet appear,
And make those flights upon the banks of Thames,
That so did take Eliza, and our James!

b) Divni labude s Ejevona! Kakav prizor beše ti
Kad se u našim vodama pojavi,
I uzlete nad obalama Temze,
Na radost Džejmsa, i naše Elize!

The translator would again have the obligation of transferring the poetic and archaic lexemes and syntax (e.g., "thee," "that so did take," etc.). This time, however, the poem makes use of the rhyming scheme **aa bb**, which would have to be transferred in the TL.

2.4 Temporal Dialect (Period-specific Items)

Inevitably, temporal dialect does not appear only in excerpts from historical records or literary works, but also in Shapiro's original text. The translator would need to pay special attention to translate these words and phrases accurately, since they are used in accordance with the historical period in question. These words and phrases have either changed their meaning over time and are now used in a different sense, or have become obsolete.

(1) a) all ten of the plays Shakespeare's company performed at court... (3)

b) svih deset komada koje je Šekspirova glumačka družina izvela na dvoru...

"Company" is in the source text always used to mean "an acting/playing company", and the translator translating to Serbian should amplify the meaning by using the modifier such as „glumačka“, to increase comprehensibility (cf. Ceramella, 2008: 18). In later instances, using only „družina“ or „trupa“ would likely suffice.

(2) a) But James couldn't simply restore them all to favor... (4)

b) Ali Džejms nije mogao da ih sve tek tako vrati u milost...

Used in this sense, "favor" means the condition of being regarded with approval or good will by a monarch (which usually entailed being given money, offices and lands as a warrant of loyalty). (Shapiro 2015: 4) Therefore, the best possible equivalent in the TC is „biti u milosti“ ili „vratiti se u milost“.

(3) a) marrying off Essex's son, now a ward of the state, to Frances Howard... (4)

b) kako bi Eseksovog sina, sada štićenika krune, oženio sa Franses Hauard...

The legal status of "the ward of the state" today refers to a person placed under the protection of court. In the source text, however, the legal guardian in question would be the monarch as the head of state. Therefore, translating it as „štićenik dvora / krune“ seems the most adequate.

(4) a) their further exclusion from power and patronage under James... (5)

b) jer su im pod Džejmsovom vladavinom moć i povlastice i dalje bile nedostupne...

"Patronage" refers to the support, privilege or financial aid that an organization or an individual gives to another. In this context, it refers to the protection and privileges that a monarch bestows upon his courtiers, usually entailing gifts of money, offices or lands. Therefore, it seems most adequate to translate "patronage" into Serbian as „povlastice“.

(5) a) his recently acquired status as a gentleman would die with him... (8)

b) a odnedavno stečena titula plemića nestaće s njim...

"Gentleman" in its original meaning refers to the lowest rank of the English gentry. In Shakespeare's day, it came to signify a man with an income derived from property or legacy, who therefore did not need to work. The title could be bought, and when acquired, the gentleman

could carry a sword and have heralds make him a coat of arms. This title approximately corresponds approximately to the title „plemeniti“ acquired under similar conditions by wealthy men from the middle class in 18th and 19th century Serbia, and thus this Serbian equivalent would likely suffice in such a context.

3. Conclusion

In an increasingly multicultural world, translation and translators have gained importance as mediators between the source and the target culture. The meaning of the text, or indeed any message, depends on how knowledgeable a translator is about both the SC and the TC. Employing the cultural approach to the source text (ST) is often the only way to properly understand it and adequately encode it as a target text (TT). The cultural approach involves the translator identifying and understanding culture-bound elements in the SL, and then integrating them into the TT using the translator's extra-linguistic knowledge. Both an adequate translation and translators' remarks and explanations enable the readers to understand the communicative purpose of the text, and become familiar with some aspects of the SC and, more often than not, of their own culture.

The introductory chapter of Shapiro's biography of Shakespeare has here been analyzed, the culture-bound elements identified, and the most adequate translations proposed. The ST abounds with historical, cultural and literary references, which pose a particular challenge for any translator attempting to grasp and adequately render them into the TL/TC. In most cases, additional explanations in the form of footnotes or parentheses would need to be provided for the TC readers. Even if TL equivalents exist, modern readers may not be familiar with the concepts in either the SC or TC. The translator would also need to pay special attention in translating temporal dialect words and phrases accurately, since these elements are used in accordance with the historical period in question. These words and phrases have either changed their meaning over time and are now used in a different sense, or have become obsolete.

The examples listed above illustrate some of the techniques a translator of this text would be likely to employ; from transcribing prop-

er names, to using more general words to increase comprehensibility, to researching and analyzing meanings in order to choose the most adequate translation for the respective TC audience. The translator's role is essential to the process; the translator's mind becomes a prism through which the message is refracted before being encoded in the TL (Novakov, 2016: 118). Clearly, Shapiro's biography of Shakespeare in 1606 calls for a translator well-versed in English history, culture, and literature, especially in regard to Shakespeare's works and the Jacobean age and culture.

WORKS CITED

- Baker, M. (1992) *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London and New York: Routledge.
- Bečanović-Nikolić, Z. (2013). *U traganju za Šekspiom*. Beograd: Dosije studio.
- Ceramella, N. (2008). Linking Theory with Practice: The Way to Quality Translation. In: *Culture-Bound Translation and Language in the Global Era* (A. Nikčević-Batričević and M. Knežević, eds.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 3-32
- Gambier, Y. (2007). *Doubts and Directions in Translation Studies*. The Netherlands: John Benjamins.
- Klein, T. W. (2013). *Windows into Men's Souls*. www.americamagazine.org/content/good-word/windows-mens-souls
- Kostić, V. (2006). *Šekspirov život i svet*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Larson, M. L. (1984) *Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence*. Lanham and New York: University Press of America, Inc.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York and London Prentice- Hall.
- Newmark, P. (1998). *More Paragraphs on Translation*. New Jersey University Press: Multilingual Maters.
- Nida, E.A. and C. R. Taber (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill.
- Nord, C. (1997). *Translating as a Purposeful Activity: Functional Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Novakov, P. (2016). Kulturološki elementi u prevodu: suočavanje sa drugima. In: *CIVITAS*, 6 (2), 108-120
- Shapiro, J. (2015). *1606: Shakespeare and the Year of Lear*. New York: Simon & Schuster
- Shuttleworth, M. and M. Cowie, Eds. (1997). *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St Jerome

PREVOĐENJE KULTUROLOŠKIH POJMOVA U BIOGRAFSKOJ STUDIJI

***1606: SHAKESPEARE AND THE YEAR OF LEAR* DŽEJMSA ŠAPIRA**

REZIME: Tema ovog rada je prevođenje kulturoloških pojmova u prologu Šekspirove biografije *1606: Shakespeare and the Year of Lear* (2016) Džejmsa Šapira, uglednog šekspirologa i profesora na Univerzitetu Kolumbija. S obzirom da se radi o biografskoj studiji koja se bavi jednom značajnom godinom u Šekspirovom stvaralaštvu, neminovno je da tekst sadrži veliki broj kulturoloških pojmova, kao i istorijskih i literarnih referenci koje prevodilac mora da uoči, razume, a zatim adekvatno prevede na ciljni jezik, odnosno prenese u ciljnu kulturu. U većini slučajeva, trebalo bi navesti dodatna objašnjenja kulturoloških pojmova u fusnoti ili u zagradi. Čak i ako postoje ekvivalenti pojmova u ciljnom jeziku, čitaocima ovi pojmovi mogu biti nepoznati kako u izvornoj, tako i u ciljnoj kulturi. U radu će se detaljno diskutovati o mogućim prevodima kulturološko-istorijskih pojmova, kao i prevodima dijalektoloških reči i fraza, i načinima na koji se ovi pojmovi mogu prevesti tako da budu shvatljivi savremenom čitaocu. Cilj rada je da ova analiza bude od pomoći budućem prevodiocu (prevodiocima) ove biografske studije.

KLJUČNE REČI: kulturološki pojmovi, prevođenje, Vilijam Šekspir, Džejms Šapiro, *1606: Shakespeare and the Year of Lear*

Prof. dr Vojin Pilipović^{1*}
Prof. dr Milan Daničić^{}**

UDC 351.74/.76
Stručni rad
Primljen: 31. 03. 2017.
Odobren: 21.04.2017.

TELOHRANITELJ, NOV STATUSNI SIMBOL – profesionalni izazov

SAŽETAK: U radu se obrađuju zakonski osnovi, potrebna znanja i veštine, način obavljanja poslova telohranitelja, kao i etički principi i standardi u obavljanju poslova. Industrijalizacija privatne bezbednosti je nezaustavljiv proces i sve više zaživljava i u Srbiji. Nakon više od dve decenije ova značajna oblast privatnog sektora bezbednosti je potpunije regulisana Zakonom o detektivskoj delatnosti i Zakonom o privatnom obezbeđenju. Fizičko-tehnička zaštita lica i imovine na tržištu bezbednosnih usluga zahteva primenu savremenih procedura i visoke standarde. Reforma sistema bezbednosti u Republici Srbiji zahteva brže reagovanje države i celokupnog društva, kao i visok stepen profesionalizacije. Sektor privatne bezbednosti je relativno novijeg datuma i neophodno je u sagledavanju njegove efikasnosti pristupiti sa šireg normativnog, bezbednosnog, ekonomskog, socijalnog, etičkog, kulturološkog i drugih aspekata. Telohranitelji, kako državni, tako i privatni (službenici obezbeđenja), moraju biti osposobljeni da primenjuju operativno-stručna znanja i veštine, da reaguju brzo i energično, da koriste opremu i druga sredstva visoke tehnologije, a za pojedine poslove moraju posedovati i specijalizovana znanja na nivou profesionalnog policajca.

KLJUČNE REČI: regulativa, poslovi telohranitelja, vrline telohranitelja, znanja i veštine, standardi.

¹ * vanredni profesor, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad; vpilipovic@useens.net

^{**} vanredni profesor, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad; danicic.milan@fbzbl.net

Uvodne napomene

Procesi privatizacije bezbednosnih usluga u razvijenim zemljama sveta su globalnog karaktera. Isto tako, u sektoru privatne bezbednosti, koji je još u procesu tranzicije u Republici Srbiji, i nakon tri godine od donošenja dva zakona², priroda i karakter ovih poslova zahtevali su da se podzakonskim aktima ova oblast brže i potpunije uredi. Postojeća zakonska rešenja u nekim zemljama bivšeg socijalističkog bloka još nisu u skladu sa promenama vlasništva nad bivšom društvenom (državnom) ili privatnom imovinom pa u praksi nisu potpuno sprovodljiva. Neophodno je prevazići postojeća shvatanja da samo država ima pravo da uređuje oblast bezbednosti. Time bi se smanjile postojeće, delimično opravdane sumnje u sposobnost privatnog sektora bezbednosti da može dati značajan doprinos u borbi protiv narastajućeg kriminala sa elementima nasilja, kao i opasnosti od terorizma koji poprima globalne razmere. U nerazvijenim zemljama situacija je još složenija jer postoje brojne teškoće političke i ekonomske prirode, a posebno je značajna pravna nesigurnost i nepostojanje određenog stepena bezbednosti lične i privatne imovine građana (Minnaar, 2005: 41).

Ako se sagledaju praksa i iskustva u najvećem broju zemalja Evropske unije, kao i u drugim najrazvijenijim zemljama sveta, vidimo da je oblast zaštite lične bezbednosti građana i njihove imovine dobro uređena a obim usluga koje pružaju privatni detektivi, telohranitelji (zaštitari, službenici obezbeđenja) ili privatne bezbednosne kompanije (agencije) mnogo veći nego u ostalim zemljama. Postoje brojna pozitivna shvatanja da privatni sektor bezbednosti korisnicima usluga daje adekvatnu zaštitu tj. realne mogućnosti zaštite ličnih prava i bezbednosti imovine. Ima i drugih shvatanja, prema kojima je reč o nejednakosti pred zakonom da se poslovi bezbednosti sve više obavljaju na komercijalnoj osnovi tako da se mogu dovesti u pitanje i neke demokratske tekovine, odnosno da je bezbednost privatne imovine garantovana samo onima koji imaju dovoljno novca da to plate. Pored toga, mora se imati

² Zakonom o detektivskoj delatnosti i Zakonom o privatnom obezbeđenju „Službeni glasnik RS“, broj 104/2013 detaljnije su regulisani rad pravnih lica, preduzetnika i fizičkih lica, uslovi za licenciranje, način vršenja poslova, ovlašćenja i ostvarivanje nadzora i kontrole nad njihovim radom.

u vidu da bezbednost građana i njihove imovine nije samo privatni, već i javni interes, bez obzira da li to obavljaju profesionalni tj. državni ili privatni subjekti. Ključni proces u tradicionalnom shvatanju bezbednosti je razdvajanje funkcija „pokrovitelja“ bezbednosti (država) na državni i privatni sektor, kao i zadovoljavanje sve većih potreba subjekata (građana) u oblasti privatne bezbednosti. Iako se ta nova bezbednosna paradigma u savremenoj teoriji i praksi naziva privatizacija poslova bezbednosti ispravnije bi bilo govoriti o multilateralizaciji tih poslova (Kešetović, 2007).

Zbog svega navedenog, potrebno je dobro organizovanje u ovom sektoru bezbednosti, definisanje i usklađivanje standarda u postupanju svih davalaca usluga. U opštem je interesu da svi davaoci usluga primenjuju evropske standarde i obavljaju poslove privatnog obezbeđenja na visoko profesionalnom nivou. Takođe, jasno utvrđivanje statusa, prava i dužnosti pripadnika privatnog obezbeđenja (pravnih lica, preduzetnika i fizičkih lica), kao i propisivanje etičkih normi i ponašanja, odgovornosti i osposobljenosti pripadnika ove profesije na dugočnom planu može dati odgovarajuće rezultate, odnosno efekte kako bi se interes sektora u oblasti privatne bezbednosti potvrdio i kao javni interes.

1. Pojam i uloga telohranitelja

Termin telohranitelj pojavljuje se u izvorima najstarijih naroda i njihovih državnih zajednica. Ne može se, međutim, sa potpunom sigurnošću tvrditi da li je sama reč nastala i izvorno zabeležena u tim najstarijim dokumentima ili je u pitanju slobodan izbor prevodilaca. Zbog toga je danas teško da skiciramo genezu (razvoj) „prelaska“ određenih dokumenata i istorijskih spisa iz jednog jezika u drugi i u kakvom su obliku i sa kojim terminološkim odrednicama došli do današnjih dana (Daničić, Pilipović, 2013: 31). Posmatrano lingvistički, reč telohranitelj označava složenicu sastavljenu od prostog spajanja reči telo i hraniti. Pripisivanje neadekvatnosti reči telohranitelj za označavanje lica koje fizički štiti ličnost, pre svega, telo proizilazi iz zaboravljenog značenja staroslovenske reči hraniti (*hranjiti*). Ova reč je u staroslovenskom jeziku imala skoro bukvalno značenje kada je ljudsko telo u pitanju. Prvo značenje bi bilo hraniti, uzimati (davati) hranu da bi telo (organizam) bilo zdravo i funkcionalno a drugo značenje je čuvati, sačuvati, paziti.

Izraz telohranitelj je u poslednjoj deceniji poprimio značenje o kom se ne govori uvek afirmativno. Razlog je što se naglo povećao broj telohranitelja u Srbiji tako da su ih za ličnu zaštitu angažovali razni poslovni ljudi, kontroverzni biznismeni, estradne zvezde i druge javne ličnosti a bilo je i nosilaca državnih funkcija.

U današnjim uslovima, a imajući u vidu pozitivnu zakonsku regulativu, pod pojmom telohranitelj ili lični pratilac, odnosno službenik obezbeđenja³ treba podrazumevati visokoobučenog profesionalca koji je osposobljen da odgovori na sve zahteve koji se od njega očekuju. To su, pre svega, bezbednost, zaštita života i materijalnih vrednosti, šticećenih lica, kao i lična bezbednost članova njihovih porodica (Daničić, Pilipović, 2013: 30). Obavljanje poslova fizičke zaštite je vrlo specifičan i kompleksan posao koji od telohranitelja zahteva poznavanje raznovrsnih veština i sposobnosti jer on ne treba da istiche ni sebe ni osobu koju bezbednosno štiti, a ako to mora onda to čini diskretno kako bi šticećena osoba bila sigurna u svoju bezbednost.

Dakle, možemo konstatovati da je osnovna uloga telohranitelja neposredna fizička (telesna) zaštita određene ličnosti pod kojom se podrazumeva skup mera i radnji koje se preduzimaju radi sprečavanja svakog pokušaja ugrožavanja njihove lične bezbednosti. Neposrednu zaštitu telohranitelj vrši u svim prilikama: kada se šticećena ličnost kreće peške, automobilom ili drugim prevoznim sredstvom, kada boravi u određenim objektima, prilikom raznih putovanja u zemlji ili inostranstvu ili prilikom prisustvovanja određenim svečanostima, političkim skupovima, javnim manifestacijama, za vreme lova, na privatnim proslavama itd. (Pajković, 2003: 112). Za razliku od tzv. „državnih“ telohranitelja⁴,

³ Službenik obezbeđenja je fizičko lice, oba pola, koje vrši poslove privatnog obezbeđenja (Zakon o privatnom obezbeđenju, čl. 2, st. 1, tač. 8). Službenik obezbeđenja je ovlašćen da: *proveri identitet lica, pregleda lice i vozilo, zabrani pristup u objekat, naredi da se lice udalji, upozori lice, privremeno zadrži lice*, kao i da *upotrebi sredstva prinude*. Sva ovlašćenja može da primeni neposredno na objektu koji obezbeđuje ili da odbije napad od sebe i od lica koje obezbeđuje. U ovom radu ćemo i dalje koristiti izraz telohranitelj, odnosno pratilac s obzirom da je u dugoj istoriji, kao i u bezbednosnoj terminologiji u većini zemalja ili privatnih bezbednosnih kompanija (agencija) još uvek u širokoj upotrebi.

⁴ Pod pojmom državni telohranitelj podrazumevamo dobro obučene pripadnike policijskih jedinica koji su angažovani u zaštiti određenih ličnosti (predsednik republike, predsednik vlade, određeni ministri i druga izabrana ili postavljena lica), najpre iz Specijalne antiterorističke jedinice (SAJ), Žandarmerije (Ž), kao i pripadnike Jedinice

koji su pripadnici policijskih i bezbednosnih službi i štite samo određene ličnosti i objekte, privatni telohranitelji na komercijalnoj osnovi štite i čuvaju svakog ko ima potrebu i sredstva da u skladu sa ugovorom⁵ takvu uslugu plati. Oni su zaposleni kod pravnog lica ili kod preduzetnika, koji su registrovani za usluge privatnog obezbeđenja. Još uvek je prisutan termin koji je u širokoj upotrebi – agencije za fizičko-tehničko obezbeđenje (FTO). Dakle, uglavnom su privatni preduzetnici, ali su ponekad i „slobodni strelci“⁶. Oni nemaju status ovlašćenog službenog lica a vatreno oružje mogu nositi i upotrebiti samo u skladu sa važećim propisima, kao i svaki drugi građanin, u slučaju krajnje nužde ili nužne odbrane⁷.

Poslove neposredne fizičke zaštite tj. ličnog obezbeđenja⁸ telohranitelji mogu da obavljaju na osnovu zaključenog pismenog ugo-

za obezbeđenje određenih ličnosti i objekata (JOLO), kao i iz Uprave kriminalističke policije u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Obuka i kondiciranje se sprovodi na poligonima i u nastavnim centrima MUP-a.

⁵ Ugovor je osnovni pravni okvir, odnosno pisani sporazum između dve strane (pravno lice, preduzetnik ili fizičko lice, s jedne strane, i korisnik usluga, s druge strane), na osnovu kojeg se pružaju usluge obezbeđenja i uz pisano obaveštenje dostavlja se mesnoj nadležnoj policijskoj upravi (Zakon o privatnom obezbeđenju, članovi 19 i 20).

⁶ Zakon o klasifikaciji delatnosti u bivšoj SR Jugoslaviji, iz 1996. godine, šifra 7600, jedan je od pravnih osnova za rad firmi, odnosno pravnih lica za delatnost fizičko-tehničkog obezbeđenja u Srbiji. Pomenuta delatnost obuhvatala je obavljanje, između ostalog, i sledećih poslova: čuvanje i nadgledanje stambenih zgrada, kancelarija, hotela, fabrika, gradilišta, davanja saveta o zaštiti i bezbednosti, transport dragocenosti, telesna zaštita i drugo.

⁷ Krivični zakonik Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“ broj 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013., članovi 19 i 20.

⁸ Fizička zaštita lica i imovine, obavlja se prvenstveno ličnim prisustvom i neposrednom aktivnošću službenika obezbeđenja u određenom prostoru i vremenu. Poslovi se mogu vršiti samo unutar štićenog objekta ili do granice štićenog prostora. Izuzetno, poslovi fizičke zaštite lica (*lično obezbeđenje*) mogu se vršiti na javnom mestu i u neposrednoj blizini lica koje se obezbeđuje, na **predlog** organa državne uprave, organa jedinice lokalne samouprave, organizacija ili udruženja i fizičkih lica i uz saglasnost MUP-a.

Predlog mora da sadrži **plan obezbeđenja**, sa naznakom broja angažovanih službenika obezbeđenja, vrstu i količinu oružja i opreme, lokaciju objekta, vozila i predviđene trase kretanja. Predlog za saglasnost podnosi se policijskoj upravi, nadležnoj po mestu gde će se vršiti obezbeđenje, najkasnije **tri dana** pre početka obezbeđenja. **Saglasnost** se izdaje najkasnije 24 časa pre početka obezbeđenja (Zakon o privatnom obezbeđenju, članovi 21, 22).

ra i u skladu sa zahtevima štice ličnosti kao korisnika usluga. Međutim, neke javne ličnosti zahtevaju od telohranitelja da obavljaju i druge poslove tj. da rade nešto što nije u skladu sa standardima⁹, a može da utiče na njihovu budnost i efikasnost zaštite.

2. Opšti i posebni uslovi za obavljanje poslova telohranitelja

Za zasnivanje radnog odnosa, odnosno za obavljanje poslova privatnog obezbeđenja potrebno je da fizička lica ispunjavaju određene uslove, što je sa aspekta prirode ove profesije potpuno opravdano. To se, pre svega, odnosi na dobijanje licence¹⁰ za obavljanje delatnosti tj. obavljanje poslova privatnog obezbeđenja. Za obavljanje poslova fizičke zaštite tj. službenika obezbeđenja sa oružjem, fizičko lice (službenik obezbeđenja) mora da poseduje licencu koju na njegov zahtev može da izda MUP ukoliko ispunjava sledeće uslove:

- *da je državljanin Republike Srbije;*
- *da je punoletno;*
- *da ima najmanje srednju stručnu spremu i*
- *da je prošlo odgovarajuću bezbednosnu proveru.*

Pored ovih uslova neophodno je da je lice psihofizički sposobno za vršenje ovih poslova što dokazuje lekarskim uverenjem nadležne zdravstvene ustanove. Takođe, lice mora biti obučeno za rukovanje vatrenim oružjem, zatim da je savladalo odgovarajuću obuku za vršenje poslova privatnog obezbeđenja i da ima položen stručni ispit u MUP-u. Dokaz o psihofizičkoj sposobnosti za vršenje poslova privatnog obezbeđenja podnosi se jedanput godišnje a pravno lice tj. preduzetnik dostavlja

⁹ Nedavno, poznata estradna ličnost iz Beograda V.A. je izjavila: “Ne plaćam nijedan račun, imam ljude koji to rade za mene. To su moji momci iz obezbeđenja, čovek koji me vozi, ali plaćam još nekoliko pomoćnika, koji imaju razne dužnosti. Svi oni obavljaju stvari koje ne mogu da stignem...”. Izvor: Dnevni list *Informer*, str. 16., od 23. marta 2017. godine (A. Jovanović).

¹⁰ Licenca je rešenje kojim se pravnim licima i preduzetnicima, kao i fizičkim licima koja ispunjavaju propisane zakonske uslove dozvoljava obavljanje delatnosti privatnog obezbeđenja, odnosno vršenje poslova privatnog obezbeđenja na području Republike Srbije. Od 01. januara 2017. godine sva pravna lica i preduzetnici, kao i fizička lica (službenici obezbeđenja) dužni su da imaju položen ispit i dobiti licencu za obavljanje delatnosti i poslova privatnog obezbeđenja (Zakon o privatnom obezbeđenju, članovi 11–18).

MUP-u lekarsko uverenje o godišnjoj proveru psihofizičke sposobnosti za svako fizičko lice kome je izdata licenca. Izuzetno, licu koje ima odgovarajući stepen i vrstu stručnog obrazovanja i najmanje tri godine radnog iskustva na poslovima ovlašćenog policijskog službenika, bezbedonosno-obaveštajnim poslovima, poslovima profesionalnog pripadnika Vojske Srbije i poslovima izvršenja krivičnih i prekršajnih sankcija izdaje se licenca ukoliko ispunjava prethodne uslove.

U pogledu stručne sprema, za obavljanje poslova pratnje/ličnog obezbeđenja može se zahtevati najmanje srednja stručna sprema, što bi bilo i dovoljno u ovim uslovima te da lice ne bude mlađe od 21 godine. Starosna granica za lica koja podnose zahtev za licencu može biti između 25 i 45 godina, što je dobro rešenje i u mnogim evropskim zemljama. Postojanje bezbednosnih smetnji u pogledu moralnog i radnog lika telohranitelja isključuje prijem i zasnivanje radnog odnosa sa licima koja bi kompromitovala ovu profesiju.

2. 1. Posebne veštine (sposobnosti) za obavljanje poslova telohranitelja

Navedeni uslovi u pogledu ispunjenosti opštih pretpostavki za uspešno obavljanje poslova pratnje (zaštite) visokih državnika tj. VIP lica sasvim su korektni, ali ne i dovoljni. To se mora sagledati i sa drugih aspekata vezanih za ove poslove. Ovom prilikom se moraju imati u vidu i zahtevi usklađeni sa standardima¹¹ koji bi bili neophodni i koji mogu garantovati dobar kvalitet obavljenih poslova. Radi se o sledećim zahtevima:

- odlična psihofizička kondicija;
- dobro poznavanje i obučenosť u rukovanju i gađanju vatrenim oružjem;
- osposobljenost za gašenje požara i položen stručni ispit iz oblasti protivpožarne zaštite;
- osposobljenost za pružanje prve (hitne) medicinske pomoći;
- veštine plivanja i spasavanja davljenika u vodi;

¹¹ Zakon o standardizaciji, Zakon o oružju i municiji, postojeći standardi iz oblasti obezbeđenja – prema katalogu Zavoda za standardizaciju Srbije 13.210 (zaštita od kriminala) i 13.320 (alarmni sistemi i sistemi za upozorenje), PKS, *Program pripreme standarda iz delatnosti privatnog obezbeđenja lica i imovine i samozaštitne delatnosti*, Beograd, maj 2007.

- primena osnovnih procedura u obezbeđenju lica i imovine;
- upravljanje vozilom (B1, B, BE) kategorije u različitim vremenskim uslovima i u specifičnim situacijama u saobraćaju;
- poznavanje određenih (specijalnih) veština iz borilačkih sportova;
- veštine skijanja, preživljavanja i orijentacije u prirodi;
- korišćenje tehničkih uređaja i opreme u radu i
- dobro poznavanje jednog ili više svetskih jezika.

Odlična psihofizička kondicija podrazumeva skup znanja i veština iz oblasti borilačkih sportova, kao što su: džudo, karate, džiu-džicu, aikido, kendo i drugi. Poznavanje i osposobljenost u veštinama samo-odbrane i odbijanja napada na lice ili objekat koji se štiti veoma je značajno jer treba imati u vidu sposobnost telohranitelja da odbije/spreči napad a da to uradi sa najmanje štetnih posledica po zdravlje napadača, čime se i lično izlaže neposrednoj opasnosti. Specijalistička obučenost se ogleda u sposobnosti da savlada i neke prepreke primerene gradskim (urbanim) uslovima, između ostalih: preskakanje zida, savlađivanje kanalizacionih otvora, orijentacija u mračnim prostorima bez osvetljenja, kao i izvlačenje povređenih lica iz vozila (objekta) i druge. Dobro je da telohranitelj poznaje i tehnike plivanja i spasavanja lica iz vode, kao i da bude dobar skijaš. Isto tako veoma je važno da se pravilno (bezbedno) postavi i u određenim situacijama koje predviđa zakon tj. da upotrebi sredstva prinude a posebno vatreno oružje¹², a da to ne bude sa težim ili smrtnim posledicama po napadača, izuzev ako nije moguće uraditi na drugačiji način. Ukoliko dođe do takvih situacija, važno je da odmah može pružiti prvu pomoć¹³ na licu mesta, kako licu koje obezbeđuje, tako i licu koje je povređeno ili sebi (samopomoć). Obučenosť u gašenju početnog požara, a u skladu sa nivoom osposobljenosti u odnosu na profesionalnog vatrogasca, garantuje visok kvalitet zaštite i bezbednosnih usluga prevashodno kada se radi o ugrožavanju lica i imovine koju telohranitelji obezbeđuju. Tu se misli na gašenje požara i na vozilu kojim upravlja i u prostorijama gde radi i u drugim situacijama.

¹² Zakon o privatnom obezbeđenju, članovi 51–57.

¹³ Postoji više kurseva za obuku u pružanju prve pomoći, npr. program BLS/AED PROVIDIER COURSE, bez koga nijedan telohranitelj ne može da obavlja posao u svetu FPOS-a. Obuka je u trajanju od 20 časova (3 dana po 7 č. ili 4 dana po 5 č.). Izvor: <http://www.sabvip.org/images/tactical-first-aid-jpg> (pristup 07. marta 2017. godine).

Poznavanje i korišćenje tehničkih uređaja u radu podrazumeva stručnu osposobljenost za korišćenje tehničkih sistema zaštite, kao što su: interni monitoring, protivprovalna i protivpožarna zaštita, u skladu sa potvrdom ovlašćenog servisera. Osposobljenost za rad na računaru sa ECDL sertifikatom (međunarodno priznati sertifikati u više od sto pedeset zemalja), kao i završen osnovni kurs za programe *Windows*, *Word*, *Excel*, *Internet* i *Outlook Express* svrstavaju ovu profesiju u savremene delatnosti koje bez ovih znanja i veština danas jednostavno nisu zamislive. Poslovna korespondencija obuhvata znanja i veštine izrade poslovnih dokumenata (beleške, planovi, izveštaji, prepiske i sl.), kao i izradu prezentacija u *PowerPointu*. Poznavanje tehnika u *AutoCad*, *Photoshop* i drugim programima za zaštitu informacija i podataka garantuju visok stepen zaštite profesionalne, poslovne, službene, vojne i državne tajne, kao i kvalitet pruženih usluga.

Bezbedno upravljanje vozilom u situacijama kada su otežani meteorološki uslovi podrazumeva osposobljenost telohranitelja za upravljanje vozilom po jakoj kiši, na zaleđenom kolovozu, u uslovima slabe vidljivosti i sl. Obezbeđenje lica i vožnja u „escorte“ rasporedu zahtevaju posebnu obučenost za gužve („špicve“) u saobraćaju, kao i za postupanje u slučaju napada na vozilo, odnosno bezbedno „izvlačenje“ vozila iz zone napada.

2.2. Poželjne vrline i kompetentnost telohranitelja

Imajući u vidu složenost, raznovrsnost i težinu (opasnost) pojedinih poslova koje obavljaju telohranitelji neophodno je da se osvrnemo na neke ljudske vrline tj. odlike koje bi trebalo da ima svaki telohranitelj. Pored stručnih i psihofizičkih kvaliteta, oni moraju biti moralno jake ličnosti, hrabri i neustrašivi profesionalci čiste prošlosti (neukaljana biografija) i da uživaju ugled u sredini gde žive i rade. Od telohranitelja se očekuje da brzo reaguje, da se u pratnji (zaštiti) izlaže velikoj opasnosti koja mu ponekad ugrožava i život a mora da obavi poverene poslove i zadatke.

Kao uslov za uspešno obavljanje poslova telohranitelja, mogu se navesti sledeće odlike/vrline: idejno-moralna čvrstina i jaka volja (opredeljenje) za posao; dobro vladanje i lična odricanja; lični kvalite-

ti; hrabrost i neustrašivost; profesionalni odnos; jednakost i nepristranost; vladanje i postupanje u specifičnim situacijama i stalno učenje, stručno usavršavanje i želja za napredovanjem.

Idejno-moralna čvrstina je jedan od prvih uslova za zasnivanje radnog odnosa sa poslodavcem, a jaka volja i opredeljenje za ove poslove podrazumevaju trajnu volju i uverenost da je izabrano pravo zanimanje. Volja i predanost za obavljanje poslova, pored stručnosti i opštih uslova o kojima je bilo reči, garantuju kvalitetno i blagovremeno obavljanje poslova uz podnošenje i težih fizičkih napora, kao i ponašanje i reagovanje u stresnim situacijama.

Dobro vladanje i lična odricanja¹⁴ se reflektuju kroz poštovanje propisa, jer se od telohranitelja očekuje da prvi poštuje propise kada je u pitanju bezbednost lica koje obezbeđuje. Takođe, on mora da ima uredan porodični život, da čuva ugled i dostojanstvo profesije, da izbegava druženje sa licima iz poročnih sredina, da je umeren i skroman u ličnim zahtevima, da se u svakoj prilici ponaša predusretljivo i učtivo kako prema strankama, tako i prema ostalim građanima. Lični kvaliteti krasi svakog telohranitelja (službenika obezbeđenja) i odvajaju ovu profesiju od drugih profesija, posebno: poštenje, istinoljubivost, pravdoljubivost, tačnost, objektivnost, želja da se pomogne drugom u nevolji, emocionalna stabilnost i druge osobine (Rot, 1994: 47). Današnji zahtevi za ovakvim službenicima su veoma aktuelni jer priroda i karakter ovih poslova to jednostavno zahtevaju. Činjenica je da ne postoji idealan tip ličnosti, ali izborom i selekcijom između više kandidata uz primenu relevantnih metoda i testova mogu da se izaberu najbolji. Hrabrost i neustrašivost su vrline koje posebno odlikuju telohranitelja i čine ga spretnim da brzo reaguje i procenjuje bezbednosnu situaciju, da to čini zdravorazumski tj. da preduzme najadekvatniju radnju u datoj situaciji a da ne ugrozi sebe ili lice koje obezbeđuje. Ovde treba imati u vidu i potrebu da preduzme nekad veoma rizičnu (opasnu) radnju, a da se ne uplaši ili, još gore, da ne pobjegne sa mesta događaja, što bi bilo neprofesionalno.

¹⁴ Sve pomenute vrline za policajca mogu se adekvatno odnositi i na telohranitelja. Navedeno prema: Dinić, B. *Oblici delatnosti i način postupanja pripadnika milicije u vršenju službe*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1981. str. 26.

U obavljanju poslova fizičke zaštite telohranitelj mora da ispoljava maksimalan profesionalizam, da dobro poznaje svoja prava, dužnosti i ovlašćenja, primenjuje opšta načela u radu, na prvom mestu zakonitost, objektivnost, poverenje, etičnost, ekonomičnost i dr. To će doprineti blagovremenom i kvalitetnom obavljanju poslova.

Jednakost i nepristrasnost u postupanju ogledaju se u pravičnom i objektivnom odnosu prema svim građanima, ali i kršiteljima zakona, bez obzira o kojim licima je reč. Poštovanje propisa i bezbednost lica za telohranitelja su osnovna „linija vodilja“ u postupanju. Vladanje i postupanje u specifičnim situacijama zahtevaju od telohranitelja da obazrivo i budno prati pojave i događaje, da se pravilno postavi i, ako je u prilici, da sam donese odluku i to u skladu sa pravilima i naloženim uputstvima od strane nadležnog rukovodioca. Nisu primerene situacije ukoliko bi telohranitelj za svaku sitnicu tražio mišljenje, jer tako ništa ne bi samostalno uradio.

Stalno učenje, usavršavanje i kondiciranje (vežbanje) za uspešno obavljanje poslova su značajni preduslovi da telohranitelj bude pravi profesionalac. Želja za napredovanjem podrazumeva motovisanost da postigne dobre rezultate, da se ističe u grupi (timu za obezbeđenje), da bude primer drugima, ali da to bude zasnovano na realnim činjenicama tj. na rezultatima rada i sticanju odgovarajuće stručne spreme na adekvatnim visokim školama ili fakultetima¹⁵. Odnos prema strankama i građanima i razvijanje dobrih (službenih) odnosa su takođe značajni a proizilaze iz normativnih i etičkih pravila rada i čine sastavni deo ovih razmatranja. Radi se o važnim (spoljašnjim ili ličnim) manifestacijama u radu telohranitelja, a naročito su značajni: uredno i pristojno odevanje, ophođenje, upotreba reči, glas, učtivost, lične navike, izraz lica, hladnokrvnost i druge, o čemu ovom prilikom neće biti posebnih razmatranja.

¹⁵ U Republici Srbiji je akreditovano više fakulteta i visokih škola bezbednosnog usmerenja gde se izučavaju nastavne oblasti (studijski programi, moduli, specijalističke studije) primereni poslovima obezbeđenja i zaštite lica i imovine npr. Fakultet bezbednosti u Beogradu, Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu, Pravni fakultet u Novom Sadu i Kragujevcu (smer unutrašnjih poslova), Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić u Novom Sadu (studijski program Bezbednost i kriminalistika) i dr.

2.3. Poželjne vrline rukovodioca – šefa tima telohranitelja

Profesionalna kompetentnost i rukovodilačke sposobnosti u sistemu zaštite lica i imovine mogu se sagledati sa više aspekata. Profesionalnu kompetentnost čine: funkcija radnog mesta; sposobnost opšteg upravljanja; specifičnost radnog mesta i potrebne određene specijalnosti. Za svaki od ovih elemenata potrebni su određeni obrasci, procedure i instrumenti za procenjivanje. Rukovodilačke sposobnosti se analiziraju u pogledu: planiranja; organizovanja, kontrole, rešavanja problema; inicijative; donošenja odluka/naređenja; vođstva; upravljanja ljudskim resursima i dr. (Čukić, 2004: 80). Ovom prilikom se neće ulaziti u detaljnije analize i razmatranja navedenih aspekata radne i profesionalne kompetentnosti i rukovodilačkih sposobnosti, već će se pažnja zadržati samo na poželjnim vrlinama tj. osobinama rukovodioca grupe – šefa tima telohranitelja. To su sledeće sposobnosti i vrline: inteligencija; samopouzdanje; dobro rasuđivanje; zdrav razum; pozitivan karakter; hrabrost; inspirativnost; prilagodljivost i snalažljivost u promeni situacije; okrenutost naučnom razmišljanju; dovitljivost; smelost duha; dinamičnost; orijentisanost prema cilju i rezultatima; zainteresovanost za probleme zaposlenih; komunikativnost; ambicioznost, želja za napredovanjem i druge.

Inteligencija je urođena sposobnost pravilnog razumevanja stvari i pojava u životu u svetu ili sposobnost shvatanja i poimanja. Inteligencija se može posmatrati u odnosu na različite aspekte i manifestovanja a definiše se kroz sposobnost učenja, rešavanja problema, prilagođavanje i snalaženje u novim situacijama, sposobnost korišćenja starog iskustva u novim situacijama (Đurić, 2008: 84). Samopouzdanje se ogleda u osećaju sigurnosti i ličnog uverenja da može izvršiti sve planirane poslove i da je omiljen u sredini u kojoj radi. Suprotnost tome je nesigurnost, osećanje inferiornosti, što se negativno manifestuje na telohranitelja i njegovo okruženje (Rot, 1994: 50). Dobro rasuđivanje i zdrav razum ogledaju se u sklonosti da o događajima i svim problemima na koje nailazi dobro promisli, odnosno prosuđivanje bezbednosnih pojava i događaja u logičnom, hladnom i proračunatom odnosu. Ovo se može posmatrati i kao sposobnost rukovodioca da realno procenjuje bezbednosnu situaciju i preduzme adekvatne mere (odredi najsposob-

nije izvršioce i da im dovoljno vremena, upozori na moguće posledice, obezbedi potrebna sredstva za obavljanje složenog zadatka). Pozitivan karakter se manifestuje kao doslednost, stalnost, nezavisnost, obazrivost i istrajnost prema drugima, odnosno pažljiv odnos prema zaposlenima, što unosi vedrinu i prijatnu atmosferu u radno okruženje. Ovaj karakter se ispoljava i u načinu ponašanja, čvrstini, jačini duše, naravi, odnosno u ličnosti sa dobrim osobinama duše i srca.

Hrabrost s pravom ne ističemo na prvo mesto iako se radi o veoma važnoj vrlini. Ovde se misli na sposobnost da u veoma kritičnim (opasnim) situacijama rukovodilac reaguje tako da brzo savlada lični strah od posledica, odnosno nemogućnosti da se izađe i složene situacije a da ne bude težih posledica kako po njega lično, tako i po zaposlene. Pri tome je veoma bitno da sve to uradi a da se ne primeti manifestovanje straha koji je logičan i postojan. Inspirativnost, dovitljivost i smelost duha su vrline koje treba da krasi svakog rukovodioca. Ogledaju se u nadahnutosti, podstrekivanju, podsticanju i oduševljavanju, navođenju na misao, kao i unošenju zdrave (vedre) radne atmosfere u kolektiv, odnosno u sredinu u kojoj živi i radi. Prilagodljivost i snalažljivost u promeni situacije ogledaju se u ulaganju posebnih napora rukovodioca i preduzimanju dodatnih radnji i postupaka u savladavanju smetnji koje ometaju izvršenje posla ili zadatka. Nailazak na teže prepreke, odnosno smetnje u realizovanju poslova može objektivno izazvati frustracije (Rot, 1994: 42).

Dinamičnost se zasniva na sposobnosti rukovodioca, koji ima snage i energije, da deluje sopstvenom unutrašnjom motivacijom i živom akcijom, koji je stalno u pokretu. Svú aktivnost usmerava planski i organizovano, odnosno orijentisan je prema ciljevima i rezultatima rada, čak, i kada ima prepreka u radu detaljno ih analizira i uporno savlađuje. Poseban segment u ovom razmatranju čini sposobnost rukovodioca da procenjuje radnu uspešnost u odnosu na postavljene ciljeve (Čukić, 2004: 80).

Komunikativnost je osobina poželjna za svako lice koje obavlja bilo kakve poslove u vezi sa stankama – građanima. Ogleda se u jasnom i lakom prenošenju informacija ili saopštenja. Rado se iskazuje sopstveno mišljenje, osoba je komunikativna i pristupačna, vešta u sporazumevanju sa ljudima. Zainteresovanost za probleme članova tima ogleda se

u brizi šefa tima i ukazivanju pažnje saradnicima (zaposlenima i potčinjenima) da uviđa njihove probleme, čak i onda kada ih nisu iskazali. To je posebno značajno kada su u pitanju mladi i neiskusni službenici obezbeđenja. Ambicioznost i želja za napredovanjem u službi (zdravi karijerizam) ispoljavaju se kroz težnju, stremljenje ka boljem i kvalitetnijem obavljanju poslova. Zatim, stalno učenje i praćenje novih metoda i postupaka, kao i usavršavanje stilova i metoda timskog rada i rukovođenja u bezbednosno složenim uslovima doprineće bržem i efikasnijem rešavanju kriznih situacija, što je sa aspekta lične bezbednosti veoma značajno.

3. Obuka za poslove telohranitelja

Poznato je da u Republici Srbiji još uvek ne postoje specijalizovane škole ili obrazovne ustanove za obuku telohranitelja. Najpre kroz selekciju treba izabrati kandidate koji svojim psihofizičkim i drugim ličnim kvalitetima (o čemu je već bilo reči) mogu odgovoriti potrebama ove profesije.

Permanentna edukacija treba da obuhvati stalno praćenje i izučavanje teorijskih sadržaja bezbednosne problematike. Praktična obuka¹⁶ treba da se sprovodi putem stručnih kurseva, seminara, vežbi, kao i osposobljavanja i usavršavanja na rukovodećem i operativno-izvršnom nivou (šefovi tima za obezbeđenje), uz praćenje, ocenjivanje i evaluaciju stečenih znanja i veština. Konkretni sadržaji edukacije u tom smislu mogu da se odnose na sledeće oblasti: metodologiju delovanja terorističkih grupa i organizacija, metodiku postupanja u ekstremnim situacijama, poznavanje boričkih veština, vežbe gađanja iz vatrenog oružja u svim stavovima, učenje stranih jezika, upoznavanje tehničkih sredstava i rukovanje istim, poznavanje najsavremenijih metoda za sanitarnu i biološko-hemijsku kontrolu hrane i pića, poznavanje savremenih standarda i metodologije rada specijalizovanih službi drugih država u obavljanju navedenih poslova, znanja potrebna za organizaciju, pro-

¹⁶ Srpska asocijacija telohranitelja (S.A.B) u Republici Srbiji nudi različite programe osposobljavanja prema standardima Svetske federacije, koji su prisutni u oko 40 zemalja. Program obuhvata: obuku za blisku zaštitu, samoodbranu za žene, uniformisanu zaštitu, bezbednu vožnju, obuku sa vatrenim oružjem, zaštitu putem CCTV-a, ALARM MONITORINGA, kao i druge modifikovane kurseve u trajanju od dva do devet dana. Izvor: [http:// www.sabvip.org/index/html](http://www.sabvip.org/index/html) (pristup, 03. marta 2017. godine).

cenu, timski rad, komunikaciju sa neposrednim i širim okruženjem, poznavanje nacionalnih propisa i međunarodnih konvencija, sporazuma i drugih propisa vezanih za ovu oblast.

Obuka telohranitelja je od prevashodnog značaja, kao i vreme posvećeno da se zaista usvoje neophodne veštine i znanja, što je i definisano određenim nivoima obuke: prvo osnovna obuka, potom sledi drugi, viši nivo i treći, specijalistički nivo. Sama obuka zavisi od mesta koje telohranitelj ima u timu za obezbeđenje, u smislu da li je lični pratilac štice ličnosti, vozač, član tima za obezbeđenje, šef tima i sl. Osnovna obuka obuhvata opšte teme u skladu sa Programom¹⁷, dok bi viši nivo obuke bio posvećen timskom radu i uvežbavanju pojedinaca i grupe u taktičkim pravilima odbijanja napada na lice ili vozilo ili objekat koji se štiti, upotrebi vatrenog oružja u svim bezbednosnim pozicijama, izvlačenju povređenog lica, spasavanju u požaru i sl. Specijalistička obuka može da obuhvati taktiku odbijanja terorističkih napada, rešavanje talačkih situacija, postupke pri bačenoj eksplozivnoj napravi, upotrebu hemijskih sredstava ili drugih opasnih sredstava za napad i povređivanje. Činjenica je da se telohranitelj postaje vremenom (opredeljenje, obuka i iskustvo u poslovima obezbeđenja). Zbog toga je u njegovoj radnoj i stručnoj biografiji poželjna kombinacija multidisciplinarnih teorijskih znanja i specijalizovanih veština i sposobnosti.

4. Pravila poslovne etike¹⁸

U obavljanju poslova zaštite telohranitelji se moraju pridržavati osnovnih načela profesije, a naročito poštovati sve norme zakonitog, pravičnog, humanog i nepristrasnog odnosa prema svim građanima. Za pripadnike policije (policijske službenike) propisane su brojne zakonske norme, pravilnici, uputstva, kao i pravila policijske etike od strane Vlade Republike Srbije. Međutim, na postupanje privatnih telohranitelja odnosi se mali broj zakonskih normi¹⁹. I pored toga treba imati u vidu da

¹⁷ Pravilnik o programima i načinu sprovođenja obuke za vršenje poslova privatnog obezbeđenja, „Službeni glasnik RS“ br. 117/2014 (član 10, prilog II).

¹⁸ Privredna komora Srbije (PKS), Beograd, Udruženje za privatno obezbeđenje, Odbor Udruženja, *Kodeks profesionalne etike privatnog obezbeđenja*, br. 34, od 23. 12. 2010. godine.

¹⁹ Zakon o privatnom obezbeđenju (čl. 56–64) obavezuje službenike obezbeđenja

postoje određena pravila ponašanja i rada kojih se moraju pridržavati i privatni telohranitelji (službenici obezbeđenja). Odbor Udruženja za fizičko-tehničko obezbeđenje Privredne komore Srbije (PKS) doneo je Odluku o pravilima poslovne etike za sva lica koja se bave obezbeđivanjem lica i imovine na području Republike Srbije. U osnovnim načelima i principima je propisana obaveza da pravila poštuju „svi subjekti, sva pravna i fizička lica, kojima je priznat status člana u Udruženju“, što se odnosi i na Grupaciju za fizičko obezbeđenje u okviru Udruženja (osnovna načela, I i II deo).

Pripadnici privatnog obezbeđenja i telohranitelji u radu se posebno obavezuju na poštovanje sledećih principa i standarda: politika delovanja udruženja i poslovne komunikacije; poštovanje dobrih poslovnih običaja; čuvanje časti i ugleda Udruženja; stručno usavršavanje i ujednačavanje prakse postupanja (III, IV i V deo).

Međusobni odnosi članova udruženja se zasnivaju na: poštovanju zakona; zabrani nelojalne konkurencije; zabrani širenja neistinitih informacija; stalnoj saradnji, razmeni iskustava i unapređenju profesionalne struke, kao i obuci (VI, VII i VIII deo). Odnos prema drugim privrednim subjektima i korisnicima usluga zasniva se na: poštovanju i pridržavanju ugovornih obaveza; ustanovljavanju profesionalnih standarda; kvalitetu i ekonomskim interesima obavljenih poslova; zaštiti životne sredine i bezbednosti ljudi i imovine (IX, X, XI). Navedena pravila predviđaju i odgovornost, odnosno posledice za njihovo nepoštovanje (Sud časti PKS).

Umesto zaključka

Aktuelnost ove problematike i procesi tranzicije u Republici Srbiji, posebno u oblasti bezbednosti i privatizacije, svakako će uticati na povećano interesovanje i sve veće zahteve za angažovanjem telohranitelja i sličnih agencija na obezbeđivanju menadžera, državnih rukovodilaca ili VIP ličnosti. Takve poslove mogu obavljati samo oni telohranitelji koji poseduju visoka stručna znanja, veštine i sposobnosti tako da

da postupaju zakonito, humano i na način da čuvaju dostojanstvo, čast i ugled, kao i garantovana ljudska prava svakog lica prema kome primenjuju ovlašćenja, odnosno sredstva prinude.

mogu odgovoriti svim pretnjama i izazovima. Selekciju i odabir kandidata koji žele da se bave ovom profesijom potrebno je vršiti uzimajući u obzir sve navedene uslove i primenjujući relevantne testove i metode provere njihovih psihofizičkih i moralnih kvaliteta. Pri tom treba uvek imati u vidu povećanu opasnost i rizike složene bezbednosne situacije u kojima se mogu naći i štice ličnosti i njihovi telohranitelji.

Literatura

- Bošković, M. (2006), *Osnovi detektivske delatnosti*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad.
- Dinić, B. (1981), *Oblici delatnosti i način postupanja pripadnika milicije u vršenju službe*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd.
- Daničić, M., Pilipović, V. (2013), *Sistem zaštite lica i objekata*, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Đurić, Đ. (2008), *Psihologija i obrazovanje*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad.
- Kešetović, Ž. (2007), *Partnerstvo policije i privatnog sektora bezbednosti u Srbiji*, zbornik radova „Privatna bezbednost u BiH i Republici Srpskoj“, Fakultet za bezbednost i zaštitu, Banja Luka, str. 117–129.
- Minnaar, A., *Private-Public Partnerships: Private Security, Crime Prevention and Policing in South Africa*, Acta Crimonologica, 18 (12) 2005. South Africa.
- Pajković, D. (2003), *Obezbeđenje određenih ličnosti i objekata*, MUP Republike Srbije, Beograd.
- Pilipović, V. (2011–2016), Autorizovana predavanja na predmetu Sistem zaštite lica i objekata, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Rot, N. (1994), *Psihologija ličnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Čukić, B. (2004), *Psihologija rada – usklađivanje čoveka i posla*, Fakultet za industrijski menadžment, Kruševac.
- Krivični zakonik Republike Srbije*, „Službeni glasnik RS“ br. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013.
- Pravilnik o programima i načinu sprovođenja obuke za vršenje poslova privatnog obezbeđenja*, „Službeni glasnik RS“ br. 111/2014.
- Zakon o privatnom obezbeđenju*, „Službeni glasnik RS“ br. 104/2013.
- Zakon o detektivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“ br. 104/2013.
- [http:// www.sabvip.org/images/tactical-first-aid-jpg](http://www.sabvip.org/images/tactical-first-aid-jpg)
- <http://www.asadria.com/index.php/articles/category-list/iframe-wrapper/magazin/asadria/arhiva-izdanja-as>
- [http:// www.sabvip.org/index/html](http://www.sabvip.org/index/html)
- [http:// www.pks.rs](http://www.pks.rs)

Vojin Pilipovic, PhD

Associate Professor

Department of Security and Crime Science

Faculty of Law and Business Studies Novi Sad

**THE BODYGUARD: A NEW STATUS SYMBOL OR A
PROFESSIONAL CHALLENGE**

SUMMARY: The paper discusses the legislation, the necessary knowledge and skills, the methods, as well as the ethical principles and standards related to the profession of a bodyguard. The industrialization of private security is an irreversible process, which has rapidly begun to take root in Serbia. After more than two decades, this important field of private security sector is finally regulated by the Act on Detective Activity, and the Act on Private Security. The physical and technical protection of persons and property in the security services market requires the application of modern procedures and high standards. The security sector reform in the Republic of Serbia requires a faster response of the state and the entire society, as well as a high degree of professionalism. The private security sector is a relatively recent concept; therefore it is necessary to assess its effectiveness in terms of legislative, security, economic, social, ethical, cultural and other aspects. Bodyguards, both state and private (security officials), must be trained to implement operational and technical knowledge and skills, to react quickly and energetically, and to use the equipment and other high-tech assets. Besides, for certain type of work, they must possess specialized knowledge at the level of a professional police officer.

KEYWORDS: regulations, bodyguard jobs, bodyguard virtues, knowledge and skills, standards.

Prof. dr Dragomir Jovičić¹

UDC 321.7

Stručni rad

Primljen: 15. 03. 2017.

Odobren: 20. 05. 2017.

DEMOKRATIJA I POLITIČKE INSTITUCIJE

ABSTRAKT: Demokratija je kao pojam prisutna još od antičke Grčke u razvoju ljudskog društva. Kod običnog čovjeka ona predstavlja ideal koji mu omogućava minimum uslova za pristojan život. Demokratija je uslov bez kojeg nije moguće, po mišljenju većine, dostići uživanje ljudskih prava i sloboda. Naravno da omogućavanje potrebnog kvaliteta života, ili makar ostvarenje što većeg nivoa jednakosti među ljudima nije moguće bez kvalitetnih institucija. Svakako da su političke institucije, a koje opredjeljuju funkcionisanje državnih organa koji nam garantuju potreban kvalitet življenja, možda i najvažnija karika u ukupnom procesu ostvarivanja ovih htijenja čovjeka kroz cijeli istorijski razvoj.

KLJUČNE RIJEČI: demokratija, politika, političke partije, institucije, kriza demokratije.

Uvod

Rijetki su pojmovi (riječi, sadržaj) koji su se tako dugo održali u upotrebi, i u teoriji i u praksi, kao što je pojam demokratije. Više od dva milenijuma (od antičke Grčke) upotrebe, pa i zloupotrebe pojma demokratije učinili su da je taj pojam postao kontroverzan, dvosmislen, nedorečen, neodređen, difuzan, pa i konfuzan.² Mnogo je razloga koji su uticali na to da se pojam demokratije shvata (i danas) na različite načine, da nosi dosta nedorečenosti sa sobom, da se zloupotrebljava i tome slično. Ali evidentno je da je to pojam, iako mu se kroz istoriju pripisuju različiti sadržaji, od kojeg se ne odstupa i kog se ne odriču ni oni koji skrnave demokratiju i teorijski i praktično.

¹ Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, jovicic.dragomir@fbzbl.net

² R Kuzmanović, *Ustavno pravo*, Banja Luka, 2002. god. str. 237.

Demokratija je, dakle, bila i ostala predmet interesovanja u različitim tipovima društava, a bez obzira na to što postoji neusaglašenost oko toga šta sve ona obuhvata, može se konstatovati da je u značajnoj mjeri prihvaćeno da je demokratija oblik državnog i društvenog uređenja u kome vlast pripada većini naroda tj. demokratija je državno i društveno uređenje u kome vlast proizilazi iz naroda i pripada narodu. Naravno da je i u savremenim uslovima izražen raskorak između teorije i prakse kad je u pitanju shvatanje demokratije i njenih obilježja.

Kada govorimo o političkim institucijama, prije svega mislimo na političke partije, iako se političke institucije mogu i značajno šire posmatrati, pa tako, recimo, u političke institucije može se svrstati i najviše zakonodavno tijelo neke države, koje ujedno spada i u državne institucije. Dakle, od političkih institucija u savremenom svijetu u najvećoj mjeri zavisi odvijanje ne samo političkog života, nego i svih drugih društvenih oblasti. Među političkim institucijama posebno (može se reći i najvažnije) mjesto zauzimaju političke partije koje kroz svoje djelovanje faktički obezbjeđuju da se kompletna društvena djelatnost (dakle i ekonomija) odvija. Jasno je da nema efikasnog funkcionisanja društvenog života bez primjene određenih demokratskih principa. Demokratija, dakle, omogućuje institucijama kako političkim, tako i državnim da ostvaruju svoju funkciju te na taj način zadovoljavaju potrebe građana (podanika). Ovo nam jasno govori o značaju demokratije i političkih institucija i to za svakog pojedinca, a naravno i za društvo i državu u cijelosti, stoga treba dati detaljniju elaboraciju ova dva pojma kako bismo mogli shvatiti značaj demokratije u ostvarivanju funkcije političkih institucija.

1. Pojam demokratije

Postoje riječi s kojima niko ne voli da bude povezan, makar u javnosti, kao što su rasizam, terorizam i imperijalizam. Sa druge strane, postoje riječi prema kojima svako želi da iskaže entuzijazam kao što su majka, čovjekova okolina i, naravno, demokratija, kao jedna od takvih riječi. Riječ demokratija danas je u svakodnevnoj upotrebi, čak bi se moglo konstatovati da se ona u savremenim uslovima življenja višestruko zloupotrebljava. Ljudi često govore o „demokratiji“, ali ta riječ može da znači različite stvari za različite ljude tako da postoji dosta zbunjenosti

u vezi s tim šta demokratija, zapravo, uključuje.³

Prije ozbiljnijeg polemisanja o poimanju demokratije danas treba istaći da se ideja demokratije kao vladavine prava javila u antičkoj Grčkoj. Sama riječ demokratija je složenica dvije riječi – *demos*, kojom su stari Grci izvorno označavali „siromašne“ ili „mnoštvo“ i *kratos* što znači vladavina.⁴ Svoj vrhunac demokratija je dosegla u Atini a postojala je u periodu od 500. do 330. godine prije naše ere. Demokratija se tada ogledala u mogućnosti svih odraslih muškaraca u donošenju političkih odluka. Za to vrijeme politički život je bio veoma razvijen, što se vidi i iz podatka da su stari Grci nazivali one koji nisu učestvovali u političkom odlučivanju „idiotima“. Po svojim političkim idejama tada su posebno bili istaknuti filozofi Platon i Aristotel, koji su ostali aktuelni do današnjih dana. Platon je zamjerio demokratiji što je oduzela vlast umnim ljudima („ekspertima“) i predala je demagozima, a Aristotel je kritički primjetio da je vladavina naroda u osnovi vladavina siromašnih koji mogu podleći iskušenju i lišiti imovine bogatije od sebe. Aktuelnost ovakvih stavova nije se izgubila ni u današnje vrijeme, što se posebno eksponira u našoj državi gdje nisu rijetki slučajevi da su nosioci važnih poluga vlasti „demagozi“ tj. nestručni ljudi.

Iako je bio veoma oštar kritičar demokratije, Platon⁵ je smatrao da ona može imati i zakonit i nasilnički oblik, ali da demokratija, u načelu, slabi vlast svojom disperzijom, pa nije sposobna ni za velika dobra ni za velika zla.⁶ Kada Aristotel govori o demokratiji, on analizira više oblika demokratije te, prema njegovom mišljenju, može biti ispravan i iskvaren oblik, jer je u prvom slučaju to slobodna država a u drugom ohlokratija. Jedan od osnova za razlikovanje dobrih od loših oblika demokratije jeste postojanje ili nepostojanje vladavine zakona.

Demokratija od svog nastanka do danas igra važnu ulogu kako u društvu, tako i u životu pojedinaca. Cijelim tokom svog života uvijek smo članovi različitih grupa ili zajednica, od porodice, komšiluka, klu-

³ D. Bitem, K. Bojl, *Uvod u demokratiju*, Beograd, 1997. god. str. 13.

⁴ R. Lukić, B. Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, 2008. god. str. 88.

⁵ Platon, *Država*, Beograd, 2005. god. str. 57.

⁶ Z. Jež, *Principi demokratske pravne države*, Bački Petrovac, 2004. god. str. 64.

bova i radnih organizacija do nacija, političkih partija i država.⁷ U svim tim zajednicama moraju se donositi i donose se, naravno, odluke u ime cijele zajednice a koje se tiču ciljeva kojima se teži, pravila koja treba poštovati radi ostvarivanja potrebnog kvaliteta ukupnog života u zajednici u vezi sa raspodjelom odgovornosti, ali i nagrada za sprovođenje zajednički definisanih ciljeva. Iz iznesenog proizilazi da se ovdje radi o kolektivnim odlukama za razliku od individualnih koje ljudi donose samo u svoje ime. Demokratija, dakle, pripada sferi kolektivnog odlučivanja i njena suština se dobrim dijelom u tome i ogleda. Ona faktički preferira takav ideal, da odluke koje utiču na zajednicu kao cjelinu treba da donose svi članovi zajednice, kao (ili) da svi imaju jednaka prava da učestvuju u donošenju takvih odluka. Znači, demokratija se zasniva ili makar podrazumijeva dva usko povezana načela – prvo, javne kontrole nad kolektivnim donošenjem odluka i drugo, jednakosti prava u primjenjivanju te kontrole. Ako demokratiju posmatramo s aspekta ostvarivanja ovih načela, onda je neka zajednica demokratska u tolikoj mjeri u kojoj sprovodi ta načela prilikom donošenja odluka.

Demokratija pripada redu velikih političkih pojmova, koji se opiru sažetim i jednostavnim definicijskim određenjima. I pored jasnog etimološkog značenja same riječi demokratija, očito je da ova složenica i predmet koji ona označava istorijski neprekidno evoluiraju, što će reći da nema isto značenje u svim razdobljima društvenog razvoja. Iako se savremeni svijet nalazi na vrlo visokom nivou ukupnog društvenog razvoja, na kojem se u gotovo svim državama demokratija stavlja u prvi plan, potpuno je jasno i laicima da je jednoglasna vladavina naroda nedostižna, tako da se demokratija najčešće definiše kao vladavina većine. U skladu s tim, tamo gdje se jednoglasnost pretpostavlja, zahtijeva ili iznuđuje, demokratija faktički i ne postoji, u takvim društvima (zajednicama) postoji neki od političkih oblika suprotnih demokratiji. S druge strane, značajan broj autora ukazuje na to da je i sama vladavina većine kontroverzan pojam. To se utemeljuje i u činjenici da u istorijskoj praksi nije razjašnjeno ko sve sačinjava „narod“ koji često, makar kroz istoriju, nisu činili svi odrasli stanovnici jedne države, tako da ostaje otvoreno pitanje šta u takvim društvima predstavlja „većinu“.

⁷ D. Bitem, K. Bojl, *Uvod u demokratiju*, Beograd, 1997. god. str. 1.

Bez obzira na visok nivo neposrednog učešća u odlučivanju u atinskoj demokratiji nisu u „narod“ svrstavani robovi, žene i starci. Na drugoj strani, u Velikoj Britaniji sve do 1918. godine, dok nije došlo do uvođenja apsolutnog biračkog prava (proširenja i na žene), biračko tijelo je obuhvatalo manje od polovine punoljetnog stanovništva. Druga teškoća sa određenjem vladavine većine proističe iz činjenice da po elementarnoj logici „većina“ čini više od polovine nekog političkog tijela. Ta logika važi u izborima i odlučivanju sa dva učesnika, ali počev od tri člana, odnosno diobe glasova na tri dijela, nadpolovična većina se često ne dostiže. Taj problem se još više komplikuje kad je broj političkih aktera u izborima i odlučivanju veliki.⁸

Brojni su pogledi na demokratiju, pa zato nema ni jedinstvene definicije demokratije. Može se, čak, reći da postoji gotovo toliko definicija demokratije koliko se teoretičara bavilo njenim proučavanjem. Za neke je demokratija oblik vladavine, a za neke način društvenog življenja i odnosa u društvu. Znači, demokratija ne pripada samo sferi države ili vlade, kao što to obično mislimo. Demokratska načela su važna gdje god imamo kolektivno donošenje odluka, u bilo kojoj vrsti zajednice. Čak postoji značajan odnos između demokratije na nivou države i demokratije u ostalim institucijama društva, pa i onim koje nisu državne i nemaju direktne veze sa državom. Ali pošto je država najsveobuhvatnija zajednica koja ima pravo (i dužnost) da reguliše pitanja društva u cjelini, pa i da primijenjuje monopol sile nad onima koji ne poštuju propisana pravila, demokratija na nivou države je svakako od posebnog značaja, tj. ona je najvažnija.

Kada govorimo o demokratiji, važno je shvatiti da se demokratija ne određuje po principu *sve ili ništa*, odnosno da to nije osobina koju neka zajednica ili posjeduje u potpunosti ili ne posjeduje uopšte. Primjera radi, u cijelom postdejtonskom periodu u Bosni i Hercegovini bile su prisutne tendencije u ponašanju pojedinih međunarodnih aktera u nastupu prema našim institucijama na principu – ko nije s nama taj je protiv nas, a sve to naravno u ime i pod plaštom demokratije. Dakle, demokratija je (ili bi bar to morala biti) pitanje stepena i to stepena do kojeg se ostvaruju načela javne kontrole i političke ravnopravnosti, ali i većeg ili manjeg približavanja idealu jednakog učešća u kolektivnom

⁸ M. Matić, *Liberalizam, populizam i demokratija*, Beograd, 2002. god. str. 158.

odlučivanju. Time je postalo prihvaćeno da o nekoj državi govorimo kao o demokratskoj ukoliko je njena vlada odgovorna narodu putem kompetentnog i transparentnog izbora za javnu službu, u kojoj svi punoljetni imaju pravo da biraju i budu birani i ukoliko su u njoj građanska i politička prava pravno garantovana. Ova prava, naravno, nisu nigdje ostvarena u punom kapacitetu, ali što je veći nivo ostvarenja ovih prava to je i veći nivo demokratije prisutan u nekom konkretnom društvu.

Danas je opšteprihvaćeno stanovište da je veća vjerovatnoća da će potrebe običnih ljudi ispuniti demokratska vlast nego neki drugi oblik vlasti. Što više ljudi ima udjela u određivanju politike, to je vjerovatnije da će ona odražavati njihove brige, težnje i potrebe. „Obučar pravi cipelu“, govorili su stari Atinjani, „ali samo onaj ko je nosi može reći gdje ga žulja“.⁹ Obični građani su ti koji u praksi osjećaju ponašanje vladinih institucija i njene politike na „svojoj koži“ i samo ako postoje efikasni i konzistentni kanali kojima se prenose uticaj i pritisak odozdo, onda će vladina politika biti usklađena sa potrebama i očekivanjima, makar pretežnog broja građana. Može vlast i oni koji obavljaju određene poslove u ime i za račun vlasti (države) imati i dobre namjere, ali ukoliko su odsječeni od javnog uticaja i kontrole njihova politika će u najboljem slučaju biti neadekvatna potrebama ljudi, što se u nekim lošijim formama pretvara u sebičnu i korumpiranu politiku i vlast.

U posljednjim decenijama dvadesetog vijeka, a što je početkom ovog vijeka samo još snažnije izraženo, svi su postali demokrate: liberali, konzervativci, socijalisti, komunisti, anarhisti, pa čak i fašisti.¹⁰ Naravno, svaki od ovih političkih pravaca shvata demokratiju iz svog ugla. Stoga nije ni čudno što je Bernard Krik napisao (1993) da je „demokratija možda najbesmislenija riječ u svijetu javnih poslova“, a Endru Hejvud dodao da se „pojam koji svakome može da znači svašta, suočava s opasnošću da ne znači ništa“.¹¹ I doista, riječi demokratija se pripisuju brojna značenja, odnosno pojam demokratije obuhvata: 1. neke bitne elemente koji su opšti i trajni, kao što su: narod, sloboda, vlast, država, društvo, uređenje; 2. dodatne elemente koji su promjenljivi i zavise od

⁹ D. Bitem, K. Bojl, *Uvod u demokratiju*, Beograd, 1997. god. str. 3.

¹⁰ E. Hejvud, *Politika*, Beograd, 2004. god. str. 132.

¹¹ R. Lukić, B. Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, 2008. god. str. 90.

vremena u kome se javlja i definiše aktuelni tip demokratije. Ona, kako je rečeno, nije u svakom vremenu i prostoru i na tim elementima se utvrđuje njena definicija. Tako bi jedna od prihvatljivih definicija mogla biti: demokratija je oblik državnog i društvenog uređenja u kome vlast pripada većini naroda ili – demokratija je državno i društveno uređenje u kome vlast proizilazi iz naroda i pripada narodu.¹² Dalje, veoma su interesantna sljedeća značenja riječi demokratija: a) sistem vladavine siromašnih i marginalnih, b) oblik vladavine u kome narod neposredno i trajno upravlja sobom, v) sistem političkog odlučivanja zasnovan na načelu vladavine većine, g) sistem vladavine koji štiti prava i interese manjina, uspostavljanjem kontrole nad vlašću većine, d) mehanizam za sticanje javnih položaja takmičenjem za glasove naroda, đ) sistem vladavine koji ostvaruje interese naroda bez obzira da li narod učestvuje u procesima političkog odlučivanja i e) politički sistem u kojem ne postoji konsenzus nego neslaganje, takmičenje, konkurencija.¹³

Svakako da treba znati da savremeni politički sistem ne pretpostavlja građanina kao aktivnog učesnika u javnim poslovima, pa se onda postavlja pitanje: ako je već demokratija najbolji način za donošenje političkih odluka, zašto se ne dozvoli narodu da neposredno odlučuje o najvažnijim društvenim problemima? Razumije se da svi građani (narod) ne mogu učestvovati u vršenju vlasti, jer to nije ni fizički moguće, iako je mogućnost elektronskog izjašnjavanja na vrlo visokom nivou, niti se od građana očekuje niti zahtijeva da odlučuju o svim nego samo o najvažnijim pitanjima. Tako se odmah vidi da su razlozi sasvim drugačije prirode. Naime, polazi se od pretpostavke da su građani, a što je i nesporno, nedovoljno stručni da shvate šta se krije iza određenih političkih odluka i da su, prema tome, srećni što imaju kome prepustiti donošenje ovih odluka. Ovo dalje nameće zaključak da se demokratija svodi na „izbornu aristokratiju“, a vladavina naroda na nikad dostižan ideal. Znači, u savremenim društvima demokratija se svodi na učešće običnih građana u periodičnim izborima političkih elita, u kojima, makar kod nas, učestvuje sve manji broj građana.

¹² R. Kuzmanović, *Ustavno pravo*, Banja Luka, 2002. god. str. 142.

¹³ R. Lukić, B. Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, 2008. god. str. 91.

Uz demokratiju, kao što se može zaključiti, usko se veže njena ograničenost na uzak krug nosilaca političke vlasti, ali to svakako ne znači poziv na njeno odbacivanje. I pored aktuelnosti demokratije kroz posljednja dva milenijuma, još je Aristotel izdefinisao stav koji je kasnije obnovio i po tome, između ostalog, ostao upamćen i Vinston Čerčil koji demokratiju posmatra kao „rđav oblik vladavine, ali koji je manje loš od svih drugih oblika koji se s vremena na vrijeme oprobavaju“. I kad bismo posmatrali samo negativnosti koje su do sada vezane uz demokratiju, ipak demokratija omogućava bar da se jedni nosioci političke vlasti zamijene drugim, putem glasanja na izborima, bez potrebe pribjegavanja drugim, prinudnim sredstvima.¹⁴ Zatim, što je jednako značajno, a možda i značajnije, bez demokratije ne bi bilo moguće uspostavljanje osnovnih sloboda i prava čovjeka i građanina, kao i ustavnih garancija i potrebnih jemstava za ostvarivanje tih prava, da ne ostanu samo deklarativna, što nažalost nije rijetkost, bez obzira na svu razvijenost savremenog svijeta. Dakle, različiti su pristupi, ali da se nerijetko pod demokratijom podrazumijeva i vladavina zakona u pravom smislu riječi.

2. Osnovni oblici demokratije i njihovo ostvarivanje

Kao što ne postoji jedinstvena definicija niti jedinstveno poimanje demokratije tako ne postoji ni jedinstvena klasifikacija demokratije. Ona se, prema tome, razvrstava prema oblicima, vrstama, modelima, tipovima i slično. Ona se najčešće i prije svega veže za učešće građana u vlasti, odnosno povezivanje i ostvarivanje narodne volje sa državom u smislu učešća u procesima kolektivnog odlučivanja o ključnim stvarima od interesa za zajednicu, ali i svakog pojedinca. Dakle, sa aspekta učešća građana u vlasti, demokratiju posmatramo i eksponiramo u sljedećim oblicima: a) kao posrednu demokratiju, b) kao neposrednu demokratiju i v) kao poluneposrednu demokratiju.

2.1. Posredna demokratija

Ovaj oblik demokratije danas je zastupljen u svim državama, a naziva se još i predstavnička demokratija pošto se volja naroda ostvaruje preko izabраних predstavnika u organima vlasti. Građani sa ostvare-

¹⁴ Isto, str. 92.

nim pravom glasa (biračko tijelo) slobodno i neposredno biraju svoje predstavnike i na njih prenose ostvarivanje svog suvereniteta. Redovan izbor zvaničnika koji predstavljaju svoje biračko tijelo u otvorenom i takmičarskom procesu sačinjava najvažniji instrument narodne kontrole u predstavničkoj demokratiji. Upravo izbori pokazuju da politička moć potiče od naroda i da se povjerava i obavlja u njegovo ime, što podrazumijeva da su političari odgovorni narodu za svoju djelatnost. Dakle, moglo bi se zaključiti da predstavničko tijelo koje sačinjavaju izabrani narodni predstavnici vrši vlast u ime naroda, pa ta vlast ne pripada tom predstavničkom tijelu (niti izabranim predstavnicima – pojedincima), već pripada narodu.¹⁵ Sistem predstavničke demokratije pokazao se kao sistem koji ne narušava narodnu suverenost pošto narod ostaje u određenom smislu i dalje suveren, jer ima mogućnost da na slobodnim izborima bira svoje predstavnike. Izabrani predstavnici vrše vlast u ime naroda, kao što bi i narod sam to radio.

2.2. Neposredna demokratija

Iz same sintagme „neposredna demokratija“ može se zaključiti da se radi o obliku demokratije u kojem je izraženo neposredno učešće građana u vlasti. Radi se, dakle, o najneposrednijem ostvarivanju narodne volje i narodne suverenosti, pošto se radi o obliku u kojem narod (građani) najneposrednije tj. bez posrednika u cijelosti učestvuje u vršenju vlasti. Kroz dosadašnji istorijski razvoj izdiferencirani su neki oblici koji se mogu primjenjivati, a to su: masovne skupštine, plebiscit, referendum, narodna inicijativa i dr.¹⁶ Ako bi se neposredna demokratija mogla primjeniti u punom značenju te riječi, onda u takvim demokratijama ne bi postojala razlika između državne organizacije i naroda, pa bi takav oblik demokratije označavao negaciju same države. Upravo zbog toga može se reći da se ovakva demokratija samo djelimično ostvaruje u praksi i to iz dva razloga – tehničkog, jer je to praktično nemoguće izvesti, i suštinskog – narod nije jedinstven, kako ističe Kelzen, već je suprotstavljen čitavim nizom različitosti i sukobljenih interesa.¹⁷ Iz tog

¹⁵ R. Kuzmanović, *Ustavno pravo*, B. Luka, 2002. god. str. 143.

¹⁶ Isto, str. 240.

¹⁷ S. Savić, *Osnove prava*, Banja Luka, 2005. god. str. 153.

razloga, u državama modernog doba primjenjuje se kombinacija neposrednog odlučivanja naroda i posredne – predstavničke demokratije koja je oličena u parlamentima. Od svih ovih oblika neposrednog odlučivanja u aktuelnom trenutku (makar za Republiku Srpsku) referendum predstavlja oblik koji je najprisutniji u javnom i političkom životu. Referendum je takav oblik neposrednog odlučivanja građana koji podrazumijeva izjašnjavanje svih građana s pravom glasa o prijedlogu za ustavnu promjenu, za donošenje zakona ili, pak, za odlučivanje o nekom drugom značajnom pitanju za širu javnost. Referendum kao neposredni oblik odlučivanja građana može biti organizovan na dijelu ili na čitavoj teritoriji jedne države, ali se on u Republici Srpskoj, kao što znamo, osporava, a sve to u ime demokratije. Istini za volju, i neki naši poznati teoretičari bili su kritičari neposredne demokratije. Recimo, Slobodan Jovanović je smatrao da je neposredna demokratija nepoželjna ne samo zbog funkcionalnih i tehničkih neodstataka, već, prije svega, što je to vlast demosa, plethosa i ohlosa.¹⁸

2.3. Poluneposredna demokratija

Što se tiče poluneposredne demokratije, ona se odnosi na sintezu posredne i neposredne demokratije. U suštini, radi se o učešću i naroda i narodnih predstavnika u vlasti i odlučivanju. Naime, izabrani predstavnici u parlamentu, vladi i drugim organima donose sve odluke izuzev nekih koje se smatraju bitnim a donosi ih sam narod (referendumom, plebiscitom ili na neki drugi, neposredan način). Taj mješoviti sistem ostvarivanja demokratije vrlo je čest i javlja se u ogromnoj većini država, jer čistih oblika učešća samo građana ili samo izabраниh predstavnika građana nema.¹⁹

3. Političke institucije

Nastanak i razvoj političkih partija neodvojivi su od predstavničke demokratije, konkretno od biračkog prava građana i izbora predstavnika naroda posredstvom tog prava. Međutim, dijalog između narodnih

¹⁸ Lj. Despotović, R. Stjepanović, *Politika i pravo – od tradicije do tranzicije*, Beograd, 2006. god. str. 41.

¹⁹ R. Kuzmanović, *Ustavno pravo*, Banja Luka, 2002. god. str. 240.

predstavnik i naroda, vladajućih i onih nad kojima se vlada, ne može se ograničiti na trenutak glasanja birača. U međuvremenu građani nastoje da utiču na tok javnih poslova i, da bi taj uticaj ostvarivali sa što većom efikasnošću, okupljaju se u različite organizacije i grupe od kojih su jedne i političke stranke. Dakle, razvoj predstavničkog sistema otvorio je prostor za posredovanje između građana i predstavničkih institucija javne vlasti na kojem su nastale političke stranke. One su danas postale jedan od elemenata demokratskog modela organizacije društva.²⁰ Dakle, kad govorimo o političkim institucijama jasno je da su političke partije (stranke) primarne a one produkuju djelovanje svih ostalih političkih i državnih institucija.

Političke partije djeluju u savremenom svijetu u svim društvima, i razvijenim i nerazvijenim. Danas ih u svijetu ima više od hiljadu i to ne računajući male partije. Imaju oko sto dvadeset miliona članova i znatno veći broj pristalica i glasača. Prve političke partije formiraju se u SAD krajem osamnaestog vijeka i danas su to organizacije putem kojih se upravlja svim segmentima društvenog života. U konstitutivna obilježja političkih partija spadaju: posjedovanje organizacije, težnja za vršenjem vlasti, ideologija i zalaganje za interese društvenih grupa.²¹ Odavno je politička praksa utvrdila da su političke partije trajne institucije koje, po pravilu, nadživljavaju svoje osnivače. Partije su postale nezaobilazne u vođenju svih segmenata društva te su, shodno tome, postale sfera interesovanja svih populacija svakog društva. I oni koji nisu članovi nijedne partije potpuno su svjesni da se bez političkih partija veoma teško mogu ili nikako ne mogu ostvariti ni elementarne potrebe kako individualne, tako i kolektivne.

Političkim institucijama se svakako mogu smatrati i neke važne državne institucije, kao što su zakonodavna tijela (skupštine, parlamenti) koja su i najviši organi vlasti, zatim vlade kao izvršni organi vlasti. U svakoj savremenoj državi, ovo su organi koji vrše vlast i na taj način obezbjeđuju pravni red, mir i ukupnu sigurnost – političku i pravnu. Ove institucije državne vlasti formiraju upravo političke partije po utvrđenoj demokratskoj proceduri propisanoj u najvišem zakonu (ustavu)

²⁰ R. Marković, *Ustavno pravo*, Beograd, 2006. god. str. 306.

²¹ N. Poplašen, *Političke i pravne teorije*, 2002. god. str. 530.

i, naravno, širokom lepezom zakonskih i podzakonskih propisa. Sama država je pravna i politička organizacija a može se reći u prvom redu politička, jer država samo koristi pravo radi ostvarivanja političkih ciljeva partije koja je na vlasti. Dakle, političke institucije su faktički od presudne važnosti za kvalitetno odvijanje društvenog života imajući u vidu ulogu koju im je dodijelila savremena politička i pravna praksa.

4. Uloga demokratije u ostvarivanju funkcije političkih insitucija

Prethodno smo mogli vidjeti šta je demokratija i kakva joj je uloga u savremenim uslovima kao i da ne može biti govora o funkcionisanju političkih institucija, pa time ni političkih partija ukoliko ne postoji potreban nivo demokratske svijesti i individualne i kolektivne. Zato je možda ovdje dobro postaviti pitanje: kakva je uloga političkih partija u demokratiji? U velikoj zajednici, a političke partije to jesu, država je, naravno, najveća zajednica, ljudi imaju malo javnog uticaja kao pojedinci, ali ga mogu imati više ako se udruže sa drugima. Političke partije okupljaju ljude koji imaju slične poglede i interese da bi vodili kampanje za političku službu i uticaj. Partije kao osnovne političke institucije imaju nekoliko funkcija. Prva koja se prepoznaje jeste da prilikom provođenja izbora partije pomažu u pojednostavljivanju procesa biranja tako što nude široke političke pozicije i programe između kojih se može odlučivati. Sledeća je da partije vlastima pružaju relativno stabilnu grupu političkih sljedbenika koja im omogućava da ostvare svoje programe poslije izbora. Takođe, za ljude koji su više posvećeni politici partije nude mogućnost učestvovanja u javnim poslovima, predstavljaju sredstvo za političko obrazovanje i kanal za uticaj na javnu politiku.²²

Dakle, političke partije su svakako na čelu političkih institucija od kojih u najvećoj mjeri zavisi odvijanje kompletnog društvenog života, a one ne mogu ostvariti svoju ulogu ukoliko nema primjene demokratskih dostignuća u njihovom funkcionisanju. Demokratija je stoga neophodna pretpostavka bez koje političke institucije ne bi mogle ispunjavati ulogu koja im je dodijeljena od strane savremenog pravnog poretka. Sama riječ demokratija doslovno znači vladavinu naroda. Ali kada bi cijeli narod mogao stvarno sam da vlada, na šta upućuje jezičko znače-

²² D. Bitem, K. Bojl, *Uvod u demokratiju*, Beograd, 1997. god. str. 8.

nje, tada mu ne bi bile potrebne ni demokratija ni država. Pošto to nije moguće moderna demokratija predstavlja takav oblik političkog režima u kome većina naroda (stanovnika, građana države) na unaprijed tačno određen način može stalno ili povremeno da učestvuje u vršenju državne vlasti, kontroliše rad svojih predstavnika, postavlja pitanje njihove odgovornosti itd. Riječju, demokratija je država u kojoj je poštovanje državne vlasti najmanje zasnovano na strahu a najviše na kolektivnoj svijesti građana tj. država u kojoj vlast demokratski izabраниh upravljanja počiva na povjerenju većine njenih građana.²³

Političke institucije danas imaju ulogu da organizuju i omogućuje odvijanje života u svim oblastima. Čovjek je oduvijek težio organizovanom, stabilnom, bezbjednom okruženju koje mu garantuje ekonomsku, socijalnu, društvenu, pravnu, političku i svaku drugu sigurnost, a to je posebno izraženo na današnjem nivou razvoja. Da bi političke institucije mogle i ostvariti ovu ulogu moraju imati potrebnu snagu, a tu snagu im omogućava upravo demokratski način uspostavljanja, organizovanja i eksponiranja svoje djelatnosti, u skladu sa svojim nadležnostima i pravnim okvirom koji se odnosi na konkretnu instituciju. Dakle, demokratija u najširem značenju ovog važnog pravnog i političkog pojma ima presudnu ulogu u funkcionisanju političkih institucija.

Kao što je jasno da političke institucije zavise od demokratije tako je jasno i da je demokratija odavno „zapala“ u krizu. Kriza demokratije je, u stvari, kriza autoriteta većine. Jedan režim traje samo dotle dok je u stanju da pomoću jednog opštepriznatog autoriteta obezbijedi mirno rješavanje društvenih sporova. S racionalnog gledišta, taj autoritet može biti vrlo malo opravdan; u praksi je i neopravdan autoritet bolji nego nikakav, jer samim time što postoji, on sprečava društvene grupe da same sebi putem sile pribavljaju pravdu. Demokratija je u opštem pravu glasa našla jedan autoritet koji je u teoriji bio mnogo kritikovan, ali je u praksi imao to preimućstvo da su ga ljudi priznavali i nisu se protiv njega bunili.²⁴

²³ D. M. Mitrović, *Država, pravo, pravda, pravnici*, Beograd, 2009. god. str. 75.

²⁴ S. Jovanović, *Iz istorije političkih doktrina*, Beograd, 1990. god. str. 434.

5. Zaključak

Demokratija je kao pravni i politički pojam prisutna od antičke Grčke u teoriji i praksi. Spada u red riječi koje se svakodnevno upotrebljavaju ali, nažalost, u savremenim uslovima veoma često i zloupotrebljavaju. Demokratija je ušla u sve pore javnog korišćenja a najeksplozivnija je u funkcionisanju države i njenih organa. I oni koji krše sva moguća pravila ponašanja po pravilu se pozivaju na demokratiju i na svoja demokratska prava, čak više nego oni koji uvažavaju tuđa prava i slobode. Dakle, nezamisliv je savremeni život bez priče o demokratskim procedurama i pozivanja na demokratska prava i dostignuća.

Naravno da sve savremene institucije u društvu, a pogotovu one koje su u osnovi političke, teže da svoj okvir djelovanja stave u kontekst demokratskog ponašanja koje je ili opšteprihvaćeno ili je makar predstava o demokratskom ponašanju, prihvaćena kao nešto što je pozitivno. Jasno je da političke institucije praktično vladaju životima savremenog čovjeka te da je potrebno da su one takvog kapaciteta da mogu da na prihvatljiv način, a sa što je moguće većim nivoom jednakosti za sve, omoguće svim građanima zadovoljenje osnovnih potreba. Razumije se da je ovo ideal kojem teži barem većina ljudi, ali takođe je razumljivo i da je taj ideal, čini se, u aktuelnom trenutku znatno ugrožen.

Ugroženost demokratskog funkcionisanja institucija nije proizvedena samo činjenicom da demokratija, iako joj se pripisuje velika snaga pravednosti, ima i određene slabosti. Ove slabosti su različito poimane ali je jasno da se postavlja pitanje: iako je demokratija volja većine, da li je demokratski da većina svoje stavove nameće manjini? Ovo zahtijeva široku polemiku, ali izgleda da ne treba puno polemisati da bi se sasvim osnovano moglo tvrditi da je demokratija danas u velikoj krizi te da to umanjuje vrijednost demokratije i čini da institucije sve češće ne ostvaruju svoju funkciju onako kako se to od njih očekuje i kako im je to pravni okvir dao u nadležnost.

Literatura:

1. Bitem Dejvid, Bojl Kevin, *Uvod u demokratiju*, Beograd, 1997.
2. Despotović Ljubiša, Stepanov Radivoj, *Politika i pravo – od tradicije do tranzicije*, Beograd, 2006.
3. Jovanović Slobodan, *Iz istorije političkih doktrina*, Beograd, 1990.
4. Jež Zdravko, *Principi demokratske pravne države*, Bački Petrovac, 2004.
5. Kuzmanović Rajko, *Ustavno pravo*, Banja Luka, 2002.
6. Lukić Radomir, Košutić Budimir, *Uvod u pravo*, Beograd, 2008.
7. Mitrović M. Dragan, *Država, pravo, pravda, pravnici*, Beograd, 2009.
8. Marković Ratko, *Ustavno pravo*, Beograd, 2002.
9. Matić Milan, *Liberalizacija, populizam i demokratija*, Beograd, 2002.
10. Platon, *Država*, Beograd, 2005.
11. Poplašen Nikola, *Političke i pravne teorije*, Banja Luka, 2002.
12. Savić Snežana, *Osnove prava*, Banja Luka, 2005.
13. Hejvud Endru, *Politika*, Beograd, 2004.

DEMOCRACY AND POLITICAL INSTITUTIONS

SUMMARY: The concept of democracy has influenced the development of human society ever since the times of ancient Greece. For the common people, democracy is an idea that provides the minimum conditions for a life of dignity. Without democracy, as many believe, it is impossible to achieve or respect human rights and freedoms. Naturally, the quality of life, or at least a higher level of equality among people, is impossible to attain without democratic institutions. Political institutions, which inspire state government bodies to provide the necessary quality of life, may be the most important link in the process of achieving human rights and liberties throughout history.

KEY WORDS: democracy, politics, political parties, institutions, crisis of democracy

Aleksandar Bošković¹
Slavko Dubackić²

UDC 621.397:621.311
Stručni rad
Primljen: 12. 04. 2017.
Prihvaćen: 21. 04. 2017.

SISTEM VIDEO-NADZORA I KONTROLE PRISTUPA U ELEKTOENERGETSKIM OBJEKTIMA

REZIME: Kontrola ovlašćenog ili neovlašćenog prisustva, video-nadzor nad elektroenergetskim objektima i detekcija i alarmiranje incidentnih situacija predstavljaju bitan element u obezbeđivanju kvalitetnog i efikasnog funkcionisanja samih elektroenergetskih objekata, kao i celokupnog elektroenergetskog sistema. Stoga je od izuzetnog značaja funkcionisanje tehničkog sistema zaštite, kao i zaštita ovog sistema od visokotehnološkog kriminala. Osnovna namena tehničkog sistema zaštite elektroenergetskih objekata je odvratanje nepozvanih lica od potencijalnog neovlašćenog pristupa, sprečavanje neadekvatnog i nebezbednog rada na objektima, identifikacija lica i drugih uzročnika alarmnih situacija, detekcija kretanja i ostalih incidentnih situacija u objektu i prepoznavanje osoba u objektu. Pored navedenih osnovnih funkcionalnosti, u tehničkom sistemu zaštite elektroenergetskih objekata potrebno je implementirati i mehanizme kontinuiranog nadzora, arhiviranja podataka, reakcije na incidentne situacije i sl. U radu se prezentuju iskustva autora u razvoju i implementaciji kompanijskog tehničkog sistema zaštite elektroenergetskih objekata na konzumnom području Vojvodine. Prezentuju se tehnička rešenja, organizacioni problemi i ekonomsko-finansijski aspekt.

KLJUČNE REČI: tehnički sistem zaštite, elektroenergetski objekti, kontrola pristupa, protivprovalna zaštita, video-nadzor

¹ Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, E-mail: aboskovic@fpps.edu.rs

² ODS EPS Distribucija d.o.o, Beograd, E-mail: slavko.dubackic@epsdistribucija.rs

1. Uvod

Tehnički sistem zaštite na konzumnom području Vojvodine je integrisani bezbednosni sistem namenjen za daljinski nadzor elektroenergetskih objekata. Ovaj sistem objedinjuje funkcije:

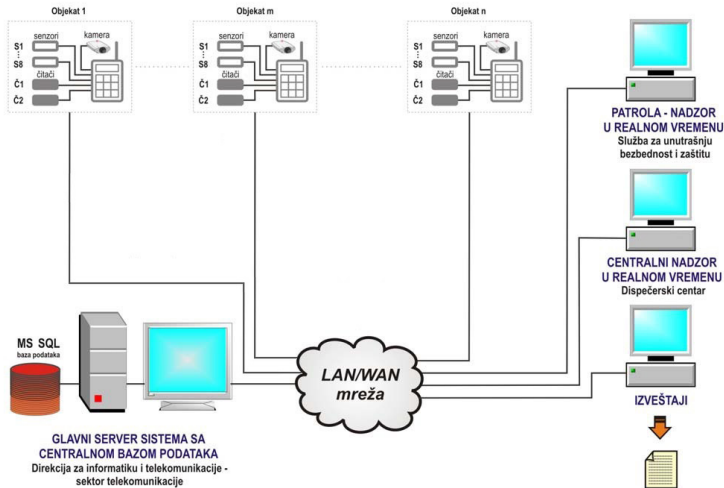
- sistema kontrole pristupa zasnovanog na beskontaktnim identifikacionim karticama;
- sistema alarmnog nadzora zasnovanog na dualnim senzorima za detekciju pokreta i
- sistema video-nadzora zasnovanog na IP kamerama sa internom memorijom.

Izgradnjom tehničkog sistema zaštite nad elektroenergetskim objektima na konzumnom području Vojvodine za potrebe kontrole pristupa lica i alarmnog i video nadzora omogućena je bolja i efikasnija zaštita imovine, kao i nadzor i evidencija prisutnosti lica u objektima preduzeća.

Osnovni ciljevi funkcionisanja ovog sistema su povećanje pouzdanosti rada elektroenergetskog sistema i bezbednost radnika i opreme angažovane na elektroenergetskim objektima. Takođe, cilj je da se i sam sistem obezbedi tako da bude raspoloživ i omogući poverljivost i integritet informacija.

2. Opis sistema

Tehnički sistem zaštite se sastoji od opreme u nadzornim centrima u ograncima preduzeća i opreme na elektroenergetskim objektima. U svim nadzornim centrima instalirani su serveri sistema sa bazom podataka i odgovarajućim softverom. Serveri preuzimaju podatke sa uređaja na elektroenergetskim objektima, upisuju podatke u bazu podataka i omogućuju ovlašćenim korisnicima sistema nadziranje elektroenergetskih objekata i pregledanje arhiviranih događaja (Idejni projekat sistema, 2009).

Slika 1. Principijelna šema tehničkog sistema zaštite

Ovlašćena lica u računarskoj mreži preduzeća, putem nadzorne aplikacije, nadziru određenu grupu ili sve elektroenergetske objekte u sistemu, u skladu sa svojim ovlašćenjima. U nadzornoj aplikaciji prikazana su imena i aktuelni video-prikazi odabranih elektroenergetskih objekata, dok su bojom označeni statusi tih objekata.

Instalirana oprema na elektroenergetskim objektima predviđena je za spoljnu montažu i montirana je na građevinskim objektima i stubnim nosačima uočljive crvene boje, sa vidljivim tekstualnim obavještenjima i upozorenjima. Mesta montaže opreme posebno su određena za svaki elektroenergetski objekat. Oprema koja je montirana na elektroenergetskim objektima je sledeća:

- uređaj za kontrolu pristupa i alarmni nadzor (terminal);
- beskontaktni čitači identifikacionih kartica za evidentiranje ulaska i izlaska lica;
- alarmni senzori za detekciju pokreta, odnosno prisustva lica;
- IP kamere sa internom memorijom;
- alarmna sirena sa stroboskopskim svetlom i
- rezervno baterijsko napajanje.
-

Po pravilu, na elektroenergetskim objektima oprema je ugrađena na sledeći način:

- Metalni stubni nosači za montažu opreme ugrađeni su kod ulaza i po potrebi kod transformatorskog polja.
- Dva čitača identifikacionih kartica za kontrolu i evidenciju pristupa objektu postavljeni su na metalnom stubnom nosaču za montažu opreme kod ulaza.
- U stubnim nosačima instalisani su uređaj za kontrolu pristupa i alarmni nadzor sa odgovarajućim softverom.
- IP kamere su montirane na stubovima i na građevinskim objektima i usmerene su ka transformatorskom polju, ulazima i ogradi objekata. Kamere su postavljene u odgovarajućem kućištu za spoljnu montažu sa odgovarajućim softverom. Za svaku kameru je obezbeđena memorijska kartica za snimanje.
- Spoljašnji senzori pokreta su postavljeni na građevinskom objektu i na stubnim nosačima tako da pokrivaju prostor oko elektroenergetskog objekta, ulaza i transformatorskog polja.
- Alarmna sirena je instalisana na stubu kod ulaza ili na građevinskom objektu.
- Instalisan je komunikacioni orman sa L2 PoE svičem, FTP razdelnikom, letvom za napajanje i besprekidnim napajanjem.
-

3. Zaštita sistema

Obezbeđivanje samog tehničkog sistema zaštite, kontrole pristupa i alarmnog i video nadzora od eventualnih narušavanja njegovih atributa sigurnosti ostvareno je na više načina (Projekat izvedenog sistema, 2013):

- na samim objektima ugrađena je visokokvalitetna oprema namenjena za rad u svim vremenskim i drugim uslovima karakterističnim za elektroenergetske objekte, smeštena u odgovarajuća kućišta ili ormane;
- postoji kontrola pristupa samim ormanima (tamperi);
- komunikacija od elektroenergetskih objekata do sedišta ogradnaka gde se nalaze serveri sistema obezbeđena je kriptovanjem;
- obezbeđen je rad u režimu van mreže;

- sam koncept u kome se serveri ne smeštaju na svakom elektroenergetskom objektu, nego u sedištima ogranaka, što su omogućile kvalitetne telekomunikacione veze, podiže nivo bezbednosti kako operativnog rada, tako i analize arhiviranih podataka;
- restriktivan je odnos ka pravima pristupa sistemu kroz klijentske aplikacije.

Poseban aspekt predstavlja organizacija kompanije, u smislu korišćenja sistema u realnom vremenu, kao i u slučaju *post festum* analize podataka.

U realizaciji ovog sistema primenjuju se svi mehanizmi zaštite koje preduzeće primenjuje i za ostale sisteme u domenu informaciono-komunikacionih tehnologija. Od zaštite *data* centara na fizičkom nivou (zaštita od požara, prenapona, napajanja, neovlašćenog fizičkog pristupa opremi i sl.) do zaštite od napada na sistem kroz informaciono-komunikacionu infrastrukturu.

Normativno uređenje zaštite informaciono-komunikacionog sistema predstavlja posebnu oblast i predmet je aktivnosti države, pravosuđa i upravljačkih i pravnih struktura preduzeća.

Drugi aspekt zaštite informaciono-komunikacionog sistema je projektovanje i uvođenje tehničkih mera za ostvarivanje zaštite celokupnog informacionog sistema. Cilj je da se obezbede atributi sigurnosti sistema (Ross Anderson, 2012):

- *Raspoloživost* – osigurava opstanak servisa i pored napada čiji je cilj da se oni ugroze. Takvi napadi mogu biti pokrenuti sa bilo kog nivoa. Na fizičkom nivou zlonamerni korisnik može npr. da ometa komunikaciju na fizičkim kanalima. Na višem nivou remećenjem rada protokola za rutiranje može se dovesti do raspada mreže.
- *Poverljivost* – osigurava da se neke informacije nikada ne stave na raspolaganje neautorizovanim entitetima. Curenje poverljivih informacija može imati nesagledive posledice.
- *Integritet* – garantuje da poruka nikada neće biti kompromitovana. Poruka može biti kompromitovana zbog bezazlenih kvara, kao što su smetnje u radio-prenosu ili zbog zlonamernih napada na mrežu.

- *Autentikacija* – omogućava da bilo koji čvor utvrdi identitet čvora sa kojim trenutno komunicira. Bez autentikacije napadač bi mogao da se maskira kao čvor i tako dobije pristup informacijama i resursima, čime bi uticao na rad ostalih čvorova.
- *Neporicanje* – znači da pošiljalac poruke ne može da porekne da ju je poslao. Neporicanje je veoma značajno za otkrivanje i izolaciju kompromitovanih čvorova.

Konačno, namena ovih sistema jeste da se obezbedi kontinuitet poslovnih procesa preduzeća i u tom cilju je i implementiran na skoro svim visokonaponskim elektroenergetskim objektima na konzumnom području Vojvodine sa tendencijom da se proširi i na srednjenaponske elektroenergetske objekte. Da bi se došlo do ovakvog nivoa prihvatanja sistema, kako od strane korisnika, tako i od strane uprave preduzeća, sistem je morao pokazati svoju upotrebnu vrednost, robusnost i stabilnost u radu.

4. Programski moduli sistema

Svi programski moduli mogu da se pokrenu sa bilo kog računara u okviru računarske mreže preduzeća od strane autorizovanog korisnika.

Sistem sadrži sledeće programske module:

- serverski modul,
- nadzornu aplikaciju,
- administrativnu aplikaciju i
- izveštajnu aplikaciju.

Serverski modul je aplikacija pokrenuta na serveru sistema koja priziva sve uređaje sa elektroenergetskih objekata, preuzima podatke i upisuje ih u bazu i pruža podršku svim klijentskim aplikacijama u sistemu.

Nadzorna aplikacija je klijentska aplikacija koju mogu pokrenuti svi autorizovani korisnici da u skladu sa svojim privilegijama vrše nadzor grupe ili svih objekata u sistemu.

Nadzorna aplikacija omogućava:

- uvid u trenutni status svih objekata i pripadajućih alarmnih senzora za detekciju pokreta koje nadgleda ta nadzorna aplikacija;

- nadzor u realnom vremenu alarmnih situacija (vrsta, vreme i mesto alarma i trenutna slika koju daje dodeljena kamera);
- prikaz u realnom vremenu sa kamere koja je nadležna za alarmni senzor za detekciju pokreta koji je aktivirao alarmnu situaciju;
- pretraživanje snimaka po mestu, vremenu i vrsti događaja.

Administrativna aplikacija sadrži sledeće funkcije:

- održavanje podataka o strukturi sistema;
- održavanje podataka o strukturi preduzeća;
- održavanje podataka o zaposlenima;
- održavanje podataka o identifikacionim karticama;
- održavanje podataka o ovlašćenim korisnicima sistema;
- definisanje i održavanje vremenske šeme za aktivaciju, odnosno deaktivaciju senzora.

Izveštajna aplikacija omogućava generisanje sledećih izveštaja:

- hronološki izveštaj o alarmima koji prikazuje i snimke zabeležene kamerom;
- izveštaj o aktivaciji, odnosno deaktivaciji alarmnih senzora za detekciju pokreta;
- pregled snimaka koje je napravila kamera prilikom alarmne situacije;

Svaki od ovih izveštaja se može formirati za izabrani objekat, senzor, organizacionu celinu ili celo preduzeće za željeni vremenski period. Sistem omogućava i izvoz dela ili svih podataka iz generisanih izveštaja na zahtev ovlašćenog lica u bilo kom *Microsoft* podržanom formatu.

5. Način rada sistema

Prilikom ulaska u elektroenergetski objekat pod tehničkim sistemom zaštite lice se identifikuje svojom identifikacionom karticom na beskontaktnom čitaču kartica montiranom na stubnom nosaču i povezanom na terminal. Terminal je montiran unutar stubnog nosača u kutiji za elektronsku opremu.

Podaci o ulasku u elektroenergetski objekat, lokacija, ime, prezime i identifikacioni broj lica i vreme ulaska beleže se u bazu podataka na serveru.

Ukoliko je ovlašćeno lice ušlo u objekat:

- alarmni senzori za detekciju pokreta će se deaktivirati,
- terminal će proslediti informaciju o ovlašćenom prisustvu serveru,
- u nadzornoj aplikaciji prikazanog objekta biće označeni zelenom bojom.

Lica zadužena za nadzor mogu videti koja su lica trenutno prisutna u objektu.

Ukoliko je neovlašćeno lice ušlo u objekat:

- alarmni senzori za detekciju pokreta će se aktivirati,
- alarmna sirena sa stroboskopskim svetlom će se uključiti,
- terminal će proslediti informaciju o neovlašćenom prisustvu serveru,
- u nadzornoj aplikaciji uključiće se zvučna i vizuelna signalizacija,
- u nadzornoj aplikaciji prikazi tog objekta biće označeni trepćućom crvenom bojom.

Ukoliko ovlašćeno lice potvrdi alarm:

- u nadzornoj aplikaciji isključiće se vizuelna i zvučna signalizacija,
- u nadzornoj aplikaciji prikazi tog objekta biće označeni crvenom bojom tokom trajanja alarmne situacije dok je aktivan alarmni senzor za detekciju pokreta na elektroenergetskom objektu.

Podaci o alarmnom situaciji, naziv senzora, naziv objekta, vreme aktivacije i deaktivacije senzora beleže se u bazu podataka na serveru. U svim nadzornim aplikacijama će biti prikazan aktuelni video-prikaz sa tog objekta tako da u nadzornom centru može da se vizuelno nadgleda u realnom vremenu alarmna ili bilo koja druga situacija.

IP kamere snimaju neprekidno bez obzira na to postoji li alarmna situacija i ima li lica na objektu. Video-zapis se neprekidno beleži na serveru, a po aktiviranju detektora pokreta na IP kamerama smešta se i u internu memoriju kamere. U slučaju prekida veze, video-snimak koji je arhiviran u internoj memoriji kamere može se preuzeti lokalno ili daljinski nakon uspostave veze i prebaciti na server. Alarmni sistem, takođe, radi u slučaju gubitka veze u režimu van mreže tako što su podaci o pravima prisustva pohranjeni u terminalu.

6. Osnovne karakteristike sistema

Tehnički sistem zaštite elektroenergetskih objekata na konzumnom području Vojvodine je nezavisan sistem za kontrolu prisustva i alarmni i video nadzor elektroenergetskih objekata koji predstavlja zaokruženu funkcionalnu celinu, ali je i povezan sa drugim identifikacionim sistemima. Korisničke identifikacione kartice za identifikaciju u sistemu za evidenciju radnog vremena i kontrolu pristupa su jedinstvene i koriste se i za autorizaciju u tehničkom sistemu zaštite.

Uređaji za kontrolu pristupa i alarmni nadzor i alarmni senzori za detekciju pokreta zasnovani su na digitalnoj tehnologiji, dok su beskontaktni čitači i identifikacione kartice zasnovani na tehnologiji radiofrekventne identifikacije. Sistem ima mogućnost proširenja brojilica, uređaja i objekata. Svi računari i uređaji povezani su u jedinstvenu računarsku mrežu preduzeća.

Snimanje i obrada podataka su centralizovani u bazi podataka na serveru. Sistem centralizovano prikuplja podatke sa svih elektroenergetskih objekata, a funkcije nadzora u realnom vremenu, administracije i izveštavanja su centralizovane na nivou preduzeća. Alarmiranje putem alarmne sirene sa stroboskopskim svetlom je lokalno, ali se svaka alarmna situacija zvučno oglašava i prikazuje u svim nadzornim aplikacijama koje nadgledaju taj alarmni uređaj.

Terminali komuniciraju sa serverima *Ethernet* vezom (optičkim linkovima ili usmerenim radio-relejnim linkovima). Ukoliko je komunikacija između terminala na elektroenergetskom objektu i servera u prekidu, podaci o pristupu pamte se u internoj memoriji terminala i pri ponovnom uspostavljanju komunikacije prebacuju se na server. Terminal automatski detektuje prekid u komunikaciji i pokušava da se ponovo poveže sve dok ne uspostavi vezu sa serverom.

Sistem podržava rad u sledećim režimima (Idejno rešenje sistema, 2009):

- rad u mreži – kada je uspostavljena komunikacija uređaja sa serverom, svi događaji trenutno se upisuju u bazu podataka, obrađuju i prikazuju na svim nadzornim aplikacijama koje nadgledaju dati uređaj; svi podaci o ovlašćenim prolascima i alarmnim situacijama su raspoloživi kroz preglede i izveštaje;

- rad van mreže – kada je prekinuta komunikacija uređaja sa serverom, putem bafera uređaja koji pamti podatke o registrovanim pristupima i alarmnim situacijama i putem interne memorije uređaja koja čuva naloge za aktivaciju, odnosno deaktivaciju senzora, sistem nesmetano radi. Kada se uspostavi konekcija sa serverom, sistem automatski prelazi u režim rada u mreži i prenosi baferovane podatke u bazu podataka.

Terminal ima osam alarmnih ulaza od kojih su iskorišćena dva do tri za priključivanje alarmnih senzora za detekciju pokreta. Na prvi alarmni ulaz povezani su svi tamper prekidači alarmnih senzora za detekciju pokreta i terminala tako da se u slučaju fizičkog uklanjanja senzora javlja alarmna situacija.

Svi alarmni ulazi su konfigurisani kao безусловni alarmi i uključuju se na pobudu od senzora nezavisno od vremenske šeme za aktivaciju, odnosno deaktivaciju senzora. Konfiguracija kao uslovni alarm, u skladu sa unapred definisanom vremenskom šemom aktivacije, odnosno deaktivacije, koristi se prilikom remonta elektroenergetskih objekata. Takođe, svi alarmni ulazi su definisani kao trenutni, izuzev alarmnog ulaza na koji je priključen alarmni senzor za detekciju pokreta na ulazu, odnosno izlazu, koji ima vremensku zadržku od 20 sekundi. Pored toga svi alarmni ulazi su definisani kao čujni i aktiviraju alarmnu sirenu sa stroboskopskim svetlom.

Napajanje terminala, beskontaktnih čitača identifikacionih kartica i alarmnih senzora za detekciju pokreta obezbeđeno je preko rezervnog baterijskog napajanja koje je vezano na invertor elektroenergetskog objekta. Sistem automatski pravi rezervnu kopiju podataka na odabranu lokaciju u okviru sistema datoteka u definisanom vremenu.

7. Implementacija sistema

Prvom i drugom fazom izgradnje obuhvaćeni su visokonaponski elektroenergetski objekti i pojedine poslovne zgrade. U Tabeli 1 dat je pregled elektroenergetskih objekata pod tehničkim sistemom zaštite (Projekat izvedenog sistema, 2013).

Aleksandar Bošković, Slavko Dubačkić
SISTEM VIDEO-NADZORA I KONTROLE PRISTUPA
U ELEKTOENERGETSKIM OBJEKTIMA

ED Novi Sad	ED Subotica	ED Sombor	ED Pančevo	ED Zrenjanin	ED Ruma	ED S. Mitrovica
TS Novi Sad 1	TS Subotica 1	TS Sombor 1	TS Pančevo 3	TS Zrenjanin 1	TS Ruma 1	TS S. Mitrovica 1
TS Novi Sad 2	TS Subotica 2	TS Sombor 2	TS Pančevo 4	TS Zrenjanin 3	TS Ruma 2	TS S. Mitrovica 3
TS Novi Sad 4	TS Subotica 4	TS Apatin	TS Vršac 1	TS Zrenjanin 4	TS Pećinci	TS Šid
TS Novi Sad 5	TS B. Topola 2	TS Odžaci	TS Vršac 2	TS Kikinda 1	TS Indija 1	
TS Novi Sad 6	TS Bajmok	TS Vrbas 1	TS Kovin	TS Kikinda 2	TS Indija 2	
TS Novi Sad 7	TS Ada	TS Vrbas 2	TS Alibunar	TS N. Bečej	TS S. Pazova	
TS Novi Sad 9		TS Kula	TS Debeljača	TS Begejci	TS N. Pazova	
TS Futog				TS N. Crnja		
TS Temerin						
TS Žabalj						
TS R. Šančevi						

Tabela 1. Pregled elektroenergetskih objekata pod tehničkim sistemom zaštite

Treća faza izgradnje bi obuhvatila preostalih jedanaest visokonaponskih elektroenergetskih objekata.

U svakom elektroenergetskom objektu se nalazi:

- telekomunikacioni orman gde su na FTP razdelniku terminirani FTP kablovi IP kamera i kontrolera za senzore pokreta, RFID čitače i alarmnu sirenu.
- U telekomunikacionom ormanu se nalazi i Cisco WS-C2960-24PC-L PoE svič i besprekidno napajanje.
- Od tri do sedam IP kamera proizvođača *Axis* modeli P3364-VE i P1354 sa memorijskim karticama. Kamere su montirane na metalnim stubovima, stubovima rasvete ili građevinskom objektu.
- Stubni nosač kod ulaza za montažu opreme.
- Kontroler kontrole pristupa i alarmnog nadzora model SD-100VEB sa neprekidnim napajanjem koji je montiran u metalnom stubu.

- Dva čitača ID kartica model SD25 montirana na metalnom stubu.
- Od osam do četrnaest senzora za detekciju pokreta za spoljašnju montažu proizvođača DSC model LC-171. Detektori su montirani na metalnom stubu, stubovima rasvete ili objektu TS.
- Instalacioni kablovi.

8. Zaključak

Realizacijom tehničkog sistema zaštite elektroenergetskih objekata na konzumnom području Vojvodine, kao integrisanog bezbednosnog sistema kontrole pristupa i alarmnog i video nadzora, omogućena je bolja i efikasnija zaštita imovine preduzeća kroz smanjenje krađa na elektroenergetskim objektima, a postignut je i veći stepen bezbednosti na radu kroz nadzor i evidenciju prisutnosti lica na elektroenergetskim objektima. Sistem u punoj meri ispunjava svoju ulogu u odvratanju nepozvanih lica od potencijalnog neovlašćenog pristupa, sprečavanju neadekvatnog i nebezbednog rada na objektima, identifikaciji lica i drugih uzročnika alarmnih situacija, detekciji kretanja i ostalih incidentnih situacija u objektu i prepoznavanja osoba u objektu. Implementirani su mehanizmi kontinuiranog nadzora, arhiviranja podataka i reakcije na incidentne situacije. Tehničkim sistemom zaštite obezbeđeno je kvalitetnije i efikasne funkcionisanje samih elektroenergetskih objekata, pouzdaniji rad celokupnog elektroenergetskog sistema i kvalitetnija usluga napajanja potrošača električnom energijom. Stoga je od izuzetnog značaja funkcionisanje tehničkog sistema zaštite elektroenergetskih objekata, kao i zaštita ovog sistema od visokotehnološkog kriminala.

9. Literatura

1. BS 25999-2:2007 Business continuity management. Specification, British Standard, 2007.
2. BS 25999-2:2007 Business continuity management. Specification, British Standard, 2007.
3. Energetski podaci za 2014. godinu, Elektrovojvodina, Novi Sad, 2015.
4. Idejni projekat sistema nadzora i kontrole pristupa u poslovnim i elektroenergetskim objektima na području Elektrovojvodina d.o.o. Novi

- Sad, Sveske 1–8, Elektrovojvodina d.o.o. Novi Sad, Institut za bezbednost i sigurnost na radu Novi Sad, 2009.
5. Idejno rešenje integrisanog bezbednosnog sistema za daljinski nadzor Vesta ID, Solutis.
 6. ISO/IEC 27001:2005 Information security management systems - Requirements, International Organization for Standardization, 2005.
 7. ISO/IEC 27002:2007 Code of practice for information security management, International Organization for Standardization, 2007.
 8. ISO/IEC 27005:2008 Information security risk management, International Organization for Standardization, 2008.
 9. Jonathan Perks, Jonathan Hyde, Angela Falconer. Study on Risk Governance of European Critical Infrastructures in the ICT and Energy Sector, AEA Technology plc for European Commission, Directorate-General Justice, Freedom and Security, 2009.
 10. JP Elektroprivreda Srbije Beograd, Distributivni elektroenergetski sistem Srbije, Inteligentne mreže u JP EPS, Strategija i razvoj sistema za daljinski nadzor i upravljanje srednjenaponskom distributivnom mrežom u uslovima značajnijeg prisustva distribuirane proizvodnje, Studija, Enerogprojekat Entel a.d. ITEN Engineerig, Beograd, 2014.
 11. Projekat izvedenog sistema video nadzora u EEO na konzumnom području Elektrovojvodine, Sveske 1-49, Elektrovojvodina d.o.o. Novi Sad, Solutis d.o.o. Beograd, 2013-2015.
 12. Ross Anderson. Measuring the Cost of Cybercrime, University of Cambridge, http://weis2012.econinfosec.org/papers/Anderson_WEIS2012.pdf.
 13. SONA promises advanced next-generation networks, URL: <http://www.networkworld.com/article/2293980/infrastructure-management/cisco--sona-promises-advanced-next-generation-networks.html>

VIDEO SURVEILLANCE SYSTEM AND ACCESS CONTROL IN ELECTRIC POWER FACILITIES

SUMMARY: The quality and efficient functioning of the electricity facilities, as well as the entire power system, very often depend on the authorized or unauthorized access control, video surveillance of electric power facilities and incident detection and alert management. The functioning of the technical protection system, as well as the protection of this system from high-tech crime, is therefore of utmost importance. The main purpose of the electric power facilities protection system is to deter uninvited persons from potential unauthorized access, prevent inadequate and unsafe work on facilities, identify persons and other causes of alert situations, detect movement and other incident situations in the facility and identify persons in the facility. It is necessary to include continuous monitoring, data archiving, and incident alert and response tools in the electric power facilities protection system. The paper presents the authors' experiences in the development and implementation of the electric power facilities protection system in the Vojvodina region, as well as potential technical solutions, organizational problems and economic and financial aspects of this issue.

KEY WORDS: technical protection system, electricity facilities, access control, anti-burglary protection, video surveillance

Prof.dr Ljubo S. Pejanović¹

UDC 314.74(4)

314.745.3-054.73(4)

Stručni rad

Primljen: 22. 03. 2017.

Odobren: 25. 05. 2017.

UZROCI MIGRACIJA I IZBEGLIČKA KRIZA NA BALKANU I U EVROPI

SAŽETAK: Rad se bavi analizom situacije na Bliskom istoku, gde je došlo do eskalacije sukoba koji su izazvali masovne migracije i talase izbeglica, ali i u zemljama Evrope, posebno Balkana, kroz čije teritorije izbeglice prolaze na putu do krajnjih odredišta koja su još uvek nepoznanica. Radi se, dakle, o delikatnom problemu savremene civilizacije i međunarodne zajednice koja, predvođena pojedinim evropskim i svetskim državama, još uvek ne može da pronađe rešenje. U sukobima u bliskosti zemljama učestvuju i određene države kroz vojne operacije ili kroz podršku režimu, te je potrebno sagledati stanje sa više aspekata, između ostalog, probleme migranata, ali i probleme sa kojima se suočavaju države koje oni privremeno ili na duže naseljavaju. Evropa se kao kontinent suočava sa najvećom nekontrolisanom migracijom i izbegličtvom posle II svetskog rata sa prostora Severne Afrike i Bliskog istoka.

KLJUČNE REČI: uzroci, posledice, problemi, migracije, Srbija, Evropa.

1. Uvod

Najnoviji događaji na ratom zahvaćenom području, kao i postojanje izbegličke krize na evropskom kontinentu koju je osetila i Srbija, ali i Evropska unija, tema je o kojoj će biti reči u ovom radu. Ratno žarište posledica je, pre svega, interesa zapadnoevropskih sila koje su imale kolonije u užarenom pojasu, a kojima se sada na različite načine

¹ Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Srbija

suprotstavljaju terorističke organizacije u liku Al kaide, Islamske države (IS, ID ili ISIS), Boko harama, Al Šababa, Al Nusre i drugih. Te skupine pronašle su finansijsku podršku kod pojedinih islamskih država, a ljudstvo u stanovništvu tih država. Njihove pretnje, ali i zastrašujuće napade trpe prevashodno državljani Sirije, Iraka, Libije, Nigerije itd. Pretnje da će biti izložene terorističkim napadima su upućene i drugim zemljama. Kada je reč o prostoru Balkana, pretnje su upućene Grčkoj, Makedoniji, Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Da su navedene skupine dobro organizovane, svedoče nam njihovi uspesi i moć u borbama protiv zapadnoevropskih sila koje su uključene u ove sukobe, ali i činjenica da su vrlo brzo formirali Islamsku državu tj. kalifat na Bliskom istoku u kojem su zaveli pravila ekstremnog islama i „šerijatsku vlast“. Njihove metode za posledicu imaju veliki broj žrtava, uništenje materijalnih i kulturnih dobara, ali, sa druge strane, odolevanju pred oružanim snagama Sirije, Iraka, Libije, Rusije, Velike Britanije, Francuske itd.

Osim u ratnim sukobima, ove terorističke organizacije učestvuju i u progonu stanovništva u Tursku, Liban, Evropu, SAD, o čemu se i govori u ovom radu. Republika Srbija se, takođe, suočava sa prilivom migranata, kao i ostale zemlje Balkana.

2. Uzroci migracija – izbeglice na Balkanu i u Evropi

„Uzroci koji su doveli do eksplozije migrantskom krizom u 2015. godini su dijametralno različiti i sveukupni: bežanje od ratnih stradanja, potraga za boljim životom, odlazak iz nefunkcionalnih država te bijeg od različitih vidova ekstremizma i terorizma i slično. Procenjuje se da je 2000. godine bilo oko 150 milijuna migranata u svijetu, deset godina kasnije 214 milijuna uz pretpostavku rasta na 405 milijuna do 2050. godine. Glavni tokovi migracija su usmjereni prema redom visoko razvijenim zemljama i područjima gdje Europska unija unatrag nekoliko godina predstavlja najpoželjniju ali i najlakše dostižnu destinaciju. Ostale ciljne države, prvenstveno SAD, Kanada i Australija su mnogim migrantima nedostižne zbog velikih udaljenosti te pojačanih kontrola granica od navedenih država. Ogroman broj prvenstveno nekontroliran priliv (nezakonitih) migranata u 2014. i 2015. godini u Europsku uniju, neovisno o poduzetim mjerama i pravnim ograničenjima, učinio je

ustupak da se to pitanje, kao i pitanje nadzora i sigurnosti granice, pozicionira u žarište zaštite nacionalnih interesa određenih država. Tako se pitanje unutarnje sigurnosti nekih država danas povezuje s migrantima, to jest s njihovim nekontroliranim prilivom i mogućim utjecajem na sigurnosno, ekonomsko i političko stanje u državi. Može se ustvrditi da izbjeglička kriza nije samo stigla na vrata Republike Hrvatske i EU, nego je sa svim svojim rizicima koje nosi u cijelosti zahvatila ovo područje“ (Tadić i dr., 2016: 582–583).

Eksplוזija izbeglištva, prema mišljenju autora, ugrozila je Republiku Hrvatsku i Evropsku uniju. Tadić se, pak, u svom radu ne upušta u analizu problema na širem području Balkana tj. Grčke, Makedonije, Bugarske i Srbije, preko čijih teritorija su sve te izbeglice stigle do Hrvatske i dalje do ostalih članica EU. Više od 7.000 migranata u ovom trenutku je i dalje na teritoriji Srbije i to su uglavnom oni koji čekaju ulazak u EU.

Da bi se razumela sadašnja situacija na Bliskom istoku, neophodno je sagledati događaje u prošlosti u kojima leži i osnova današnjih sukoba. Naime, okupacija, rasturanje, izazivanje siromaštva i pljačkanje afričkog i azijskog kontinenta od strane zapadnoevropskih i drugih svetskih sila bile su povod za nastanak i jačanje terorističkih organizacija sa ciljem njihove osvete. Dakle, reč je o strateškom planiranju i organizovanju borbi sa ciljem da se osvete za ropstvo njihovih predaka i nemilosrdno eksploataisanje teritorija bogatih naftom i drugim resursima.

Pojedine islamske države, u nameri da „očiste“ Bliski istok od stranaca i pristalica režima koji nije po volji većine naroda, finansirale su terorističke grupe (slično je i na prostoru Balkana i Evrope) u Libiji, Iraku i Siriji, a imale su pretenzije da se sličan scenario sprovede i u Tunisu, Nigeriji itd. U skladu sa tim, stvorena je i Islamska država, odnosno kalifat s namerom da se on proširi na ceo Bliski istok. Podršku ovom projektu pružaju SAD, Saudijska Arabija, Katar, Turska i druge, a takođe i neke zapadnoevropske države. Režim u Siriji kroz vojnu pomoć podržava Rusija, koja takođe ima interesa na tom području u smislu eksploatacije, kontrole i trgovine nafte i njenih derivata.

3. Karakteristike islamskog izbeglištva sa Bliskog istoka

Da bismo mogli govoriti o problemu izbeglištva na Bliskom istoku i migracijama u pravcu Balkana i Evrope, neophodno je ukazati na probleme koji postoje unutar islama, pre svega na terorizam. On je glavni uzrok izbeglištva i, u ovom slučaju, usko je povezan sa religijom i nacijom.

Uz hrišćanstvo i judaizam, islamska religija je najmasovnija i spada među najstarije na svetu. U navedenim religijama postoje određene sličnosti kao što je, recimo, verovanje u jednog boga tj. sve tri vere su monoteističke. Suštinske razlike su u svetim knjigama – hrišćanstvo je zasnovano na Bibliji, judaizam na Talmudu i Tori, a islam na Kuranu. Novoosnovana teroristička organizacija – Islamska država tj. njene vođe veruju u Alaha. To nas upućuje da obratimo pažnju na običaje, ali i porive za osvetom. Jedan deo sledbenika te religije ima želju za osvetom onima koji ga povrede, ali i smatra protivnikom sve koji ne poštuju njihovu veru, verske zakone i običaje. Sve to smatraju kao ispunjenje volje i obećanja Alahu. Sledeći te ideje, vođe Islamske države sa svojim pristalicama se svete za zlodela onim državama koje su u prošlosti okupirale njihove teritorije, eksploatisale prirodna bogatstva i porobljavale njihove sunarodnike. Države sveta su, u skladu s tim, podelili u dve grupe – prvu čine države neprijatelji i tu spadaju: Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Rusija, Libija, Irak, Sirija, Holandija, Belgija, Italija, Španija i druge. Drugu grupu „neprijatelja“ čine tzv. *nevernici* i tu su, između ostalih, Grčka, Makedonija, Srbija, Hrvatska itd. Prema navedenoj podeli, napadima su izložene države iz grupe neprijatelja i to različitim terorističkim aktima, a vođe Islamske države najavljuju da će napadi biti realizovani i dalje, na različite načine i u dužem vremenskom periodu sve do, kako navode, konačne pobede. Pod tim misle na veliki broj žrtava i uništenje materijalnih vrednosti. Države iz grupe nevernika zasad nisu u opasnosti u smislu napada, ali su i one mete u vidu islamizacije usled masovnih migracija i izbeglica koje se naseljavaju na tlu Evrope i mešaju sa lokalnim stanovništvom.

Slika 1. Planirana teritorija za osnivanje nove islamske države tj. sultanata na Balkanu

Ukoliko države Evrope ne nađu adekvatne mere i rešenje za izbeglice koje i dalje pristižu, neminovno je da će se desiti islamizacija Balkana i Evrope (Slika 1). Iz tog razloga neophodne su sledeće mere: hitno donošenje zajedničke i konačne odluke u Savetu bezbednosti UN o prekidu ratnih sukoba na Bliskom istoku, prekidu finansiranja i pomaganja određenih organizacija i pokreta od strane pojedinih država, detaljnijoj kontroli i sankcionisanju pristalica ovih organizacija i pokreta, držanju pod kontrolom onih država koje pretenduju na dominaciju, okupaciju i mešanje u unutrašnje uređenje država, itd.

4. Ekološke migracije

„Kraj XX i početak XXI veka obeležile su brojne migracije i pokreti stanovništva iz jednog u drugi prostor. U savremenim uslovima života i rada ljudi su više u pokretu nego bilo u kom drugom trenutku u istoriji, te se jedva mogu utvrditi tačne brojke novih migracija. Savremeni migracioni tokovi karakterišu se globalnim razmerama, brojnošću i diferencijacijom izbegličke populacije. Te u tom smislu, *pod migracijom se podrazumevaju svi oblici kretanja stanovništva koji se odvijaju dobrovoljno ili prinudno u okviru države (raseljena lica) ili izvan državnih granica*“ (Ljuština, 2012: 103–104).

Međutim, naše mišljenje je da migracija podrazumeva fizičko kretanje ljudi sa jednog područja na drugo, najčešće u velikim grupama i na velike udaljenosti. U prošlosti su se događale dobrovoljne migracije unutar jedne oblasti ili teritorije (Pejanović, 2016). Kada se danas govori o migracijama, zaključuje se da one nisu na dobrovoljnoj osnovi, već da su ih uzrokovali različiti faktori i da su ljudi koji se izmeštaju sa jednog prostora na drugi uglavnom primorani na to. Dobrovoljne migracije se javljaju kao posledica teških ekonomskih i socijalnih uslova za život, te se građani opredeljuju da emigriraju u druge države ili regione u potrazi za boljim životom. Prinudne migracije, sa druge strane, odnose se na masovno iseljenje stanovništva sa jedne teritorije usled ratova, terorizma ili ekološkog zagađenja uzrokovanog upotrebom hemijskih agenasa.

Ratni sukobi na Bliskom istoku i samoproklamovana Islamska država na prostoru Sirije, Iraka i Libije učinili su da u periodu od 2014. do kraja 2016. svoje domove napusti više od tri miliona ljudi. Samo u Srbiji zadržalo se oko sedam hiljada izbeglica, a svakodnevno pristiže u proseku 100–200 ljudi. Od početka sukoba život je izgubilo više od 300.000 ljudi, a uništeni su mnogobrojni objekti pod zaštitom Uneska, domovi proteranog stanovništva, a istovremeno je zagađena i životna sredina opasnim materijama kao vid ekološkog terorizma. Ka zemljama zapadne Evrope pošlo je oko 600.000 (u trenutku pisanja ovog rada), a navedena cifra se stalno povećava. Svi oni se mogu tretirati i kao „ekološki“ migranti, a usled klimatskih promena koje su neminovne zbog upotrebe različitog oružja, taj broj će se i dalje uvećavati (Skakavac, 2015).

5. Ekološke izbeglice

Pri pokušaju definisanja pojma *ekoloških izbeglica* nailazimo na određene probleme, između ostalog, na odsustvo opšteprihvaćene međunarodne definicije ekoloških izbeglica, što je više od običnog teorijskog problema, jer je uspostavljanje definicija srž novih oblasti istraživanja u savremenim migracionim tokovima u okviru širih migracionih studija. Bogatstvo termina koji se koriste da imenuju migracije povezane sa problemom u životnoj sredini, kao što su *ekološke izbeglice*, *izbeglice životne sredine*, *ekološki migranti*, *klimatske izbeglice* i slično, svedoče o nedostatku međunarodnog i naučnog konsenzusa.

Ekološke izbeglice su lica prisiljena da napuste mesto boravka usled negativnih promena nastalih u životnoj sredini koje im ugrožavaju život na isti, očajnički hitan način kao što političke izbeglice beže od nasilja. Prema definiciji Međunarodne organizacije za migracije, „ekološki migranti su pojedinci ili grupe ljudi koji su, zbog naglih i progresivnih promena u životnoj sredini koja negativno utiče na njihov život ili životne uslove, primorani da napuste svoje domove privremeno ili trajno, migrirajući unutar ili izvan državnih granica“ (Ljuština, 2012).

S tim u vezi, ekološke izbeglice unutar jedne zemlje bila bi lica raseljena sa Kosova i Metohije koja su bila primorana da napuste svoje domove pod pretnjom da će im biti uništeni, ali i u nameri da nastave svoj život na bezbednom prostoru i u zdravoj sredini. I kada je reč o pojedincima ili većim grupama povod je sličan – ratno područje nebezbedno za život, kao i ugrožena životna sredina u ekološkom smislu. Kao primer možemo navesti izbeglice iz Avganistana, Pakistana, Sirije itd.

1.1. Klasifikacija ekoloških izbeglica

Klasifikacija ekoloških izbeglica je nužna u cilju boljeg razumevanja migracionih tokova uzrokovanih ratnim i prirodnim promenama u životnoj sredini. Podela ekoloških izbeglica može se izvršiti prema karakteristikama poremećaja u životnoj sredini, kao što su:

- po *poreklu* na (prirodne ili tehnološke);
- po *dužini trajanja* poremećaja (akutne ili postepene);
- po *odluci* o migraciji (voljno ili nevoljno).

Podelom ekoloških izbeglica na različite vidove migracije utvrđuju se sličnosti i razlike u migracionim tokovima. Najčešće kvalifikacija ekoloških izbeglica određuje se u odnosu na uzroke migracije, te se ekološke izbeglice mogu podeliti na one koji migriraju:

- zbog katastrofa u životnoj sredini;
- zbog eksproprijacije životne sredine;
- zbog posledica ratnih dejstava na životnu sredinu i
- zbog postepenih negativnih promena u životnoj sredini.

Razumeti ekološke migracije znači prvenstveno proučavati element nestabilnosti u životnoj sredini (Ljuština, 2012).

Dakle, navedena podela ekoloških izbeglica upućuje nas na detaljno istraživanje i proučavanje kako bismo došli do pouzdanih podataka o tome koji su razlozi iseljavanja sa jednog područja na drugo, a sve sa ciljem da se društvo upozna o kojim izbeglicama se radi.

6. Umesto zaključka

Savremeni terorizam u liku islamskog terorizma nije problem samo islamskog sveta, već je reč o globalnom problemu sa kojim se suočava ceo svet i koji predstavlja „oružje“ za ostvarenje novog svetskog poretka.

Terorističke pretnje usmerene su ka državama Evrope i Bliskog istoka, nešto u manjem obimu državama Afrike. Na globalnom nivou imamo sukob islamističkih pokreta i hrišćanstva. Ne može se reći da je u pitanju sukob dve religije, jer islam ne zagovara ovakvu vrstu sukoba.

Pojedine terorističke organizacije iz islamskog sveta finansirane su od strane pojedinih vlada zapadnoevropskih država i drugih islamskih država iako u javnosti imamo situaciju da te iste vlade javno osuđuju napade i sukobe ovih organizacija.

Uništenjem materijalnih vrednosti i imovine tokom sukoba na Bliskom istoku, stanovništvo je pretvoreno u izbeglice i migrante koji se kreću ka državama Evropske unije. Veliki broj njih neće ni biti u prilici da se vrati na svoja ognjišta jer su ona ili zauzeta ili uništena, ili im je zabranjen povratak u domovinu, a neki su, nažalost, i izgubili svoje živote.

Literatura

1. Alam, H. F. (2012). *Globalni islam*. Beograd: Službeni glasnik.
2. Anonimna autorka (2006). *Lovac na Teroriste*. Novi Sad: LIB.
3. Ljuština, A. (2012). *Ekološka bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
4. Dimitrijević, B. (2008). *Istorija 20. veka*, Bezbednost, 1/2008, MUP, Beograd, 2008.
5. Trifunović, D., Stojaković, G., Vračar, M. (2011). *Terorizam i vehabizam*. Beograd: Filip Višnjić.
6. Hećimović, E. (2009). *Garibi: mudžahedini u BiH 1992–1999*. Beograd: Dan graf.
7. Mijalkovski, M., Damjanov, P. (2002). *Terorizam albanskih ekstremista*, Beograd: NIC Vojska.

8. Pejanović, LJ. (2015). Terorizam na Balkanu. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
9. Pejanović, Lj. (2016). *Osnovi terorizma*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
10. Pejanović, Lj. (2016). *Osnovi životne sredine*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
11. Pejanović, Lj. (2014). *Pretnja terorizmom* (skripta). Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
12. Ruqayah Abu, R. *The Islamic Legitimacy*. 1996/1997.
13. Skakavac, Z. (2015). *Aktuelni problemi nelegalnih migracija*. Međunarodna naučna konferencija „Savremeni problemi prava i upravljanja“. Tula: Institut za zakonodavstvo i upravljanje.
14. Tadić, J., Dragović, F., Tadić, T. (2016). Migracijska i izbeglička kriza – Unapređivanje sigurnosne uloge policije primjenom novih tehnologija i metoda. *Peta međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Istraživački dani“*, Zagreb: Visoka policijska škola.

**MIGRATION CAUSES AND REFUGEE CRISIS
IN THE BALKANS AND IN EUROPE**

SUMMARY: The paper offers an analysis of the situation in the Middle East, where civil wars and conflict escalation have caused mass migrations and refugee waves. It also analyses the situation in Europe, especially the Balkans region, which has become a route used by migrants on their way to their final destinations. It is, therefore, a complex problem which still remains unsolved by the international community in general and by some European countries in particular. There are countries both in and outside of Europe which are directly or indirectly involved in the Middle East conflicts, either through military operations or supporting regime forces. The migrant crisis raises many concerns to be addressed, the most prominent being the issues related to the migrants themselves, as well as the problems faced by countries where they temporarily or permanently settle. Undeniably, Europe faces the largest uncontrolled migration from North Africa and the Middle East, which has caused the most severe refugee crisis after World War II.

KEYWORDS: causes, consequences, problems, migrations, Serbia, Europe

Nezrina Dazdarević¹
Jelena Čolaković Lončar²

UDC 159.944.4:371.213
Stručni rad
Primljen: 25. 01. 2017.
Odobren: 10. 05. 2017.

INTENZITET SAGOREVANJA NA POSLU KOD NASTAVNIKA SREDNJE ŠKOLE

REZIME: U našem radu smo prezentirali podatke istraživanja o frekvenciji i intenzitetu ispoljavanja sagorevanja na poslu kod nastavnika. Uzorak je brojao sto dvadeset ispitanika, nastavnika različitih psihosocijalnih karakteristika (bračno stanje, radno iskustvo, pol ispitanika, status u školi – predmetni nastavnik i razredni starešina). Primenjeni instrumenti su Skala sagorevanja na poslu za učitelje i nastavnike (Teachers Burnout Scale, Seidman i Zager, 1986) i upitnik o opštim obeležjima ispitanika (bračno stanje, radno iskustvo, pol ispitanika, status u školi – predmetni nastavnik i razredni starešina). Dobijeni rezultati ukazuju da ne postoje statistički značajne razlike u frekvenciji i intenzitetu ispoljavanja sagorevanja na poslu i navedenih psihosocijalnih karakteristika. Očito je da neki drugi faktori imaju dominantan uticaj na formiranje sagorevanja na poslu. Tu se, pre svega, misli na psihološke karakteristike nastavnika i njihovu strukturu ličnosti uopšte. Podaci će biti korisni kao podstrek za dalja istraživanja sagorevanja na poslu u školskom ambijentu.

KLJUČNE REČI: sagorevanje na poslu, stres, bračni status, radni staž, pol i formacijsko mesto.

¹ Zaposlena u Tehničkoj školi u Novom Pazaru, master studije iz psihologije završila na Fakultetu za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić u Novom Sadu, email: dnezrinaya@gmail.com

² Doktorand psihologije na „Sveučilištu Hercegovina“ - Mostar; Fakultet društvenih znanosti „Dr Milenka Brkić“, master studije psihologije završila na Fakultetu za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić u Novom Sadu, email: jelena.colakovic991@gmail.com

1. UVOD

U vremenu u kojem živimo došlo je do eksplozije znanja na svim područjima ljudskog rada. Ovakvo stanje pred čoveka, i društvo u celini, postavlja neke nove zahteve i zadatke koji se tiču pogleda na praktični, teorijski aspekt radnog procesa i uopšte na filozofiju rada. Novonastale situacije utiču da zaposleni i njihovi poslodavci hteli-ne hteli, u interesu razvoja ljudskih resursa i radne organizacije, menjanju uverenja prema radu, radnom mestu i uopšte prema mestu i ulozi ljudskog bića u procesu rada i rada u životu čoveka. Na bazi multidisciplinarnog pristupa, na naučno zasnovanoj metodologiji, istražuju se mnogobrojni aspekti rada. Među najvažnijim stanovištima su zadovoljstvo poslom, sagorevanje na poslu i stres na poslu. Pravilno izabrano i uspešno vršeno zanimanje čini čovekov život sadržajno bogatijim, zanimljivijim i sretnijim. Nema sumnje da bi život bez rada, bez zanimanja, ako bi bio uopšte moguć, bio veoma osiromašen, prazan, dosadan i neugodan. Takođe, odmor i razonoda i drugi aspekti psihologije slobodnog vremena dobijaju smisao i pravu vrednost tek nakon uspešno obavljenog rada. Zato je duboko opravdana i poučna umotvorina koju su ljudi formirali na osnovu metode „vlastite kože“ u procesu rada: „U radu su sreća i spas“. U savremenim radnim organizacijama odavno je poznato da su ljudi ključ kvaliteta i uspeha. Zato se u tim organizacijama zadovoljstvom poslom, sagorevanjem na poslu i stresom bave stručnjaci raznih specijalnosti ali uglavnom psiholozi, lekari medicine rada, sociolozi itd. Rezultati njihovih angažovanja i istraživanja doveli su do niza reorganizacija u radnim organizacijama, do promena organizacione klime, radne kulture i ukupnih odnosa u savremenim preduzećima. Konfučije je davno rekao da ako čovek izabere posao koji voli nikada neće raditi. Posao nastavnika je veoma zanimljiv i sadržajan, ali usled velikih psihičkih i fizičkih opterećenja ovaj posao, ako se ne preduzmu određene preventivne mere, narušava zdravlje nastavnika. U našem radu smo delimično istražili prirodu jednog takvog fenomena koji narušava zdravlje nastavnika. Istražili smo sagorevanje na poslu i njegove posledice.

Radni proces nastavnika je dinamičan fenomen, koji je povezan pored niza ugodnih momenata i sa nizom stresora na radnom mestu.

Stresori često dovode čoveka u situacije velikog psihofizičkog napreznja. Hronični emocionalni i interpersonalni stresori na radnom mestu mogu kod određenih radnika da formiraju sindrom sagorevanja na radu (*burnout*). Freudenberg je 1974. godine uveo naziv *burnout sindrom* i ovaj anglosaksonski naziv se koristi u većini država u svetu, pa i kod nas.

Uzimajući u obzir važnost fenomena sagorevanja na poslu, u našem radu smo istražili intenzitet sagorevanja na poslu i relacije sa određenim psihosocijalnim faktorima kod predmetnih nastavnika i nastavnika koji imaju dodatno radno zaduženje tj. koji su u ulozi razrednog starešine.

2. SAGOREVANJE NA POSLU

Profesionalno sagorevanje na poslu, koje je u stručnom svetu poznato pod nazivom *burnout*, fenomen je koji se počeo istraživati sedamdesetih godina prošlog veka. Tih godina su klinički psiholozi počeli sa objavljivanjem rezultata istraživanja o efektima dugotrajnog delovanja profesionalnog stresa na ličnost zaposlenog. Među prvima koji je definisao taj sindrom bio je, kao što smo naveli, psiholog Freudenberg (1974). Naziv potiče iz naslova romana Grejama Grina „Slučaj Burnout“, koji je objavljen 1961. godine i u kojem pisac opisuje nevolje jednog arhitekta koji razočaran poslom i životom u urbanoj sredini odlazi u afričku džunglu u potrazi za spasom. Ovaj sindrom uključuje emocionalnu iscrpljenost, depersonalizaciju i nisko lično postignuće radnika. Sindrom sagorevanja, u stvari, predstavlja prolongirani odgovor na hronične emocionalne i interpersonalne stresore koji su povezani sa radnim mestom. Nastaje kao posledica neusaglašenih odnosa između zaposlenih ljudi, s jedne strane, i radne sredine, s druge strane. Najčešće se javlja na radnim mestima kod radnika koji obavljaju poslove vezane za rad i komunikaciju sa ljudima. Predispozicije za ovaj sindrom nalazimo kod osoba koje imaju tendenciju ka perfekcionizmu u radu, velika i često nerealna očekivanja i procene vezane za sebe i za posao koji obavljaju. Oba ova fenomena su zbog navedenih karakteristika i njegovog uticaja na rezultate rada predmet interesovanja mnogih istraživača iz područja menadžmenta ljudskih resursa. U savremenom svetu postoji veliki broj zanimanja koje ljudi obavljaju uz povećana mentalno emo-

cionalna opterećenja i radno fizičko naprezanje. Takva zanimanja traže od zaposlenih dugoročnu fizičku i psihičku kondiciju. U ta zanimanja spada i nastavnička profesija. Freudenberger je ovaj sindrom tumačio kao „sagorevanje energije pod uticajem permanentnog stresa u području profesionalnog života, odnosno osećaj neuspeha i istrošenosti“. (Freudenberger, H. J., 1974, Staf burnout. *Journal of Social Issues*). Sagorevanje na poslu je reakcija organizma zaposlenog na hronično i dugotrajno delovanje stresora u radu.

Za ovaj fenomen mnogi naučnici su dali svoje stručne i naučne komentare. Tako na primer, Škrinjar navodi da je to „stanje iscrpljenosti u kojem pojedinac ne može efikasno funkcionisati“ (Škrinjar, 1966).

Ajduković i Ajduković navode da sagorevanje na poslu „nastaje kao posledica dugotrajne eksponiranosti profesionalnom stresu“. Mnogi autori daju slične definicije (Friedman i Farber, 1992.; Schaufeli i Enzmann, 1988; Cooper, Dewe i O Driscoll 2011, prema Vujić). Zajednička za sve ove autore jeste činjenica da svi oni sindrom sagorevanja na poslu interpretiraju kao stanje psihičke ili psihofizičke iscrpljenosti koja je rezultat preteranog i prolongiranog stresa na radnom mestu. Sagorevanje na poslu je naročito naglašeno u poslovima u kojima dominira direktan rad sa ljudima, a koji za posledicu kod zaposlenih može da ima formiranje dehumanizovanih stavova prema sebi, porodici, poslu, svetu i životu uopšte. Ovi dehumanizovani stavovi dobijaju kvalifikativ iracionalnih uverenja kojih se osoba bez adekvatne terapije i uvida u njihovu destruktivnost teško može osloboditi. Zanimljivu i sveobuhvatnu definiciju sagorevanja na poslu dao je Brajša, koji ga definiše kao „proces telesnog, emocionalnog i duhovnog sagorevanja unutar emocionalno opterećujućih, bliskih, dugih i egzistencijalno važnih ljudskih sistema kao što su brak, porodica, preduzeće itd.“ (Brajša, 2007).

U toku svoje profesionalne karijere, mnogi prosvetni radnici prolaze kroz periode kada se nakon niza stresova preispituju i svode neku vrstu profesionalnog „računovodstva“. Dolaze u situaciju da sumnjaju u svoje profesionalne mogućnosti i kompetentnost. Rešenje za dilemu – da li ostati u nastavničkoj profesiji ili je napustiti, nalaze ponekad u tražanju za drugim, manje stresnim poslom i zanimanjem. Neki nastavnici napuštaju školsku sredinu i zapošljavaju se na nekom drugom radnom mestu koje je, po njihovom mišljenju, manje stresno.

U mnogim empirijskim istraživanjima došlo se do nalaza da nastavnikov stres ima ozbiljnih implikacija na njegovo radno postignuće, mentalno zdravlje i psihološki status uopšte. „Istraživanja izvršena u Velikoj Britaniji (Kyriacou & Sutcliffe, 1978), Sjedinjenim Američkim Državama (Harris, Halpin & Halpin, 1985), Australiji (Pithers & Fogarty, 1995), Izraelu (Smilansky, 1984) i Novom Zelandu (Manthei et al., 1996) pokazala su da jedna trećina nastavnika doživljava svoju profesiju kao ‘stresnu’ ili ‘ekstremno stresnu’“ (Vujić, 2003).

Kada su autori istraživanja upoređivali rezultate istraživanja sagorevanja na poslu sa drugim profesijama došli su do nalaza da nastavnici svoju profesiju doživljavaju kao više stresnu nego ispitanici iz drugih područja rada.

Statistički parametri pokazali su, takođe, da nalazi o nastavnikovom stresu koreliraju sa indikatorima poremećaja mentalnog zdravlja (Kyriacou & Pratt, 1985), ali ne u tolikoj meri da se može govoriti o većoj povezanosti između stresa i mentalnih ili fizičkih poremećaja kod nastavnika u odnosu na pripadnike drugih profesija.

Naučnici za ovaj podatak nalaze objašnjenje da godišnji raspusti imaju izvesnu prevenciju u nastajanju poremećaja i uopšte narušavanja fizičkog i mentalnog zdravlja kod nastavnika. Naime, školski raspusti obezbeđuju izvestan oporavak organizma nastavnika i sprečavaju ili ublažavaju bolesti. U zadnjih nekoliko decenija došlo je do niza promena u organizacionoj strukturi radne sredine. Rezultati promena su veća očekivanja radnog postignuća, kompleksniji zahtevi prema zaposlenom i povećana organizaciona kompetitivnost. Istraživanja izvršena u mnogim zapadnim zemljama, koje prolaze kroz značajne ekonomske promene tj. tranziciju, pre svega strukturalne prirode, dokazala su da promene direktno utiču na učestalost i intenzitet doživljenog stresa od strane nastavnika. Ranija istraživanja nisu uzimala ove činjenice u svoj okvir istraživanja i bila su više usmerena na pojedinca. To je, na neki način, stvaralo „krivu sliku“ o uzrocima profesionalnog stresa kod zaposlenih.

2.1. Uzroci sagorevanja na poslu

Postoji više faktora koji su uzrok sagorevanja na poslu. Teško je „jednoznačno“ utvrditi šta je uzrok sagorevanja, a šta je posledica sagorevanja na poslu.

Ako bismo sa jednog opšteg aspekta objašnjavali uzroke, onda ih možemo podeliti u dve osnovne grupe:

- faktori iz sfere individualnih faktora,
- faktori iz radne situacije.

Pregled posledica i faktora koji doprinose sagorevanju na poslu, prilagođen našim uslovima, dat je u Tabeli 1 (Vujić, 2010).

FAKTORI KOJI DOPRINOSE SAGOREVANJU NA POSLU	
Faktori	Opis posledica
Preopterećenost poslom	Zaposleni osećaju da su preopterećeni količinom posla koju moraju da obave u toku dana, bez mogućnosti da na to utiču. Osećaju da će ih posao prosto preplaviti, da će im se zavrteti u glavi i kao da će upasti u neku provaliju bez dna.
Niska lična kontrola	Zaposleni osećaju da imaju veoma malo autonomije da odlučuju o tome šta im je potrebno da bi posao uradili. Osećaju da su ograničeni u fleksibilnosti i preferencijama načina obavljanja posla. Često osećaju da se njima u potpunosti upravlja na „mikronivou“ gde bi trebalo da imaju autonomiju.

Nizak nivo odavanja priznanja – prepoznavanje doprinosa	Zaposleni osećaju da njihov doprinos radu nije adekvatno priznat, vrednovan i nagrađen. Zaposleni ne dobijaju adekvatne pozitivne ili konstruktivne povratne informacije od svog supervizora i to onda kada je on primetio da je nešto pogrešno urađeno.
Neodređenost uloge	Zaposlenima nije jasno šta se od njih očekuje. Očekivanja od uloge se ne saopštavaju jasno i/ili su stalno promenljiva.
Smanjene prilike za napredovanje	Zaposleni osećaju da imaju ograničenu mogućnost da napreduju i da im organizacija smanjuje šanse za napredovanje.
Loše (ruko) vođenje	Zaposleni su izloženi neadekvatnom ili lošem (ruko)vođenju od strane menadžera i supervizora kao što je, na primer, odsustvo jasne vizije o tome kuda ide organizacija ili/i odeljenje u kome rade.
Konflikti	Konflikti sa menadžerima i/ili kolegama mogu proizvesti značajnu količinu stresa što doprinosi sagorevanju.
Prilagođeno prema www.services.unimelb.edu.au/counsel/downloads	

Tabela 1. Faktori koji doprinose sagorevanju na poslu

2.2. Faze ispoljavanja sagorevanja na poslu

Ispoljavanje sindroma sagorevanja na radu manifestuje se u četiri faze. **Prva** faza se naziva *radni entuzijazam* i njene osnovne karakteristike su:

- osoba je maksimalno posvećena poslu, očekuje „ružičastu stvarnost“ na poslu, prihvaćenost od svih kolega, bezgrešnog rukovodioca;
- udovoljava ljudima sa kojima radi, osoba ne šteti energiju, daje svoj maksimum na svim poljima i možda i neracionalno troši energiju (a upravo je to rizik za izgaranje na poslu). Davanje svog maksimuma je sasvim u redu, ali on mora biti u skladu sa realnim mogućnostima;
- ne dopušta sebi dnevni ili godišnji odmor.

Rezultat ovakvog ponašanja je nezadovoljstvo nastavnika. Ovakvo ponašanje ga uvodi u drugu fazu.

Druga faza se naziva *faza stagnacije* ili *faza „prizemljenja“*. Nastavnik postaje razočaran. Nivo frustracione tolerancije mu opada, povlači se u sebe, postaje nepoverljiv. Priseća se drugih životnih sfera. Odnos prema saradnicima, učenicima, prijateljima, članovima porodice se osetno menja. Iz ovog stanja nastavnik prelazi u treću fazu.

Treća faza je karakteristična po tome što nastavnik na bazi svog razočaranja i povlačenja nesvesno još više doprinosi doživljavanju posla kao nečeg besmislenog i bezvrednog. Nastavnik sumnja u svoje sposobnosti, znanje, smisao, vrednost nastavničke profesije uopšte. Da li вреди uopšte sve to raditi? Štićenici ih sve nerviraju. U ovoj fazi ličnost nastavnika ispoljava prve znake telesnog iscrpljivanja, što za njega predstavlja dodatni stres i dovodi ga u sledeću fazu. U ovoj fazi nastavnik preispituje sebe i svoje postupke, ali bez pozitivnog efekta, uglavnom sa aspekta iracionalnih (samooptužujućih) uverenja – *Ovaj posao nije za mene! Što mi je ovo trebalo?! Ne vredim ništa!*

Četvrta faza se naziva *faza apatije i gubitka životnih interesovanja*. Nju karakterišu apatija i gubitak interesovanja za posao, porodicu i životne radosti. Ovi elementi predstavljaju samo deo odbrane ličnosti nastavnika od nezadovoljstva poslom koje prelazi u hronično stanje. Oduševljenje, samouverenost i entuzijazam, koje je osoba ranije ispoljavala, postepeno prelaze u cinizam i ravnodušnost. Osoba gubi veru i samopouzdanje. Ukoliko osoba ne preduzme aktivnosti da izađe iz ovog stanja, a ostane na poslu, njena motivacija za obavljanje poslova i radnih zadataka je niska, a efekti rada loši.

Kada se suštinski razmatraju psihička stanja i odgovori na sagorevanje, prema Jaksonu, postoje tri osnovne kategorije (1986):

1. emocionalna iscrpljenost tj. osećaj nesposobnosti da se skupi snaga za naredni radni dan ili zadatak i odsutnost entuzijazma;
2. depersonalizacija tj. postavljanje psihološke distance između sebe i drugih, pojava bezosećajnosti i cinizma;
3. osećaj ličnog neuspeha i odstupanje od ranijih ciljeva, očekivanja i „uzaludnog“ ulaganja napora“ (Franceško, 2007).

3. SAGOREVANJE NA POSLU U ŠKOLSKOJ SREDINI

3.1. Sindrom sagorevanja u školskoj sredini

Sagorevanje u školskoj sredini ima svoje specifičnosti. One proizilaze, pre svega, iz prirode posla, ličnosti nastavnika i psihosocijalne klime školskog ambijenta. Nastavnik u svom pedagoškom radu permanentno uspostavlja različite komunikacione veze i odnose sa drugim osobama u koje spadaju: učenici, kolege, drugo školsko osoblje, roditelji učenika itd. Pri ovim komunikacijama, on ispoljava razne uloge, ali pre svega ostaje ono što jeste – ljudsko biće sa svim svojim pozitivnim ljudskim i stručnim kvalitetima, ali i manama. Pri tome, angažuje različite aspekte svoje ličnosti. Takav posao ga često dovodi u situacije povišene odgovornosti, emocionalnog naprezanja i stresa. Kao najvažniji izvori stresa i sindroma izgaranja na poslu kod nastavnika, prema većini istraživanja, navode se sledeći faktori:

- Loše ponašanje učenika (Evers, Tomic & Brouwers, 2004);
- Prevelika količina posla, obim posla (Burke & Greenglass, 1995);
- Loše radno okruženje (Bakker, Demerouti & Euwema, 2005)“ (prema Vujić).

Dakle, izvori nastavnikovog stresa su multidimenzionalni. Validnost koncepta „više-dimenzionalna struktura izvora nastavnikovog stresa“ empirijski je potvrđena dosta kasnije (Boyle et al., 1995). Ovaj koncept u metodološkom smislu pred istraživače postavlja zahtev za konstituisanje novog metodološkog pristupa za detekciju nastavničkog stresa. U kolikoj će meri ovi izvori stresa biti stresogeni zavisi od više faktora, ali prevashodno od: radnog iskustva, nivoa kompetentnosti, karakteristike ličnosti, nivoa samopoštovanja, nivoa samopouzdanja, nivoa optimizma, straha od negativne evaluacije radnog postignuća itd.

Stresori koji nisu u sferi profesionalnog domena, kao što su porodica i šire okruženje, mogu kod nastavnika takođe da doprinesu povećanju profesionalnog stresa. U okviru dinamičkog nastavnog procesa, prosto rečeno, na svakoj deonici ovog kompleksnog procesa nastavnika očekuju stresori. Prvenstveno je to dimenzija „loše ponašanje učenika“, koja podrazumeva: neposlušnost, galamu, negativne stavove učenika prema školskom radu, violentnost i vandalizam.

Osim navedenog, mnogi učenici iz socijalno depriviranih porodica i socijalno depriviranih sredina, kao i učenici sa socijalnim i emocionalnim problemima potencijalni su izvori stresa kod nastavnika. Opšte je poznato da je loše ponašanje učenika glavni problem za najveći broj škola. Nastavnici u praktičnom vaspitno-obrazovnom radu često izjavljuju da je kontrola i upravljanje razredom jedan od njihovih osnovnih prioriteta (Dunham, 1981; Hart, Wearing & Conn, 1995, prema Vujić).

Loše ponašanje učenika deluje na nastavni proces, na psihosocijalnu klimu đачkog kolektiva, na realizaciju nastave, učenje drugih učenika itd. Iako su mnogi faktori (psihološki, pedagoški i društveni) zainteresovani za ovaj problem, nemamo mnogo istraživanja koja se odnose na disciplinsku politiku škole i uticaj lošeg ponašanja učenika na nastavnikov stres.

Elementi dimenzije *prevelika količina posla, obim posla* podrazumevaju: veliki broj učenika u odeljenju i deficitarnost savremenih nastavnih sredstava. Osim navedenih problema, loše radno okruženje (loš školski etos) se odnosi i na: loše odnose sa kolegama; neadekvatnu komunikaciju između nastavnog osoblja i uprave škole, škole i porodice; nerealna profesionalna očekivanja direktora; nerealna očekivanja prosvetnih vlasti; birokratsku strukturu upravljanja, niske lične dohotke; nemogućnost napredovanja u službi itd.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Problem u ovom istraživanju je bilo utvrđivanje da li postoji statistički značajna razlika u frekvenciji i intenzitetu ispoljavanja sagorevanja na poslu zavisno od opštih obeležja ispitanika, kao što su: uloga u organizaciji izvođenja nastave (formacijsko mesto), pol, bračni status i godine radnog iskustva. Iz ovog postavljenog problema sledili su i zadaci istraživanja. Zadaci istraživanja su:

1. Utvrditi distribuciju rezultata sagorevanja na poslu na celom uzorku;
2. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u intenzitetu ispoljenog sagorevanja na poslu između nastavnika predmetne nastave i razrednih starešina;

3. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u intenzitetu ispoljenog sagorevanja na poslu između nastavnika različitog pola;
4. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u intenzitetu ispoljenog sagorevanja na poslu između nastavnika različitog bračnog statusa;
5. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u intenzitetu ispoljenog sagorevanja na poslu između nastavnika različitog radnog iskustva.

4.1. Instrumenti istraživanja

U ovom istraživanju su primenjene metode teorijske analize i sistematsko neeksperimentalno istraživanje. Prikupljanje podataka i merenje pojave je vršeno korišćenjem sledećih instrumenata:

1. Skala sagorevanja na poslu za učitelje i nastavnike (Teachers Burnout Scale, Seidman i Zager, 1986);
2. Upitnik o opštim obeležjima ispitanika (bračno stanje, radno iskustvo, pol ispitanika, status u školi – predmetni nastavnik i razredni starešina).

4.2. Uzorak

Istraživanje je realizovano na namernom uzorku u tri srednje škole u Novom Pazaru: Tehničkoj školi, Medicinskoj školi i Školi za dizajn tekstila i kože. Uzorak je ujednačen po polu, radnom iskustvu, bračnom statusu i formacijskom mestu (status razrednog starešine i predmetnog nastavnika). Broj ispitanika je 120.

4.3. Organizacija istraživanja i postupci za obradu podataka

Istraživanje je realizovano u decembru 2015. godine. Istraživanje je sproveo autor rada uz asistenciju zaposlenih stručnih saradnika u navedenim školama. Podaci su se obrađivali u adekvatnom kompjuterskom

statističkom paket-programu. Koristili su se statistički postupci u skladu sa prirodom dobijenih rezultata i postavljenim zadacima istraživanja.

6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U okviru tematske celine *Rezultati istraživanja* prezentovali smo dobijene rezultate u okviru realizovanih zadataka po određenim grupama. Rezultate istraživanja smo prikazali redosledom uslovljenim istraživačkim zadacima. Pre prezentovanja rezultata istraživanja vezanih za pojedine grupe zadataka, dali smo pregled opštih statističkih parametara za ceo uzorak.

Distribucija rezultata skale za ispitivanje sagorevanja na poslu za ceo uzorak

Tabela 1. Opšti statistički parametri

M	Std. dev.	Minimum	Maksimum	RV	Median
28,31	13,69	1	66	65	28,00

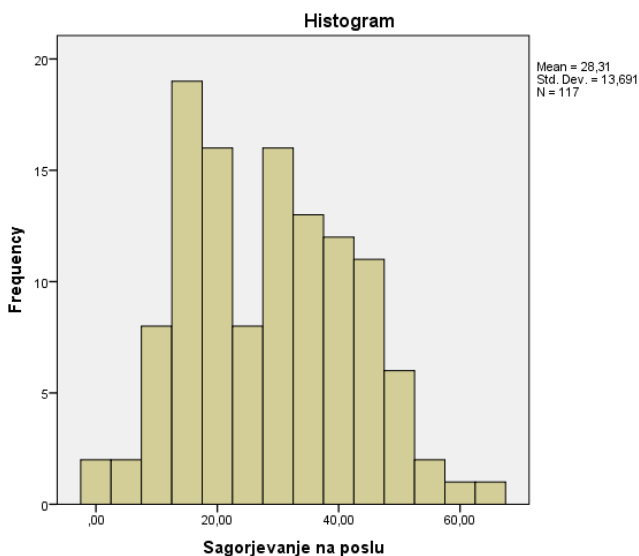

Tabela 2. Odstupanje empirijske distribucije od normalne

Kolmogorov-Smirnov test	ss	sig
,082	117	,052

Iz prezentovanih podataka vidimo da empirijska distribucija ne odstupa od normalne raspodele jer vrednost Kolmogorov-Smirnov testa nije statistički značajna.

Tabela 3. Frekvencija i intenzitet sagorevanja na poslu na celom uzorku

Kategorije	f	%
nisko ispoljeno	20	16,7%
srednje ispoljeno	76	63,3%
izrazito ispoljeno	21	17,5%
Total	117	97,5%

Iz tabela vidimo da je na celom uzorku fenomen sagorevanja na poslu distribuiran na sledeći način: u kategoriji *srednje ispoljeno* sagorevanje je najveći broj ispitanika (63,3%). Sledi kategorija *izrazito ispoljeno* sagorevanje na poslu sa 17,5% i u kategoriji *nisko ispoljeno* sagorevanje na poslu je najmanji broj ispitanika 16,7%.

Tabela 4. Frekvencija i intenzitet sagorevanja na poslu kod razrednih starešina i predmetnih nastavnika

Kategorije	Razredni starešina	Da	Ne	Ukupno
	Nisko ispoljeno	7,7%	9,4%	17,1%
Srednje ispoljeno	29,10%	35,9%	65,0%	
Izrazito ispoljeno	12,0%	6,0%	17,9%	
Ukupno		48,7%	51,3%	100%

Tabela 5. Rezultati χ^2 testa

χ^2	ss	sig
3,301	2	,192

Na osnovu prezentovanih podataka, vidimo da je u kategoriji *izrazito ispoljeno* najveći broj nastavnika koji su u ulozi razrednog starešine. U ovoj kategoriji je zastupljeno 12,0%, dok je u istoj kategoriji duplo manje nastavnika koji nisu razredne starešine, već samo predmetni nastavnici. U kategoriji *srednje ispoljeno* sagorevanje veći je broj nastavnika iz populacije predmetnih nastavnika. U ovoj kategoriji je 35,9% nastavnika a razrednih starešina je 29,10%. I u kategoriji nisko ispoljenih simptoma sagorevanja na poslu je 7,7% razrednih starešina a 9,4% predmetnih nastavnika. Možemo da zaključimo da razredno starešinstvo predstavlja dodatno radno ali i emocionalno opterećenje za ličnost. Kategorija *izrazito ispoljeno sagorevanje* nam govori da uloga razrednog starešine traži od osobe dugotrajnu psihičku i fizičku kondiciju i da deo nastavnika ne može da ispuni ove oštre zahteve. Na taj način može da trpi kako starešina, tako i đачki kolektiv. Statistički parametri ukazuju na činjenicu da ne postoji statistički značajna razlika između intenziteta ispoljenog sagorevanja na poslu kod razrednih starešina i predmetnih nastavnika. Ako rezultat analiziramo sa psihološke strane, možemo zaključiti da postoje psihološke razlike u intenzitetu ispoljavanja i da nam one u praktičnom radu sa ovim kolektivima mogu biti od određene praktične koristi.

Tabela 6. Frekvencija i intenzitet ispoljavanja sagorevanja na poslu kod nastavnika u različitim polima

χ^2	ss	sig
,916	2	,632

Analiza rezultata govori da ne postoji statistički značajna razlika u intenzitetu ispoljenog sagorevanja na poslu između nastavnika različitog pola.

Tabela 7. Frekvencija i intenzitet ispoljavanja sagorevanja na poslu kod nastavnika u zavisnosti od njihovog bračnog statusa

χ^2	ss	sig
9,229	4	,056

Razlika nije statistički značajna, međutim, postoje izrazite tendencije da razlika bude statistički značajna ukoliko bi se povećao uzorak ispitanika.

Tabela 8. Frekvencija i intenzitet sagorevanja na poslu u odnosu na radno iskustvo

χ^2	ss	sig
9,118 ^a	4	,058

Razlika nije statistički značajna, međutim, postoje izrazite tendencije da razlika bude statistički značajna ukoliko bi se povećao uzorak ispitanika.

7. ZAKLJUČAK

Na osnovu teorijskih razmatranja i dobijenih rezultata, možemo izvesti određene zaključke. Prvo, iz prezentovanih podataka vidimo da distribucija rezultata frekvencije i intenziteta ispoljavanja sagorevanja na poslu ne odstupa statistički značajno od normalne raspodele. U kategoriji *srednje ispoljeno sagorevanje* je najveći broj ispitanika (63,3%). Sleđi kategorija *izrazito ispoljeno sagorevanje* sa 17,5% i u kategoriji nisko ispoljenih simptoma sagorevanja na poslu je najmanji broj ispitanika, 16,7%. Drugo, na osnovu rezultata frekvencije i intenziteta sagorevanja na poslu kod razrednih starešina i predmetnih nastavnika, i pored toga što nisu dobijene statistički značajne razlike, možemo da zaključimo da razredno starešinstvo predstavlja dodatno radno, ali i emocionalno opterećenje za ličnost. Statistički značajne razlike, takođe, nisu dobijene u okviru sledećih relacija: frekvencije i intenziteta ispoljavanja sagorevanja na poslu kod nastavnika različitog pola; frekvencije i intenziteta sagorevanja na poslu kod nastavnika, u zavisnosti od njihovog bračnog statusa; frekvencije i intenziteta sagorevanja na poslu kod nastavnika različite dužine radnog staža.

Na osnovu navedenih rezultata, možemo reći da naš rad otvara nove ideje. U sledećim istraživanjima naučno svetlo i radoznalost bi trebalo usmeriti ka određenim karakteristikama ličnosti nastavnika, kao što su: emocionalna inteligencija, emocionalna stabilnost, stručnost i sposobnost nastavnika u poslu, podobnost za zanimanje, karakteristike menadžmenta u vaspitno-obrazovnoj ustanovi i njihov kako pojedinačni, tako i celoukupni uticaj na frekvenciju i intenzitet sagorevanja na poslu u školskom ambijentu. Očito da socijalne determinante, prema istraživanju na našem uzorku, nemaju dominantan uticaj na formiranje fenomena sagorevanja na poslu. Proširivanje uzorka verovatno bi se odrazilo i na rezultate istraživanja. Sve nam ovo, ipak, sugeriše i na činjenicu da pri selekciji kandidata za nastavnička zanimanja treba poveriti više računa o navedenim psihološkim karakteristikama i njihovim relacijama sa specifičnostima posla nastavnika.

8. LITERATURA

1. Đunderović, R. (2009), *Upravljanje razredom*, Učiteljski fakultet, Beograd.
2. Fajgelj, S. (2005), *Metode istraživanja ponašanja*, Centar za primenu psihologiju, Beograd.
3. Franceško, M., Mirković, B. (2008), *Organizaciono ponašanje*, USEE Novi Sad.
4. Freudengerger, H. J. (1974), Staf burnout. *Journal of Social Issues*.
5. Guzina, M. (1980), *Kadrovska psihologija*, Naučna knjiga, Beograd.
6. Havelka, N., Kuzmanović, B., Popadić, D. (1998), *Metode i tehnike sociopsiholoških istraživanja*, Centar za primenjenu psihologiju DPS, Beograd.
7. <http://www.doiserbia.nb.rs> (Krnjajić), (maj 2013)
8. <http://www.filfak.ni.ac.rs/arhiva/dokumenti>, (januar 2013)
9. <http://www.doiserbia.nb.rs> (8. decembar 2012)
10. Izvori sa interneta
11. Krstić, D. (1988), *Psihološki rečnik*, IRO, „Vuk Karadžić“, Beograd.
12. Pec, B. (1987), *Psihologija rada*, Školska knjiga, Zagreb.
13. Vujić, D. (1991), Željeni profil rukovodilaca, *Časopis- Direktor* str 9-12.
14. Vujić, D. (1993), Snalažljivost ispred profesije, *Časopis- Direktor* str. 4-5.
15. Vujić, D. (2003), *Menadžment ljudskih resursa*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
16. Vujić, D. (2010), *Psihologija rada, Čovek i rad u savremenom poslovnom okruženju*, USEE Novi Sad.
17. www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0042-84500511851D (mart, 2013)

TEACHERS' BURNOUT: THE INTENSITY OF JOB BURNOUT AMONG SECONDARY SCHOOL TEACHERS

SUMMARY: The paper presents the results of the study of the frequency and intensity of job burnout among teachers. The sample consisted of 120 examinees, who are teachers of different psychosocial characteristics (marital status, work experience, gender, status at school- course teacher vs. form master). Measuring instruments used in the study were Teacher Burnout Scale (Seidman and Zager, 1986) and a questionnaire of general characteristics of the respondents (marital status, work experience, gender, status at school- course teacher vs. form master). The results indicate that there are no significant differences in the frequency and intensity of manifestation of job burnout in relation to the psychosocial characteristics listed. It is evident that there are other factors which have a dominant influence on the potential development of the job burnout syndrome. This primarily refers to the teachers' psychological traits and their personality structure in general. The results will be useful as a stimulus for further research of burnout syndrome in school setting.

KEY WORDS: job burnout, stress, marital status, work experience

Prikazi

Reviews

Prof. dr Mirjana Franceško¹

UDC 159.9:061.3(049.3)

Prof. dr Aleksandra Kostić

Katarina Suvajdžić, master psiholog

Zorica Knežević, master psiholog

65. MEĐUNARODNI KONGRES PSIHOLOGA (prikaz)

U organizaciji Društva psihologa Srbije, Katedre za psihologiju Fakulteta za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić i Departmana za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, u maju ove godine održan je jubilarni 65. naučno-stručni skup psihologa pod nazivom **Globalizacija i lokalizacija psihologije**. Ovako široko postavljen tematski okvir omogućio je psiholozima svih orijentacija da daju svoj doprinos u pokušaju da odgovore na pitanja o uklapanju psihološke nauke i struke u globalne tokove koji su obogaćeni i prožeti specifičnim sadržajima kulture u kojoj živimo. Misija ovog tradicionalnog okupljanja je unapređenje psihologije putem upoznavanja sa najnovijim naučnim dostignućima i iskustvima psihologa praktičara.

U skladu sa novim tendencijama i globalnim tokovima razvoja, Društvo psihologa Srbije je prihvatilo predlog kopredsednica Programskog odbora, prof. dr Mirjane Franceško i prof. dr Aleksandre Kostić da u budućnosti ovaj naučno-stručni skup bude prepoznatljiv pod nazivom **Kongres psihologa Srbije**. To znači da psiholozi i na ovaj način žele da osnaže položaj psihologije u društvu afirmišući upravo događaje na kojima se razmenjuju najnovija naučna, ali i stručna dostignuća. Naziv *Sabor* ostaje svetla tačka u istoriji razvoja tradicionalnog okupljanja psihologa.

Sa posebnim zadovoljstvom možemo zaključiti da je Programski odbor² u saradnji sa Društvom psihologa Srbije u potpunosti

¹ e-mail: francmir@eunet.rs

² Prof. dr Goran Opačić, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd; Prof. dr Dag Kolarević, Kriminalistička akademija, Beograd; Prof. dr Ružena Šimonji Černak, Pedagoški

uspeo da realizuje konceptualne ideje. Članovi Programskog odbora uložili su poseban trud da plenarna predavanja budu interesantna psiholozima iz različitih oblasti i na taj način daju poseban pečat skupu. Na veliko zadovoljstvo naučne i stručne javnosti, članovi Programskog odbora motivisali su psihologe koji su u svojim oblastima dali veliki doprinos psihologiji u svetskim i regionalnim razmerama da svojim plenarnim predavanjima daju dodatni kvalitet programu skupa. *Philip G. Zimbardo*, profesor emeritus socijalne psihologije na Stanford Univerzitetu, dobitnik sedam počasnih doktorata za svoj doprinos psihologiji i društvu, svoje plenarno predavanje posvetio je konceptu vremenske perspektive i njegovom uticaju na ponašanje. *Paul Ekman*, profesor emeritus psihologije (Univerzitet Kalifornija, San Francisko), održao je predavanje o emocijama i njihovoj facijalnoj ekspresiji. *Zoran Sušanj*, redovni profesor Odseka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, predavanje je posvetio konceptualizaciji, faktorima i efektima doživljaja (ne)pravde u organizaciji. *Lazar Stankov*, profesor na Univerzitetu u Sidneju i Australijskom katoličkom institutu u Singapuru, govorio je o svojim istraživanjima konzervativnog sindroma i veze između konzervativizma i terorizma. Ideja Programskog odbora bila je da se na Kongresu otvori mogućnost da plenarna predavanja održe i mlađi naučni radnici koji u Srbiji daju značajan doprinos razvoju različitih područja psihologije. *Dag Kolarević*, vanredni profesor na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu, kroz svoje predavanje približio je učesnicima Kongresa pojedine teme psihologije kriminaliteta. Predavanje *Olivera Toškovića*, docenta na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu bilo je posvećeno istraživanjima fenomena anizotropije i njenog odnosa prema akciji. *Velimir Popović*, jungovski analitičar, član IAAP-a i docent na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, izneo je svoje viđenje odgovora psihologije oslobađanja na izazove globalizacije.

Pored plenarnih predavanja, na Kongresu su bili predviđeni i drugi oblici rada posvećeni aktuelnim temama. Održano je šest simpozijuma u okviru kojih su prikazana 33 rada na različite teme, kao što

fakultet, Sombor; Dr Dragan Žuljević, saradnik na projektu, Katedra za psihologiju Filozofski fakultet, Novi Sad; Prof. dr Bojana Dimitrijević, Departman za psihologiju, Filozofski fakultet, Niš; sekretari Programskog odbora: Katarinu Suvajdžić, M.A. i Zoricu Knežević, M.A., Katedra za psihologiju, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkiatić, Novi Sad.

su: neverbalna komunikacija, praksa i istraživanja u psihoterapiji, razvoj profesionalne karijere – globalna i lokalna perspektiva, forenzička psihologija u Srbiji, psiholozi u marketingu i procena ranih negativnih iskustava i njihova povezanost sa subjektivnim blagostanjem. Četiri okrugla stola bila su posvećena novim trendovima upravljanja i razvoja ljudskih resursa, novom Zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju, psihologiji u obrazovanju vaspitača, učitelja i nastavnika i životu u globalnom selu, kao i mentalnom zdravlju. Prezentovane su dve nove knjige Dragana i Aleksandre Pavlović pod nazivom *Više kortikalne funkcije neuropsihologija i neurologija ponašanja* i Dobrile Vujić *Razvoj profesionalne karijere*. Program su upotpunile i dve radionice pod nazivom *Integrativni psihoterapeut u praksi* i *Treći talas bihevioralnih tretmana: terapija posvećenosti i prihvatanja*. Prikazano je osam poster-prezentacija. Brojni prijavljeni radovi učesnika prikazani su u okviru 15 sesija. Navedimo samo neke od tema: uloga psihologa u osnovnim školama, medicinska psihologija – suočavanje sa stresnim događajima, psihologija adolescencije, karijerna usmerenja, socijalna psihologija... Organizovana je javna rasprava o Zakonu o psihološkoj delatnosti i tribina posvećena ZOSOV-u. Kongres psihologa akreditovan je od strane Komore za socijalnu zaštitu i Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, što je učesnicima skupa iz tih oblasti donelo bodove koji su im potrebni za obnavljanje licenci. U okviru programa, studenti psihologije osmislili su dva forum-teatra. Za različite oblike rada na 65. Kongresu psihologa Srbije bilo je prijavljeno 400 učesnika.

Ovaj naučno-stručni skup obeležilo je i učešće velikog broja mladih koji su svojom energijom, otvorenou i kreativnou dali poseban pečat pozitivnoj atmosferi. Kontakte koje su međusobno uspostavili kao i mogućnost da čuju i upoznaju značajna imena današnjice, zasigurno će usmeriti budoući razvoj njihove karijere, a time i psihologije u celini.

Na kraju, ostaje nam da se nadamo da je raznovrstan program ovogodišnjeg kongresa podstakao psihologe na razmišljanje a neke od njih i motivisao da još brže i efikasnije razvijaju pojedina područja psihologije. Društvene okolnosti i aktuelni problemi na lokalnom i globalnom nivou postavljaju nove zahteve naučnicima i stručnjacima u oblasti psihologije. Od njih se očekuje da blagovremeno razvijaju nove

modele razumevanja ljudske prirode u savremenim socijalnim situacijama, osmisle nove tehnike proučavanja i pomoći ljudima u savladavanju teškoća i izazova novog vremena. U suprotnom, kao što se dešavalo u prošlosti, stručnjaci iz nekih drugih oblasti postaće „eksperti“ za oblast ljudskog ponašanja u najširem značenju te reči.

PROF. DR LJUBO PEJANOVIĆ – OSNOVI ŽIVOTNE SREDINE I EKOLOGIJE

Prof. dr Ljubo Pejanović se više od trideset godina bavi pitanjima odbrane, bezbednosti i zaštite ljudi na prostorima bivše Jugoslavije i današnje Srbije, a pre svega analizom i uticajem različitih faktora u ekološkim procesima koji su u žiži interesovanja svetske i domaće javnosti.

Monografija „Osnovi životne sredine i ekologije“, objavljena 2016. godine u izdanju Fakulteta za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, savršeno je obradila ekologiju i održivi razvoj sa metodološki poučnim konceptom ekološko-bezbednosne kulture i uticaja, pre svega, ljudskog faktora.

Na 335 stranica sagledana su i pokrenuta pitanja ekološko-bezbednosnih pojava, teorijskih analiza, kao i institucionalno-sistemskih, organizacionih i praktičnih okvira zaštite životne sredine. Tekst je podeljen u šest odvojenih, ali istovremeno povezanih celina: *Uvod u životnu sredinu*, *Osnovni faktori i resursi životne sredine*, *Održivi razvoj u životnoj sredini (ekologiji)*, *Izvori i vrste zagađenja ekologije*, *Tehničko-tehnološka ugrožavanja* i *Sistem zaštite bezbednosti i životne sredine*. Takođe, monografija sadrži i predgovor, literaturu i recenziju.

Ova monografija je rezultat višegodišnjeg naučnog i nastavnog rada profesora Pejanovića, a koncipirana je tako da teorijski i metodološki prati studijski plan i program predmeta Ekološka bezbednost.

U prvom poglavlju, autor skreće pažnju na teorijske osnove, pojam, definisanje i razvoj životne sredine. Analizirajući naučna saznanja, on dovodi u vezu i same metode istraživanja životne sredine.

Prateći svoju osnovnu tezu, u drugoj celini autor se analitički bavi životnom sredinom kroz osnovne faktore, prirodne resurse i karakteristike ekosistema, sagledavajući celokupan ekološki prostor i životne oblasti.

¹ Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Niš

U trećem delu, autor objedinjuje ekologiju i održivi razvoj i pored pojma strategije, kroz institucionalne okvire globalnog, sagledava principe nacionalnih strategija održivog razvoja i društvene uključenosti. Pri tome ukazuje na razvoj infrastrukture, obrazovanja, konkurentne tržišne privrede i ekonomije i ukupan ravnomerni regionalni razvoj. Celina se završava razmatranjem životne sredine i racionalnim korišćenjem prirodnih resursa, kroz SWOT analizu održivog razvoja Republike Srbije.

Globalni izvori i vrste zagađenja, zatim prirodni i društveni oblici ugrožavanja životne sredine i prirodne pojave i profili prirodnih nepogoda obrađeni su u prvom delu četvrte celine ove monografije. Autor u drugom delu ove celine ukazuje na čoveka kao faktora i uzročnika zagađenja i ugrožavanja životne sredine, od klasičnih zagađenja okoline (otpad, pušenje, seča šuma, zagađenje reka i dr.), preko terorističkih i vojnih operacija (biloško i radiološko zračenje, eksplozivi i dr.), do savremenih ekoloških problema (ekološke migracije, izbeglice i dr.). U ovom delu se obrađuju i vrlo aktuelna pitanja savremenog sveta, kao što su bezbednost prehrambenih proizvoda sa posebnim osvrtom na genetski modifikovanu hranu. Jedan segment u ovoj celini posvećen je i organskoj hrani, uzgoju i njenoj proizvodnji. Četvrta celina se završava analizom problema ekološkog kriminaliteta (Kemtrejls sistem, primena HAARP-a) i posledicama kontaminacije prostora Republike Srbije.

Prepoznajući značaj zagađenja autor se u petoj celini posebno bavi tehničko-tehnološkim ugrožavanjem i različitim vrstama udesa kao izvorom ugrožavanja životne sredine (vazduh, buka, saobraćaj, hemijski, biološki i drugi udesi).

Monografija se završava poglavljem o ekološko-bezbednosnoj kulturi, ljudskoj etici i nasleđu, kao novom konceptu bezbednosti. Autor, takođe, navodi i zakonodavni sistem zaštite bezbednosti i životne sredine kroz osnovna ljudska i stečena prava sa osvrtom na međunarodne protokole, sporazume i planove u okviru građanskih prava.

Značaj, važnost i vrednost ove monografije ističu i njeni recenzenti, dugogodišnji naučni radnici prof. dr Cvijan Mekić, redovni profesor na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Beogradu, prof. dr Emina Mihailović, vanredni profesor Fakulteta zaštite na radu Univerziteta u Nišu i prof. dr Mile Rakić, viši naučni istraživač na Institutu za političke studije u Beogradu.

Na kraju određenih poglavlja tj. celina (od drugog do petog), autor postavlja određeni broj pitanja i zadataka koncipiranih za konstruktivnu raspravu i samostalan rad ne samo studenata, nego i svih onih koji se bave ovom problematikom. Takođe, značaj ove monografije se ogleda i u njenoj metodološkoj potpunosti i teorijskoj širini i praktičnosti. Kao takva, neophodna je na putu novih saznanja.

POZIV I UPUTSTVO AUTORIMA

Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radove iz oblasti društvenih istraživanja ukoliko isti ranije nisu objavljivani u drugim časopisima. Rok za prijem kompletnih radova za prvi broj je **01. april** a za drugi broj je **01. oktobar**.

Naučni radovi koji će biti objavljivani u časopisu CIVITAS ograničeni su obimom od 20.000 do 26.000 karaktera. Radovi treba da se pišu u fontu *Times New Roman*, veličine slova 12 i sa poredom 1,5.

Tekst rada mora biti predat kao Word dokument (.doc).

Autori bi trebalo da predaju svoje radove elektronski, putem internet stranice časopisa - <http://www.civitas.rs>. U prijavi rada, uz sam rad, neophodno je dostaviti Izjavu o originalnosti rada.

Objava rada je besplatna.

Jedan autor može objaviti samo jedan rad godišnje u časopisu. Objava rada uslovljena je dobijanjem dve pozitivne anonimne recenzije i preporuke recenzenata za štampu.

Autori će dobiti besplatan primerak broja časopisa u kom je njihov rad štampan.

Redakcija časopisa zadržava pravo da članak prilagodi jedinstvenim standardima uređivanja i pravopisnim pravilima srpskog i engleskog jezika.

FORMAT I STIL RADA

Svi radovi koji se šalju započinju navođenjem (u gornjem levom uglu) imena i prezimena autora, a u fusnoti označenoj zvezdicama za svakog autora navodi se titula, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen i kontakt podaci.

Naslov rada piše se na sredini, velikim slovima i boldom (font 14). Podnaslovi (ukoliko ih ima) pišu se na levoj strani, malim slovima i boldom i mogu biti numerisani arapskim brojevima.

Pre samog teksta piše se kratki **rezime** obima do 15 redova i **pet ključnih reči** (u proredu *single* i fontu 11). Na kraju teksta, posle navođenja **literature**, pišu se naslov rada, rezime i ključne reči na srpskom i engleskom jeziku.

Ukoliko rad sadrži fusnote (napomene uz tekst koje ga dodatno pojašnjavaju), one se pišu u proredu *single* i fontu 10. U fusnotama se *ne navodi* literatura, nego se ona, sledstveno *APA stilu*, navodi kao integralni deo osnovnog teksta.

CITIRANJE I POZIVANJE NA LITERATURU

U samom tekstu, nakon „doslovno citiranog dela“, otvara se zagrada (obična) u kojoj se navodi prezime autora, zarez, razmak i godina izdanja dela (pod delom se podrazumeva i članak objavljen u časopisu, odrednica iz enciklopedije i sl.), nakon čega se stavljaju dve tačke, razmak i upisuje se broj strane koja se citira. Literatura se navodi u originalnom pismu na kom je pisana.

Primer za navod u tekstu: (Kršev, 2007: 46), odnosno (Anderson & Reid, 2009).

Primer za navod u literaturi na kraju teksta: Pegrum, M. (2009). *From blogs to bombs: The future of electronic technologies in education*. Crawley, W.A: UWA Publishing. Ili Page, A.C., & Stritzke, W.G.K. (2015). *Clinical psychology for trainees: Foundations of science-informed practice* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Ukoliko navođenje ne predstavlja citat u doslovnom smislu, te se ne poziva na određeni deo teksta, nego samo na delo (u smislu: vidi), onda se navodi bez broja strane.

Primer za navod u tekstu: (Kršev, 2007).

Ukoliko se poziva na više dela istog ili različitih autora, navode se prezimena autora prema hronološkom redu godine izdanja dela.

Primer za navod u tekstu: (Kršev, 2007; Howitt & Cramer, 2008; Anderson & Reid, 2009; Njegomir & Stojić, 2011).

Ukoliko se poziva na više dela jednog autora koja su objavljena iste godine, pored broja godine stavlja se abecedni indeks.

Primer za navod u tekstu: (Boarov, 2000a; Boarov, 2000b; Boarov, 2000c).

Ukoliko se poziva na knjigu sa više od tri autora, ili članak sa više od osam autora, koristi se oznaka et al.

Primer za navod u tekstu: **(Ranzijn et al., 2009)** ili **(Sohrabi, et al., 2011)**.

Primer za navod u literaturi na kraju teksta: za knjigu Ranzijn, R., McConnochie, K., & Nolan, W. (2009). *Psychology and indigenous Australians: Foundations of cultural competence*. South Yarra, Vic: Palgrave Macmillan. za članak Sohrabi, H. R., Weinborn, M., Badcock, J., Bates, K. A., Clarnette, R., Trivedi, D., ... Martins, R. N. (2011). New lexicon and criteria for the diagnosis of Alzheimer's disease. *Lancet Neurology*, 10(4), 299-300.

Ukoliko se poziva na knjigu bez autora, navodi se samo naziv knjige.

Primer za navod u tekstu: **(The Australian Oxford dictionary, 1999)**.

Primer za navod na kraju teksta u literaturi: *The Australian Oxford dictionary* (3rd ed.). (1999). Melbourne: Oxford University Press.

Ukoliko se poziva na knjigu koju je izdala organizacija, navodi se ta organizacija i godina izdanja.

Primer za navod u tekstu: **(Australian Bureau of Statistics, 2000)**.

Primer za navod na kraju teksta u literaturi: Australian Bureau of Statistics. (2000). *Population by age and sex, New South Wales, 30 June 2000* (ABS Cat. no. 3235.1). Canberra, Australian Capital Territory: Author

Ukoliko se poziva na delo sa direktnim citiranjem, primer za navod u tekstu je: Gagné et al. (2015) navode da "Rezultati su pokazali da je MWMS imao invarijantnu konfiguraciju na tri jezika" (str. 185),...

Ukoliko se poziva na izveštaj, navodi se organizacija pisac izveštaja.

Primer za navod u tekstu: **(Western Australia. Department of Health Nursing and Midwifery Office, 2013)**.

Primer za navod na kraju teksta u literaturi: Western Australia. Department of Health Nursing and Midwifery Office. (2013). *Aboriginal Nursing and Midwifery Strategic Plan 2011–2015*. Retrieved from <http://www.nursing.health.wa.gov.au/projects/>

Ukoliko se navodi arhivska građa, navodi se naziv arhiva, fond i signatura.

Primer: **[ArhivSrbije (AS), FondMilanaStojadinovića (37), sign. 33–243]**.

Ukoliko se citira deo publikacije, ili članka sa interneta a nema autora teksta, navodi se samo deo naziva sajta i godina objavljivanja. Naglašavamo da se izvori kao što je Wikipedia ne mogu koristiti kao relevantna referenca u radovima.

Primer za navod u tekstu: ("**Improve indigenous housing**", 2007)

Primer za navod u literaturi na kraju teksta: Improve indigenous housing now, governments told. (2007). Retrieved from <http://www.raia.com.au/i-cms?page=10220>

Ukoliko se citira deo publikacije ili članka sa interneta a nema datuma objavljivanja, navodi se izvor na sledeći način: (**Jones, n.d.**)

Primer za navod u literaturi na kraju teksta: Jones, M. D. (n.d.). Commentary on indigenous housing initiatives. Retrieved from <http://www.architecture.com.au>

INVITATION FOR AUTORS AND SUBMISSION GUIDELINES

We invite all interested authors to submit papers in the field of social research if it had not been published in other journals. Deadline for receipt of full papers for the first issue is **01 April**, and the second number is **01 October**.

The papers published in CIVITAS should have from 20,000 to 26,000 characters. The font type and size should be Times New Roman (Unicode), 12 points, and the line spacing 1.5.

The papers must be submitted in Word document format (.doc).

Contributors should submit their papers via “Submissions” web page <http://www.civitas.rs>. Contributors are requested to include the Statement of Originality when submitting their papers.

Papers are published free of charge.

Only one paper by the same author may be published per year. CIVITAS will publish only papers approved by reviewers. All papers are read in a double-blind fashion by two reviewers who are experts in a relevant field.

Contributors are provided a copy of the journal containing their paper free of charge.

The Editorial Board reserves the right to make alterations to the paper according to the journal editing standards and to Serbian or English orthography.

FORMATTING AND STYLE

All papers should include the following: the author's (authors') name and surname (left alignment), and in the footnote (marked by asterisk) the academic title, affiliation, and contact details for each author; the title of the paper (bold, capitals, centred, font size 14); subheadings (bold, small capitals, left alignment, marked in Arabic numerals).

Papers should include a short abstract in the same language (up to 15 lines) and 5 key words (single, font size 11) above the body text.

The REFERENCES section should be followed by the title of the paper, a summary and key words in English/Serbian.

Footnotes (if any) should be written with single line spacing, font size 10. Footnotes may not cite references; the paper should contain in-text references (APA citation style).

CITATION OF SOURCES

All direct or indirect reference to others' work should be made in the form of in-text parenthetical citations.

Any quotation, paraphrase or summary should be cited within parentheses, indicating the name of the author, the year of publication and the relevant page, e.g. **(Kršev, 2007: 46)**, or, in case of books with two authors, **(Anderson & Reid, 2009)**.

The REFERENCES section: Pegrum, M. (2009). *From blogs to bombs: The future of electronic technologies in education*. Crawley, W.A: UWA Publishing. Or Page, A.C., & Stritzke, W.G.K. (2015). *Clinical psychology for trainees: Foundations of science-informed practice* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

If indirect reference is used, only the author's name and the year of publication should be indicated **(Kršev, 2009)**, without page numbers.

For citations referring to more than one work, the author's names should be given in chronological order (the year of publication), e.g. **(Kršev, 2007; Howitt & Cramer, 2008; Anderson & Reid, 2009; Njegomir & Stojić, 2011)**.

For citations referring to more than one work by the same author published in the same year, the year of publication should be marked in alphabetical order, e.g. **(Boarov, 2000a; Boarov, 2000b; Boarov, 2000c)**.

For citations referring to books by more than three authors, or articles by more than eight authors, only the first author's name should be given, followed by *et al.*, e.g. **(Ranzijn et al., 2009)** or **(Sohrabi, et al., 2011)**.

The REFERENCES section: Ranzijn, R., McConnochie, K., & Nolan, W. (2009). *Psychology and indigenous Australians: Foundations of cultural competence*. South Yarra, Vic: Palgrave Macmillan. Article: Sohrabi, H. R., Weinborn, M., Badcock, J., Bates, K. A., Clarnette, R., Trivedi, D., ... Martins, R. N. (2011). New lexicon and criteria for the diagnosis of Alzheimer's disease. *Lancet Neurology*, 10(4), 299-300.

For citations referring to books by unknown authors, only the book title is indicated.

In-text reference: **(The Australian Oxford dictionary, 1999)**.

The REFERENCES section: *The Australian Oxford dictionary* (3rd ed.). (1999). Melbourne: Oxford University Press.

For citations referring to a book published by an organization, the name of the organization and the year of publication are indicated.

In-text reference: **(Australian Bureau of Statistics, 2000)**.

The REFERENCES section: Australian Bureau of Statistics. (2000). *Population by age and sex, New South Wales, 30 June 2000* (ABS Cat. no. 3235.1). Canberra, Australian Capital Territory: Author

For direct citations, in-text reference should be as follows: Gagné et al. (2015) claim that “the results have demonstrated that the MWMS had an invariant three-language configuration (p. 185), ...

For citations referring to a report, the organization which authored the report is indicated.

In-text reference: **(Western Australia. Department of Health Nursing and Midwifery Office, 2013)**.

The REFERENCES section: Western Australia. Department of Health Nursing and Midwifery Office. (2013). *Aboriginal Nursing and Midwifery Strategic Plan 2011–2015*. Retrieved from <http://www.nursing.health.wa.gov.au/projects/>

For citations referring to archival records, the name of the archive, foundation, and signature should be indicated, e.g. **[ArhivSrbije (AS), FondMilanaStojadinovića (37), sign. 33–243]**.

For citations referring to a publication or an Internet article by an unknown author, only the web site title and the year should be indicated. Please be aware that sources such as Wikipedia shall not be considered relevant.

In-text reference: **(“Improve indigenous housing”, 2007)**

The REFERENCES section: Improve indigenous housing now, governments told. (2007). Retrieved from <http://www.raia.com.au/i-cms?page=10220>

For citations referring to a publication or an Internet article with no publication date, the source should be cited as follows: **(Jones, n.d.)**

The REFERENCES section: Jones, M. D. (n.d.). Commentary on indigenous housing initiatives. Retrieved from <http://www.architecture.com.au>

LISTA RECENZENATA

Prof. dr Aleksandar Vasić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Aleksandra Kostić, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Doc. dr Ana Sentov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Bojana Dimitrijević, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Prof. dr Boris Kršev, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Božidar Jeličić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo Ohrid, Univerzitet "Sv. Kliment Ohridski", Bitola, Ohrid, Makedonija.

Doc. dr Dorin Drambarean, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

Prof. dr Dragomir Jovičić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Gregor Žvelc, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Isidora Wattles, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Klime Poposki, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo, Ohrid.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Marijan Ćurković, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet i Univerzitet u Splitu, Pravni fakultet.

Prof. dr Milica Radović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milan Daničić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milan Živković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Mirjana Frančeško, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof.dr Miroslav Milosavljević, Pravni fakultet, Slobomir P Univerzitet, Bijeljina, Bosna i Hercegovina.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Pravni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Fakultet za poslovni menadžment, Bar, Crna Gora.

Prof. dr Nada Savković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Nikola Dobrić, Univerzitet Alpe Adria, Klagenfurt, Austrija.

Prof. dr Oliver Bačanović, Univerzitet u Skoplju, Fakultet bezbednosti.

Prof. dr Oliver Bakreski, Filozofski fakultet, Univerzitet u Skoplju, Skoplje, Makedonija.

Prof. dr Petar Teofilović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Radovan Pejanović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.

Prof. dr Ruženka Šimonji-Černak, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.

Prof. dr Sanja Đurđić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Slavica Čepon, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Ljubljani, Ljubljana, Slovenija.

Prof. dr Sonja Karikova, Pedagoški fakultet, Univerzitet Matej Bel, Banska Bistrica, Slovačka.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

Prof. dr Slobodan Jovanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Visokoškolska ustanova akademskih studija, Padova, Italija.

Prof. dr Snežana Radukić, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.

Prof. dr Tatjana Glušac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Veljko Đurić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Gojković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Petrović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vidoje Vujić, Univerzitet u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.

Prof. dr Vladimir Njegomir, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vojin Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Zoran Keković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.

Prof. dr Zoran Sušanj, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Prof. dr Željka Babić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

LIST OF REFEREES

Prof. dr Aleksandar Vasić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Aleksandra Kostić, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.

Doc. dr Ana Sentov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Bojana Dimitrijević, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Boris Kršev, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Božidar Jeličić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Faculty of Tourism and Hospitality Management, “St. Kliment Ohridski” University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Doc. dr Dorin Drambarean, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Dragomir Jovičić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Gregor Žvelc, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Isidora Wattles, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Klime Poposki, Faculty of Tourism and Hospitality Management, “St. Kliment Ohridski” University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Marijan Ćurković, Faculty of Law, University of Zagreb, and Faculty of Law, University of Split, Split, Croatia.

Prof. dr Milica Radović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milan Daničić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milan Živković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Mirjana Franceško, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Miroslav Milosavljević, Faculty of Law, Slobomir P University, Bijeljina, Bosnia and Herzegovina.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Faculty of Business Management, Bar, Montenegro.

Prof. dr Nada Savković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Nikola Dobrić, University Alpe Adria, Klagenfurt, Austria.

Prof. dr Oliver Bačanović, Faculty of Security, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Oliver Bakreski, Faculty of Philosophy, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Petar Teofilović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Radovan Pejanović, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Ružena Šimonji Černak, Teacher Education Faculty in Sombor, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Sanja Đurđić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Slavica Čepon, Faculty of Economics, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Prof. dr Slobodan Jovanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Higher education institution, Padova, Italy.

Prof. dr Snežana Radukić, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Sonja Karikova, Faculty of Pedagogy, Matej Bel University, Banska Bystrica, Slovakia.

Prof. dr Tatjana Glušac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Prof. dr Veljko Đurić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Gojković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Petrović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vidoje Vujić, Faculty of Tourism and Hospitality Management, University of Rijeka, Opatija, Opatija, Croatia.

Prof. dr Vladimir Njegomir, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vojin Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zoran Keković, Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.

Prof. dr Zoran Sušanj, Faculty of Philosophy, University of Rijeka, Rijeka, Croatia.

Prof. dr Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

3(05)

CIVITAS : časopis za društvena istraživanja /
glavni i odgovorni urednik Vladimir Njegomir. -
God. 1, br. 1 (2011)- . - Novi Sad : Fakultet za
pravne i poslovne studije, 2011- . - 25 cm

Dva puta godišnje.
ISSN 2217-4958 = Civitas (Novi Sad)
COBISS.SR-ID 261516807